

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tefsir Bilim Dalı

Doktora Tezi

KUR'ÂN-I KERİM'DE MÜ'MİN ADAM KISSASI

Sait DEMİR

18932315

Danışman

Prof. Dr. Muhammed ÇELİK

Diyarbakır 2024

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı

Doktora Tezi

KUR'ÂN-I KERİM'DE MÜ'MİN ADAM KISSASI

Sait DEMİR
18932315

Danışman
Prof. Dr. Muhammed ÇELİK

Diyarbakır 2024

ÖN SÖZ

Hamd, Rabbimize; salât ve selâm, O'nun Resûlü'ne olsun.

Kur'ân-ı Kerim hidayet kaynağı, hayatın bir nevi yol haritası olduğundan insanları çeşitli mekanizmalarla Yüce Allah'a davet etmektedir. Bu mekanizmalardan en sık karşılaştığımız, Kur'ân'ın üçte birini oluşturan geçmiş peygamberlerin ve kavimlerin kıssalarıdır.

Kıssalar oldukça zengin bir muhtevaya sahip olup Kur'ân'ın temel konuları olan ulûhiyyet, âhiret, nübüvvet, adâlet ve ibadet meselelerini doğrudan veya tarih boyunca gelmiş geçmiş birçok peygamber ve salih insanların hayatlarından kesitler çerçevesinde yahut onların dilleri üzere sunmaktadır. Bu meseleler, baştan beri kaynaklarda *usûlüddin* adıyla yer almış, titizlikle ele alınıp incelenmiştir. Kıssaların özünü oluşturan *usûlüddin*, Kur'ân'ın ana eksenini oluşturduğu gibi muarızların itirazlarının hareket noktalarını da ortaya koymaktadır. Bu itibarla söz konusu meseleler, iknâ ve irşadın mihverini meydana getirmektedir.

Kıssalar insanların akıllarını kullanmalarını, hatalardan ders almalarını ve doğru yolu bulmalarını hedeflemektedir. Aynı zamanda yüce ahlaki değerlere önem vermeye, iyiliği yaymaya ve kötülükten sakınmaya rehberlik etmektedir. Kıssalar geçmiş kavimlerin yaşadığı deneyimler ve karşılaştıkları zorluklar üzerinden çeşitli mesajlar iletmek suretiyle insanları hakikate yönlendirir. Kıssaların maksadına birçok âyeti kerimde işaret edilmektedir. Ezcümle: *“Kesinlikle, onların kıssalarında akıl sahipleri için ibret vardır”* (Yûsuf, 12/111).

İnsalığın iyilik ve terakkisini hedefleyen eğitim-öğretim ile dinin yolu aynı noktada kesişmektedir. Zira eğitim-öğretim de hedefine ulaşmak için birçok metot, teknik tabirle pedagojik formasyon mekanizmalarına başvurmaktadır. Bunlardan biri de kıssa olduğunda şüphe yoktur. Denilebilir ki kıssa gerçeği fitrîdir. Bu fitri mekanizmada din ve eğitim buluşmaktadır. Şu kadar var ki eğitim-öğretim alanında kıssanın yaşanmış olup olmaması üzerinde pek durulmaz. Altını çizmek gerekir ki

Kur'ân kıssaları yaşanmış hadiseleri dikkatlere sunmakta, bu yolla insanların düşünce ve hareketleri üzerinde etki meydana getirmeyi hedeflemektedir.

Kur'ân kıssalarından biri olan Mü'min Adam kıssası (Mü'min/Ğâfir Sûresi 40/23-46), klasik tefsir kitaplarında ele alınmakla birlikte, mevcut literatür göz önünde bulundurulduğunda, doktora tezi düzeyinde kapsamlı bir şekilde incelenmiş görünmemektedir. Dolayısıyla, söz konusu kıssanın tez konusu olarak seçilmesine karar verilmiştir. Bu kıssada Firavun'un zulmüne karşı duran, iman ve adâlet timsali "Mü'min Adam"dan bahsedilmektedir. Kur'ân, Hz. Mûsâ (a.s.)'ın yanında bu kıssanın en önemli kahramanlarından olan bu adamın dili üzere mü'minlere güncelliğini koruyan pek çok mesaj iletmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'in bir isim-sıfatı mesanidir. Mesaninin bir anlamı ikişerli demektir. Kur'ân, muhatabına tarih boyunca gelmiş geçmiş, iz bırakmış hem numune-i imtisal hem numune-i ictinab yani uyulacak ve sakınılacak tipleri sunmaktadır. Genel anlamda Kur'ân kıssaları her iki çeşit numuneyi ihtiva ettiği gibi mü'min adam kıssası da bu fitri mekanizmayı ihtiva etmekte, Kur'ân'ın mesani isim-sıfatının bir nevi tezahür yeri olmaktadır. Bu yolla uyulacak ve sakınılacak tipleri sunup başta peygamberler olmak üzere mü'min-muvahhit-salih kimseleri örnek almak suretiyle onlara uyulmasını, Firavun, Hâmân, Kârûn ve Nemrud gibi kafir-zorbalardan da uzak durulmasını salık vermektedir. Dikkatle bakıldığında bunun, aynı zamanda önemli bir eğitim ve öğretim mekanizması olduğu görülecektir.

Firavun ailesinden olan Mü'min Adam kıssası, Tevrat ve Talmud'da yer almayıp İsrail oğulları tarihi ile ilgili olarak Kur'an'ın naklettiği, Ehli kitabın bile bilmediği spesifik/mahrem bir bilgidir. Bu zat hissiyattan uzak, tarafsız konuştuğu intibahı vermeğe özen göstermiş ve münazarada insâf prensibini uygulamıştır. Bu prensibe insanlığın ihtiyacının hiç eksilmeden devam etmekte olduğunda şüphe yoktur. Bu da, Kur'ân'ın, daima yeni kalması, her zamana ilham kaynağı olmasını konusunda i'cazını ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, konunun önemi, amacı, yöntemi ve kaynakları zikredilmiştir. Bununla birlikte, kıssanın anlamı ve kıssaların insanlara sağladığı faydalar da ele alınmıştır.

Birinci bölümde, Mü'min Adam kıssasının yer aldığı sûre hakkında bilgi verilmiş, Mü'min Adam kıssasının i'câz açısından değeri üzerinde durulmuştur. Bu bölümde, Mü'min Adam kıssasının ihtiva ettiği Kur'ân'ın ana konuları olan ulûhiyyet, âhiret, nübüvvet, ibadet, adâlet ve insâf düstûru ele alınmıştır. Bu yolla kıssayı ihtiva eden Mü'min/Ğâfir Sûresi 40/23-46 âyetlerinin bir nevi veciz bir Kur'ân olduğu ortaya, eski alimlerin belirttiği üzere Kur'ân'ın hem azının hem de çoğunun Kur'ân olduğu espirisi ortaya çıkmış olmaktadır. Ayrıca Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri çerçevesinde söz konusu kıssanın âyetleri, ilgili diğer âyetlerle tefsir edilmeye çalışılmış, bu yönden tefsir alimlerinin *Münasebatü'l-Kur'ân* veya *Tenasübüssüver* dediği Kur'ân'ın eşsiz ahengine bir misal ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu zaviyeden Kur'ân'ın i'câzına bir kapı aralanmaya çalışılmıştır.

Tezin ikinci bölümünde ise, Mü'min Adam'ın kimliği ve kişiliği hakkında başta kıssanın âyetleri olmak üzere derleyebildiği kadar İslam kaynaklarından bilgi devşirilmiş ve sistematik bir şekilde sunulmuştur. Ardından kıssasının diğer kahramanları hakkında âyetlerden ve tefsir kaynaklarından istifade ile tespitlere yer verilmiştir. Ardından Mü'min Adam'ın özelde Firavun'a, genelde ise kavmine ilettiği evrensel mesajlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Sonuç kısmında ise, Tefsir ve Kur'ân İlimleri açısından bu kıssanın incelenmesiyle elde edilen temel noktalar ve yapılan tespitler üzerinde durulmuştur.

Tezin konusunu seçmeden planını oluşturmaya, kaynaklara yönlendirmeden son şeklini verinceye kadar, yapıcı ve ufuk açıcı yönlendirmelerde bulunan, rehberlik eden ve bu hususta hiçbir yardımını esirgemeyen Danışman Hocam Prof. Dr. Muhammed ÇELİK'e şükranlarımı sunarım. Ayrıca tez izleme heyeti üyesi Prof. Dr. İlhami BULUT hocama da katkılarından ötürü teşekkürlerimi ifade etmek istiyorum.

Bu çalışmanın, toplumda Kur'ân kültürünün yaygınlaşmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Diyarbakır2024

Sait DEMİR

ÖZET

İslâm dininin temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim, pek çok vesileyle insanları hakikate davet etmektedir. İnsanların akıllarının yanında duygularına da hitap etmek suretiyle onları doğru yola çağırmaktadır. Kur'ân'ın bu iknâ ve irşat mekanizmalarından biri de tarihte yaşanmış ibretâmiz hadiselerdir. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerim'de pek çok peygamber ve kavmin kıssaları yer almaktadır. Bütün bu kıssaların yegâne gayesi, Kur'ân-ı Kerim'in indiriliş maksadına hizmettir. Bu itibarla Kur'ân kıssalarında insanlar için sayısız mesajların olduğu görülmektedir. Bu kıssalardan biri Mü'min/Gâfir Sûresi 40/23-46 âyetlerinde yer alan Mü'min Adam kıssasıdır. Kur'ân'da yer alan peygamber kıssalarının çoğu önceki semavi kitaplarda yer almasına rağmen, Mü'min Adam kıssası Kur'ân-ı Kerim dışında hiçbir kutsal kitapta geçmemektedir. Dolayısıyla bu kıssanın ana kaynağı Kur'ân-ı Kerim'dir. Mü'min Adam kıssasında, Firavun ailesine mensup Mü'min Adam'ın, Firavun'un zulmüne karşı İslam, Tevhid ve Hz. Mûsâ için verdiği mücadele anlatılmaktadır. Firavun'un çaresizlik psikolojisiyle *"Beni bırakın da Mûsâ'yı öldüreyim..."* (el-Mü'min, 40/26) tutumuna karşı Mü'min Adam, bir insanın, *"Rabbim Allah'tır?"* dediği için öldürülemeyeceği gerekçesiyle en kritik anda, sürece müdahale etmiş, alenen hakkı müdafaaya başlatmıştır. Bu maksatla Mü'min Adam, kavmini hikmetle düşünmeye davet etmiş, öğüt ve nasihatleriyle doğru yola çağırmıştır. Bunu gerçekleştirmek için akla, muhakemeye ve duygulara hitap etmiştir. Bu etkili hitap, yerini bulmuş; Firavun o anda iman etmese de maksadına ulaşamamış ve Hz. Mûsa (a.s.)'a zarar verememiştir. Allah, onu kavminin her türlü kötülüğünden muhafaza ederek sabır ve samimiyetle mücadelesinde yalnız bırakmamıştır. Yirmi küsur âyetten oluşan bu kıssa, ana konularının tamamını ihtiva etmesi açısından adeta veciz bir Kur'ân-ı Kerim'dir.

Anahtar kelimeler

Tefsir, Kur'ân, Kıssa, Hz. Mûsâ, İ'câz, Mü'min Adam.

ABSTRACT

The Qur'ân, the primary source of Islam, frequently invites humanity to the truth. It appeals not only to human intellect but also to emotions, guiding people to the right path. One of the persuasive and guiding mechanisms of the Qur'ân is the recounting of striking historical events. As a result, the Qur'ân includes numerous stories of prophets and their communities. The sole purpose of these narratives is to serve the overarching goal of the Qur'ân's revelation. In this context, Qur'ânic stories contain countless messages for humanity. Among these is the story of the Believing Man found in verses 23–46 of Surah Al-Mu'min/Ghafir. While most prophetic stories in the Qur'ân also appear in earlier divine scriptures, the story of the Believing Man is unique to the Qur'ân and is not mentioned in any other sacred text. Therefore, its primary source is the Qur'ân itself. This story narrates the struggle of the Believing Man, a member of Pharaoh's household, against Pharaoh's tyranny as he defends Islam, monotheism, and Prophet Musa. When Pharaoh, driven by despair, declared, "Let me kill Musa..." (Al-Mu'min, 40/26), the Believing Man intervened at a critical moment, arguing that a person who declares "My Lord is Allah" cannot be killed unjustly. He openly initiated a defense of the truth. With wisdom, the Believing Man invited his people to reflection and called them to the right path through advice and admonition. To achieve this, he appealed to their intellect, reasoning, and emotions. His impactful discourse succeeded in disrupting Pharaoh's intentions. While Pharaoh did not immediately embrace faith, he failed to achieve his goal and could not harm Prophet Musa (peace be upon him). Allah protected the Believing Man from all forms of harm by his people and supported him with patience and sincerity in his struggle. Comprising over twenty verses, this story is so comprehensive in covering its central themes that it serves as a concise yet profound reflection of the Qur'ân itself.

Keywords

Tafsir, Qur'ân, Story, Prophet Musa, I'jaz, Believing Man.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖN SÖZ.....	I
ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR.....	X
GİRİŞ.....	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ.....	1
2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE GAYESİ.....	1
3. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI	2
4. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: KUR'ÂN KISSALARI	3
4.1. Kıssanın Tanımı	3
4.2. Kıssaların Gayeleri	5
4.2.1. Vahiy ve Peygamberliğin İspatı.....	5
4.2.2. İslâm'ın Evrenselliğini Ortaya Koymak.....	7
4.2.3. Hz. Peygamber'i ve Mü'minleri Teselli Etmek	9
4.2.4. Geçmişten İbret Almayı Sağlamak	10
4.2.5. Nimeti Bildirmek	11
4.2.6. İnsanoğlunu Ezeli Düşmanı Şeytana Karşı Uyarmak.....	12
4.2.7. Tevekkül Etmenin Önemini Göstermek.....	13
4.3. Kıssaların Faydaları.....	16
4.4. Kıssaların Özellikleri.....	19

4.5. Kıssaların Tesir Şekilleri	20
4.5.1. Kıssada Sanat Özelliklerinin Olması.....	21
4.5.2. Kıssada Delilin Bazen Bir Hayvanın Dili ile Gelmesi.....	21
4.5.3. Kıssada Delilin Bazen Hasmın Kabul Ettiği Bir Şahsın Diliyle Gelmesi.....	22
4.5.4. Kıssanın Teşvik ve Heyecanlandırması.....	23
4.5.5. Kıssada Zaman ve Mekân Unsurlarının Ehemmiyeti.....	27
4.5.6. Kıssada Tekrar	29
BİRİNCİ BÖLÜM.....	32
MÜ’MİN SÛRESİ VE MÜ’MİN ADAM KISSASI.....	32
1.1. Mü’min Sûresi.....	32
1.1.1. Mü’min Sûresinin Adı.....	32
1.1.2. Mü’min Sûresinin Nüzûlü ve Âyet Sayısı	34
1.1.3. Mü’min Sûresinin Konuları	35
1.1.4. Mü’min Sûresinin Fazileti	38
1.2. Mü’min Adam Kıssası	40
1.2.1. Mü’min Adam Hakkında Genel Bilgiler.....	40
1.2.1.1. Kimliği.....	40
1.2.1.2. Adı	44
1.2.1.3. Görevi ve Cesareti	46
1.2.2. Mü’min Adam Kıssasındaki İsmi Geçenler	47
1.2.2.1. Hz. Mûsâ.....	48
1.2.2.2. Firavun.....	52
1.2.2.3. Hâmân.....	55
1.2.2.4. Kârûn	56

1.2.3. Mü'min Adam Kıssasının Konuları.....	58
1.2.3.1. Mü'min Adam Kıssasında Ulûhiyyet.....	59
1.2.3.2. Mü'min Adam Kıssasında Âhiret.....	62
1.2.3.3. Mü'min Adam Kıssasında Nübüvvet	66
1.2.3.4. Mü'min Adam Kıssasında İbadet.....	69
1.2.3.5. Mü'min Adam Kıssasında Adâlet ve İnsâf Düstûru.....	73
1.2.3.6. Mü'min Adam Kıssasının İ'câz Yönü.....	76
1.2.3.7. Mü'min Adam Kıssasının Edebi Yönü	79
1.2.3.8. Mü'min Adam Kıssasının İndiriliş Amacı	94
İKİNCİ BÖLÜM	96
MÜ'MİN ADAM KISSASININ HİSSELERİ	96
2.1. Mü'min Adam Kıssasında Mü'minlerin Duruşu ve Davet Metodu.....	96
2.1.1. Mü'min Adam'ın Öğüt ve Nasihatlerindeki Temalar	96
2.1.2. Mü'min Adam Döneminde İman Edenlerin Maruz Kaldığı Tehditler	98
2.1.3. Mü'min Adam'ın Açıkça Hakka Taraf Çıkması.....	105
2.1.4. Mü'min Adam'ın Kavmine Yönelik Uyarıları.....	110
2.1.5. Mü'min Adam'ın Kavmine Tarihten Ders Alma Çağrısı.....	114
2.1.6. Mü'min Adam Kavmini Kıyamet Günü ile Uyarması.....	116
2.1.7. Mü'min Adam'ın Kavmini Doğru Yola Çağırması	121
2.1.8. Mü'min Adam'ın Kavmine Geçici ve Kalıcı Değerler Hakkındaki Tavsiyesi	123
2.1.9. Mü'min Adam'ın Kavmine Terhîb ve Terğîb Üslubuyla Yaklaşması	128
2.1.10. Mü'min Adam'ın Kavmini Şirk Karanlığından Tevhidin Aydınlığına Davet Etmesi.....	133

2.1.11. Mü'min Adam'ın Kavminin İlahlarını Reddetme Sebepleri	138
2.1.12. Mü'min Adam Kavmini Allah'a Dönecekleri Hakkında Bilgilendirmesi.....	140
2.1.13. Mü'min Adam'ın Muhataplarını Müsrif Olmakla Suçlaması	142
2.1.14. Mü'min Adam'ın Kavmine Son Uyarıları	144
2.2. Mü'min Adam Kıssasında Muhatapların Tavrı ve Akıbeti.....	147
2.2.1. Mü'min Adam'ın Bulunduğu Çevrenin İnanç Durumu.....	147
2.2.2. Mü'min Adam'ın Bulunduğu Çevrenin Yeni Dine Karşı Tutumu	152
2.2.3. Mü'min Adam'ın Kavminin Peygamberlere Karşı Tavrıları	157
2.2.4. Firavun'un, Mü'min Adam'ın Öğütlerine Karşı Hileye Başvurması ve Toplumun Gündemini Değiştirmek İstemesi.....	161
2.2.5. Mü'min Adam ve Kavminin Akıbeti	168
SONUÇ	174
KAYNAKÇA	177

KISALTMALAR

a.s.	Aleyhe's-Selam
b.	İbn
c.	Cilt
çev.	Çeviren
bk.	Bakınız
by.	Basım ve Basım Evi Yok
DİA.	Diyanet Vaktı İslâm Ansiklopedisi
H.z.	Hazreti
md.	Madde
MÜİF.	Marmara Üniversite İlahiyat Fakültesi
ra.	Radiyallahu Anhu/ Anha
s.	Sayfa ve Sayı
asm	Aleyhis selatü vesselam
thk.	Tahkik Eden
trc.	Tercüme Eden
öl.	Ölüm Tarihi
ts.	Tarihsiz
vd.	Ve Devamı, Değeri

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Kur'ân-ı Kerim, insanları karanlıklardan aydınlığa çıkartan bir kitaptır. Bu kutsal kitap kıssalarıyla, insanlara yaşanmış olaylar ve bu olayların taşıdığı derin anlamlarla zenginleşmiş bir hazinenin kapılarını aralar. Her biri ayrı bir ders ve öğüt barındıran bu kıssalar, insanlığın karşılaştığı zorluklarda doğru yolu bulma, ahlaki değerleri koruma ve manevi bir rehberlik arayışında ona eşlik eder. Bu çalışmaya konu olan Mü'min Adam kıssası da üzerinde derinlemesine düşünülmesi gereken kıssalardan biridir.

Bu kıssa, bir Mü'min'in iç ve dış muhasebe ve mücadelesini, imanının ve inancının derinliklerini, pratiğini ve bu uğurda karşılaştığı zorlukları anlatır.

Söz konusu kıssa ayrıca, Kur'ân'ın dört temel unsuru olan ulûhiyyet (Allah'ın varlığı ve birliği), âhiret (ölüm sonrası hayat), nübüvvet (peygamberlik) ibadet ve adâlet (ibadetin gerekliliği ve sadece Allah'ın hakkı olduğu gerçeği) açısından yine derin anlamlar içermektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de Mü'min Adam Kıssası, hem kıssaların Kur'ân'ın genel muhtevasını yansıtmaması hem de iletilmek istenen mesajın etkisini göstermesi açısından önemini ortaya koymaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE GAYESİ

Bu çalışmanın gayesi, bir bütün olarak her yönüyle Mü'min Adam kıssasını etraflıca incelemek, kıssanın Kur'ân'ın diğer kısmıyla uyum ve ahengini ve bu çerçevede Kur'ân bütünlüğü içerisinde ele almaktır.

Bu incelemenin temel hareket noktası, söz konusu kıssanın âyetleridir. Ardından, bu âyetler ile diğer sûrelerdeki benzer muhtevalı âyetler arasında ilişki kurulacak ve Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri usulü çerçevesinde bu âyetler tefsir edilecektir.

Kıssadaki belagat nükteleri de ilgili kaynaklardan tespit edilmeye çalışılacaktır. Kıssada Firavun ve taraftarları gibi zalim ve pervasız kimseler, kritik bir karar aşamasındayken iknâ edilip yanlış kararlarından vaz geçirilmektedir. Bu itibarla

buradaki hikmetli üslubu da dikkatle incelemek gerekir. Ayrıca söz konusu kıssada adı geçen kişilere de değinilecektir.

3. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Çalışmanın ana kaynağı Kur'ân-ı Kerim olduğu için, kıssadaki âyetlerin yanı sıra bu âyetlerin tefsirine katkı sağlayabilecek diğer âyetler de belirlenip ele alınacaktır.

Kıssanın anlamı, kıssaların gayeleri, faydaları, özellikleri ve etkileyici olma şekilleri gibi konular da incelenecektir.

Yukarıda belirtilen hedeflere ulaşabilmek için başvurulmuş başlıca kaynaklar, tefsirlerdir. Mukâtil, (öl. 150/767), el-Mâtûrîdî (öl. 333/944), et-Taberî (öl. 310/923), el-Mâverîdî (öl. 450/1058), ez-Zemahşerî (öl. 538/1144), er-Râzî (öl. 606/1210), el-Kurtubî (öl. 671/1273), el-Beydâvî (öl. 685/1286), en-Nesefî (öl. 710/1310), İbn Kesîr (öl. 774/1373), Ebû's-Suud (öl. 982/1574), el-Alûsî (öl. 1270/1854) gibi eski müfessirlerle son asır müfessirleri Elmalılı (öl. 1942), Seyyid Kutub (öl. 1388/1966), eş-Şenkîtî (öl. 1396/1974) ve el-Mevdûdî (öl. 1400/1979)'nin, tefsirleri bu cümledendir. er-Râgıb (öl. 502/1108)'ın el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân'ı, ez-Zerkeşî (öl. 794/1392)'nin el-Burhan fî' Ulûmi'l-Kur'ân'ı, es-Süyûtî (öl. 911/1505)'nin el-İtkân fî' Ulûmi'l-Kur'ân'ı da zikredilmesi gerekir.

Ayrıca, bazı İslam Tarihi kitaplarına da başvurulmuştur. et-Taberî'nin Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk, İbnü'l-Esîr (öl. 630/1233)'in el-Kâmil fî't-Tarih, İbn Kesîr'nin el-Bidâye ve'n-Nihâye, Abdulkerîm Zeydân'ın el-Müstefâd min Kışaşı'l-Kur'ân, Câdu'l-Mevlâ'nın Kasasu'l-Kur'an gibi.

Muhammed Osman Necâtî'nin el-Kur'ân ve İlmu'n-Nefs, Abdu'l-Vehhâb Hamûde'nin el-Kur'ân ve İlmu'n-Nefs, Seyyid Kutub'un Kur'an'da Edebi Tasvir gibi eserler yine başvurulmuş kaynaklar arasında yer almaktadır.

Çalışmada yer verilen âyetlerin bir kısmı, duyulan ihtiyaçtan dolayı hem orijinal metinleriyle hem de meâl olarak sunulurken, büyük bir bölümünde ise sadece meâlen verme yoluna gidilmiştir. Âyet meâlleri için genellikle Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin'in Kur'ân-ı Kerîm Meâli'ne başvurulmuştur.

4. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: KUR'ÂN KISSALARI

4.1. Kıssanın Tanımı

Arapça'da, ك ص ق kökünden türeyen “kassa” fiili ve ondan türeyen “kasas” ya da “kıssa” kelimesi dört temel anlama gelmektedir.¹ Bunlardan ikisi Kur'ân-ı Kerim'de yer alırken, diğer iki anlamı Kur'ân'da bulunmaz. Kur'ân'da geçen anlamları şöyledir:

Birincisi: İz sürmek, birini takip edip ardından gitmektir.² Kassa kelimesi bu anlamıyla Kur'ân-ı Kerim'de şu iki yerde geçmektedir:

قَالَ ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغُ فَازْتَدَا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا

H. Mûsâ (a.s): “İşte aradığımız bu idi” dedi. “Bunun üzerine tekrar izlerini takip ederek gerisingeri döndüler.”³

وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيه فَبَصُرَتْ بِهِ عَنْ جُنْبٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ

Annesi, H. Mûsâ (a.s)'ın kız kardeşine, “Onu takip et” dedi. O da H. Mûsâ'yı, onlar farkına varmadan uzaktan gözledi.”⁴

Her iki âyette de “kassa” kelimesi izini sürmek, takip etmek anlamındadır.⁵

İkincisi: Bir kimseye bir haber veya sözü bildirmek, açıklamak ya da anlatmaktır.⁶ Kur'ân-ı Kerim'de kassa bu anlamda takriben on yedi âyette gelmektedir. Misal:

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ

“Sana bu Kur'ân'ı vahyetmekle kıssaların en güzelini anlatıyoruz.”⁷

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ

¹ er-Râgıb el-İsfahânî, **el-Müfradât fî Ğarîbi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Fîkr, Beyrut, ts. s. 404.

² el-İsfahânî, **el-Müfradât**, s. 404; İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, Dâru-Sadr, Beyrut, 1955, c. 7, s. 74; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2007, c. 5, s. 34.

³ el-Kehf, 18/64.

⁴ el-Kasas, 28/11.

⁵ el-İsfahânî, **el-Müfradât**, s. 404.

⁶ el-İsfahânî, **el-Müfradât** s. 404.

⁷ Yûsuf, 12/3.

“Biz sana onların haberlerini gerçek olarak anlatıyoruz.”⁸

فَلَمَّا جَاءَهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقِصَصَ قَالَ لَا تَخَفْ نَجَوْتُ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ

“Mûsâ, onun (Şuayb 'ın) yanına gelip başından geçenleri ona anlatınca Şuayb, Korkma, o zalim kavimden kurtuldun dedi.”⁹

Kur'ân'da “kasas” ya da “kıssa” kelimeleri şunu ifade etmektedir: “Yalan ihtimali ve hayalin karışması mümkün olmayacak bir tarzda tarihin derinliklerinde kaybolmuş, unutulmuş ya da kulaktan kulağa haberleri aktırılan ve yaşadıkları harabelerin izlerini devam eden insanların başlarından geçen olayların, daha sonrakiler için ders ve ibret olmak üzere âdetâ olaylara yeniden bir canlılık vererek anlatılmasıdır.”¹⁰

Kur'ân-ı Kerim'deki kıssalar, mutlak anlamda gerçek bilgiler içermektedir. Kıssalarda, hikâyelerde veya romanlarda olduğu gibi gereksiz ayrıntılara boğulmadan, sadece ibret dolu sahneler ve kilit noktalar anlatılır. Bu sebeple Kur'ân kıssaları hikâyeye, öykü, masal ve roman gibi terimlerle nitelendirilemez. Çünkü bu tür eserlerin gerçeklik payı belirsizdir. Bazı hikâyeler veya masallar kurguya dayalı olabilir. Ancak Kur'ân kıssaları gerçek haber ve olaylardır. Bu husus âyetlerde açıkça bildirilmektedir:

“Kesinlikle, onların kıssalarında akıl sahipleri için ibret vardır. Kur'ân, uydurulabilecek bir söz değildir. Fakat kendinden öncekileri tasdik eden, her şeyi ayrı ayrı açıklayan ve inanan bir toplum için de bir yol gösterici ve bir rahmettir.”¹¹

“(Ey Muhammed!) Mûsâ'ya o emri verdiğimiz zaman sen (vadinin) batı tarafında değildin. (O olayı) görenlerden de değildin. Fakat biz (Mûsâ'dan sonra) birçok nesiller meydana getirdik. Üzerlerinden uzun çağlar geçti. Sen Medyen halkı arasında yaşıyor değildin, âyetlerimizi onlardan okuyup öğreniyor da değildin. Fakat biz (bu haberi) göndereniz. Yine biz (Mûsâ'ya) seslendiğimiz zaman Tûr'un yan tarafında da değildin. Fakat Rabbinden bir rahmet olarak, senden önce kendilerine

⁸ el-Kehf, 18/13.

⁹ el-Kasas, 28/25.

¹⁰ Suad Yıldırım, **Kur'ân-ı Kerîm'de Kıssalar**, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, sy. 3, 1979, s. 38; Necati Kara, **Kur'ân'a Göre, Hz. Mûsâ Firavun ve Yahudiler**, Seha Neşriyet, İstanbul, 1989, s. 18; Muhsin Demirci, **Tefsir Usûlü**, 25. Baskı, MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 210.

¹¹ Yûsuf, 12/111.

hiçbir uyarıcı gelmeyen bir kavmi, düşünüp öğüt alsınlar diye uyarman için (o haberleri) sana bildiriyoruz.”¹²

“İşte bunlar, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin. O hâlde sabret. Çünkü (iyi) sonuç, Allah’a karşı gelmekten sakınanların olacaktır.”¹³

Bu âyetlerde açıkça görüldüğü gibi, Kur’ân kıssalarının kaynağı insan düşüncesi ya da hayal gücü değil, ilahî vahiydir. Yüce Allah, bu kıssaları vahiy ile insanlara bildirmiştir.

4.2. Kıssaların Gayeleri

Kur’ân’da kıssaların yer almasındaki gaye, Kur’ân’ın indiriliş maksatlarını gerçekleştirmektir. Ayrıntılara inildiğinde, bu gayelerin geniş bir yelpaze oluşturduğu açıkça görülür. Bunları aşağıdaki şekilde sınıflandırmak mümkündür. Gerçi sınıflandırma kolay gibi görünse de detaylar incelendikçe zorluklar ortaya çıkmaktadır. Zira çok kere, aynı pasajda, hatta bazen aynı âyette, birden fazla gaye bir arada bulunabilmektedir.¹⁴

4.2.1. Vahiy ve Peygamberliğin İspatı

Hiz. Peygamber (asm) ümmi olduğı gibi, önceki dinlerin bilginleri ile oturup sohbet de etmemiştir. Buna rağmen bu kıssaların Kur’ân-ı Kerim’de akıcı ve etkileyici bir üslubla yer alması Resûlullah (asm)’ın Yüce Allah’ın vahyine mazhar olduğunun en güçlü delilidir.¹⁵ Nitekim kıssalar, Hiz. Peygamber (asm)’ın nübüvvetini desteklemek ve vahyi ispat etmek için birçok âyette delil olarak sunulmaktadır. Kur’ân bunu bazen,

“Biz onu, akıl erdiresiniz diye Arapça bir Kur’ân olarak indirdik. Sana bu Kur’ân’ı vahyetmekle kıssaların en güzelini anlatıyoruz. Hâlbuki daha önce sen bunlardan habersiz idin”¹⁶ bu âyetlerde olduğu gibi kıssanın başında vermektedir.

¹² el-Kasas, 28/44-46.

¹³ Hûd, 11/49.

¹⁴ Yıldırım, **Kur’ân-ı Kerîm’de Kıssalar**, s. 40.

¹⁵ Bedruddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, **el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân**, thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrahîm, Dâru’l-Hadîs, Kahire, 2006, s. 385-386.

¹⁶ Yûsuf, 12/2-3.

Aynı şekilde, Kasas Sûresi’nde Hz. Mûsâ (a.s) kıssasından önce, bu maksat şöyle ifade edilir:

“İman eden bir kavim için Mûsâ ile Firavun’un haberlerinden bir kısmını sana gerçek olarak anlatacağız”¹⁷ bu sunuşun tamamlanmasının ardından, kıssanın ana bölümüne geçilir:

“(Ey Muhammed!) Mûsâ’ya o emri verdiğimiz zaman sen (vadinin) batı tarafında değildin. (O olayı) görenlerden de değildin. Fakat biz (Mûsâ’dan sonra) birçok nesiller meydana getirdik. Üzerlerinden uzun çağlar geçti. Sen Medyen halkı arasında yaşıyor değildin, âyetlerimizi onlardan okuyup öğreniyor da değildin. Fakat biz (bu haberi) göndereniz. Yine biz (Mûsâ’ya) seslendiğimiz zaman Tûr’un yan tarafında da değildin. Fakat Rabbinden bir rahmet olarak, senden önce kendilerine hiçbir uyarıcı gelmeyen bir kavmi, düşünüp öğüt alsınlar diye uyarman için (o haberleri) sana bildiriyoruz.”¹⁸

Âl-i İmrân Sûresi’nde Meryem kıssasından önce şöyle bildirilir:

“(Ey Muhammed!) Bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Meryem’i kim himayesine alıp koruyacak diye kalemlerini (kur’a için) atarlarken sen yanlarında değildin. (Bu konuda) tartışırken de yanlarında değildin.”¹⁹

Kıssaların bu gayesi bazen kıssanın ana bölümünden sonra bildirilir. Mesela Hûd Sûresi’nde Hz. Nûh (a.s)’ın kıssasından sonra bunların gaipten haberler olduğu şöyle ifade edilir:

“İşte bunlar, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin. O hâlde sabret. Çünkü (iyi) sonuç, Allah’a karşı gelmekten sakınanların olacaktır.”²⁰

İşte bu âyetlerde, bu kıssaların Yüce Allah tarafından Hz. Peygamber (asm)’a vahiy edildiği, ne onun ne de kavminin daha önce bunları bilmediği açıkça anlatılmaktadır. Ayrıca tamamen gaybe ait bu malumatın, Hz. Peygamber’in ilahi vahye mazhar olduğu ve hak peygamber olduğunu ispatladığı bildirilmektedir.

¹⁷ el-Kasas, 28/3.

¹⁸ el-Kasas, 28/44-46.

¹⁹ Âl-i İmrân, 3/44.

²⁰ Hûd, 11/49.

4.2.2. İslâm'ın Evrenselliğini Ortaya Koymak

Kur'ân-ı Kerim, Hz. Âdem (a.s) devrinden Hz. Muhammed (asm) devrine kadar dinin tamamen Yüce Allah tarafından geldiğini, tüm mü'minlerin tek bir ümmet olduğunu bir olan Allah'ın hepsinin yaratıcısı ve Rabbi olduğu gerçeğini bildirmektedir. Bu, İslam dininin evrensel olduğunu gösterir. Kur'ân'daki kıssalar, farklı üslup ve şekillerde tekrar edilse de asıl maksadı bu evrensel gerçeği anlatmaktır. Nitekim Enbiyâ Sûresi'nin 48-92 âyetlerini içeren pasajı, bunun güzel bir örneğidir. Burada Hz. Mûsâ, Hârûn, İbrâhim, İsmâil, İshâk, Ya'kûb, Lût, Nûh, Dâvûd, Süleyman, Eyyûb, İdrîs, Zülkifl, Yûnus, Zekeriyâ, Yahyâ ve Îsâ (a.s) gibi peygamberin kıssalarından birer bölüm anlatılmaktadır. Adı geçen peygamber kıssalarının ardından gelen son âyet bu uzun anlatımın asıl hedefini ortaya koyar: *“Kesinlikle bu (İslâm), tek ümmet (din) olarak sizin ümmetiniz (dininiz)dir. Ben de Rabbinizim. Onun için sadece bana kulluk edin.”*²¹

Tüm peygamberlerin davet ettiği din, Kur'ân-ı Kerim'de “İslâm” olarak adlandırılırken, bu dine mensup olanlar “Müslim” olarak nitelenir ve meydana getirdikleri topluluk “İslâm ümmeti” olarak adlandırılır. Konu hakkında şöyle buyrulur:

*“Kesinlikle Allah katında din İslâm'dır. Kitap verilmiş olanlar, kendilerine ilim geldikten sonra sırf, aralarındaki ihtiras ve aşırılık yüzünden ayrılığa düştüler. Kim Allah'ın âyetlerini inkâr ederse, bilsin ki Allah hesabı çok çabuk görendir.”*²²

*“Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, (bilsin ki o din) ondan kabul edilmeyecek ve o ahirette hüsrana uğrayanlardan olacaktır.”*²³

Hz. Nûh (a.s) kavmine Müslüman olmalarını emretmiştir. *“Eğer yüz çeviriyorsanız, sizden zaten hiçbir ücret istemedim. Benim ücretim, ancak Allah'a aittir. Bana müslümanlardan olmam emredildi.”*²⁴

Aynı şekilde Hz. İbrâhim ve İsmâil (a.s), Kâbe'yi inşa ederlerken yaptıkları dualarında Yüce Allah'tan Müslüman olmalarını istemişlerdir. *“Hani İbrâhim, İsmâil*

²¹ el-Enbiyâ, 21/92.

²² Âl-i İmrân, 3/19.

²³ Âl-i İmrân, 3/85.

²⁴ Yûnus, 10/72.

ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor, Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Kesinlikle sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin diyorlardı. Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl. Bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster. Tövbemizi kabul et. Çünkü sen, tövbeleri çok kabul edensin, çok merhametli olansın.”²⁵

Yine Hz. İbrâhim ve torunu Ya'kûb (a.s), evlatlarına Müslüman olarak vefat etmelerini tavsiye etmişlerdir. “İbrâhim'in dininden, kendini bilmezden başka kim yüz çevirir? Kesinlikle, biz İbrâhim'i bu dünyada seçkin kıldık. Şüphesiz o ahirette de iyilerdendir. Rabbi ona Teslim ol dediğinde, Âlemlerin Rabbine teslim oldum demişti. İbrâhim, bunu kendi oğullarına da vasiyet etti, Ya'kûb da öyle: Oğullarım! Allah, sizin için bu dini (İslâm'ı) seçti. Siz de ancak müslümanlar olarak ölün dedi.”²⁶

Bunun yanı sıra Hz. Ya'kûb (a.s) vefat ederken evlatlarına, “Benden sonra kime ibadet edeceksiniz? dediği, onların da, Senin ilâhına ve ataların İbrâhim, İsmâil ve İshâk'ın ilâhı olan tek bir ilâha ibadet edeceğiz; bizler O'na boyun eğmiş Müslümanlarız”²⁷ cevabını vermişlerdir.

Ayrıca Hz. Yûsuf (a.s) Allah Teâlâ'dan Müslüman olarak vefat etmeyi istemiştir. “Rabbim! Gerçekten bana mülk verdin ve bana sözlerin yorumunu öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada ve ahirette sen benim velimsin. Benim canımı müslüman olarak al ve beni iyilere kat.”²⁸

Hz. Mûsâ (a.s) da kavmine, “Eğer siz gerçekten Allah'a iman etmişseniz, eğer O'na teslim olmuş kimseler iseniz artık sadece O'na tevekkül edin”²⁹ demiştir.

Kıssalarda İsrailoğullarının, Hz. Mûsâ'ya iman eden sihirbazların, İsrailoğullarına gönderilen tüm peygamberlerin, Hz. Süleyman, Hz. Îsâ ve tüm peygamberlere tabi olanların, hatta cinlerin ve Hz. Resûlullahdan önce hakikat üzerinde olan ehl-i kitab'ın dinlerinin “İslâm” olduğu açıkça ifade edilmektedir:

“De ki: Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah'a ibadet edelim. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz

²⁵ el-Bakara, 2/127-128.

²⁶ el-Bakara, 2/130-132.

²⁷ el-Bakara, 2/133.

²⁸ Yûsuf, 12/101.

²⁹ Yûnus, 10/84.

*kimimizi ilâh edinmesin. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: Şahit olun, biz Müslümanlarız.”*³⁰

*“Hani bir de, Bana ve Peygamberime iman edin diye havarilere ilham etmiştim. Onlar da İman ettik. Bizim müslüman olduğumuza sen de şahit ol demişlerdi.”*³¹

*“Kesinlikle içimizde müslüman olanlar da var, hak yoldan sapanlar da var. Kim müslüman olursa, işte onlar doğruyu arayıp bulmuşlardır.”*³²

Kur’ân-ı Kerim, tüm peygamberlere ve dolayısıyla tüm insanlığa iletilen dinin İslâm olduğunu sürekli olarak vurgularken, daireyi daha da genişleterek göklerde ve yeryüzünde yaşayan tüm varlıkların da “İslâm” dinine tabi olduğunu açıkça beyan etmektedir.

*“Göklerdeki ve yerdeki herkes ister istemez O’na boyun eğmişken ve O’na döndürülüp götürülecekken onlar Allah’ın dininden başkasını mı arıyorlar?”*³³

4.2.3. Hz. Peygamber’i ve Mü’minleri Teselli Etmek

Peygamberlik çile ve sıkıntılarla dolu zor bir görevdir. Tüm peygamberler bu yolda çeşitli zorluklara, eza ve cefalara maruz kalmışlardır. Hz. Resûlullah (asm) da haliyle, zaman zaman hak yolunun düşmanlarının alay ve hücumlarına, eziyet ve tuzaklarına maruz kalmıştır. Bu gibi durumlarda Allah Teâlâ önceki peygamberlerin kıssalarını inzâl ederek, onların da aynı sıkıntı ve meşakkatleri yaşadıklarını haber vermiş ve böylelikle Hz. Peygamber’i teselli edip azmini ve iradesini kuvvetlendirmiştir. Tabiatıyla Hz. Resûlullah (asm)’ı teselli eden ve güçlendiren bu kıssalar aynı zamanda, inançları nedeniyle memleketlerinden sürülen, her türlü sıkıntı ve baskıyı yaşayan mü’minleri de teselli etmiş ve onları güçlendirmiştir. Meselenin bu yönüne şu âyet-i kerimeler işaret etmektedir:

³⁰ Âl-i İmrân, 3/64.

³¹ el-Mâide, 5/111.

³² el-Cin, 72/15. Ayrıca; bk. Âl-i İmrân, 3/52; el-Mâide, 5/111; el-A’râf, 7/120-126; Yûnus, 10/90; en Neml, 27/31, 38, 42, 44; el-Kasas, 28/52-53.

³³ Âl-i İmrân, 3/83.

“(Ey Muhammed!) Peygamberlerin haberlerinden, kendileriyle senin kalbini pekiştirdiğimiz her bir haberi sana aktarıyoruz. Bunlarda, sana hak, mü’minlere de bir öğüt ve hatırlatma gelmiştir.”³⁴

“(Ey Muhammed!) O hâlde, yüksek azim sahibi peygamberlerin sabretmesi gibi sabret. Onlar için acele etme. Onlar tehdit edildikleri azabı gördükleri gün, sanki dünyada gündüzün bir anından başka kalmadıklarını sanırlar. Bu bir duyurudur. Ancak yoldan çıkmış olan topluluk helâk edilir.”³⁵

“Ey Muhammed! Onların söylediklerine karşı sabret. Güçlü kulumuz Dâvûd’u hatırla. O, Allah’a çok yönelen bir kimse idi.”³⁶

Aynı şekilde Hûd 25-99 ve Şuarâ 10-191 âyetlerinde de peygamberlerin çektiği zorluk ve maruz kaldıkları sıkıntılar anlatılır. Aynı zamanda peygamberlerin kavimleri tarafından inkâr ve muhalefetle karşılaştıkları, alay edildikleri, eziyet gördükleri ve hatta yaşadıkları toplumlarından uzaklaştırıldıkları bildirilir. Gaipen verilen bu haberlerin, Resûlullah (asm) ve mü’minlere güzel bir teselli olduğunda şüphe yoktur.

4.2.4. Geçmişten İbret Almayı Sağlamak

Kur’ân-ı Kerim’deki kıssaların gayelerinden biri de insanların bunları düşünüp ibret almalarıdır. Bu husus, Kur’ân’da açıkça ifade edilmektedir:

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ

“Elbette bunda işaretten anlayanlar için ibretler vardır.”³⁷

“Kesinlikle, onların kıssalarında akıl sahipleri için ibret vardır...”³⁸

“Eyyûb’u da hatırla. Hani o Rabbine, Kesinlikle ben derde uğradım, sen ise merhametlilerin en merhametlisin diye niyaz etmişti. Biz de onun duasını kabul edip kendisinde dert namına ne varsa gidermiştik. Tarafımızdan bir rahmet ve kullukta bulunanlar için de bir ibret olmak üzere ona ailesini ve onlarla beraber bir mislini daha vermiştik.”³⁹

³⁴ Hûd, 11/120.

³⁵ el-Ahkâf, 46/35.

³⁶ Sâd, 38/17.

³⁷ el-Hicr, 15/75.

³⁸ Yûsuf, 12/111.

³⁹ el-Enbiyâ, 21/85.

4.2.5. Nimeti Bildirmek

Kur’ân kıssalarında Allah Teâlâ’nın peygamberlere ve seçkin kullarına bahsettiği nimetler sıklıkla anlatılır. Hz. İbrâhim, Mûsâ, Zekerîyyâ, Meryem, Îsâ, Yûnus, Dâvûd ve Süleyman (a.s)’ın kıssalarında olduğu gibi. Bu peygamberlerin kıssalarının bir bölümünde bu nimetler değişik şekillerde zikredilmektedir. İlk etapta nimetler zikredilmekte olup bunun dışındaki maksatlar sonrasında takdim edilmektedir.⁴⁰ Misal:

“Kesinlikle Yûnus da peygamberlerdendi. Hani o kaçıp yüklü gemiye binmişti. Gemidekilerle kur’a çekmiş ve kaybedenlerden olmuştu. Böylece, Yûnus kendini kınayıp dururken balık onu yuttu. Eğer o, Allah’ı tespih edip yüceltenlerden olmasaydı, mutlaka insanların diriltileceği güne kadar balığın karnında kalırdı. Derken biz onu hasta bir hâlde sahile attık. Üzerine geniş yapraklı bir ağaç bitirdik. Biz onu yüz bin yahut daha fazla insana peygamber olarak gönderdik. Nihayet onlar iman ettiler. Biz de onları bir süreye kadar geçindirdik.”⁴¹

“Kendisi ile birlikte sabah-akşam tespih etsinler diye biz, dağları ve toplanıp gelen kuşları Dâvûd’un emrine verdik. Onların her biri Allah’a yönelmişlerdi. Biz Dâvûd’un mülkünü güçlendirdik, ona hikmet ve hakla batılı ayıran söz (hüküm verme) yeteneği verdik.”⁴²

“Süleyman, Ey Rabbim! Beni bağışla. Bana, benden sonra kimseye lâıyk olmayacak bir mülk (hükümranlık) bahşet! Kesinlikle sen çok bahşedicisin! dedi. Biz de rüzgârı onun buyruğuna verdik. Rüzgâr, onun emriyle dilediği yere hafif hafif eserdi. Bina ustası olan ve dalgıçlık yapan her bir şeytani, bukağılara bağlı olarak diğerlerini de, onun emrine verdik. İşte bu bizim ihsanımızdır. Artık sen de (istediğine) hesapsızca ver yahut verme dedik.”⁴³

“Bunun üzerine (Cebrail) ağacın altından ona şöyle seslendi: Üzülme, Rabbin senin alt tarafında bir dere akıttı. Hurma ağacını kendine doğru silkele ki sana taze hurma dökülsün. Ye, iç, gözün aydın olsun. İnsanlardan birini göreceksin olursan,

⁴⁰ Seyyid Kutub, **Kur’an’da Edebi Tasvir**, trc. İsmail Aslan, Ravza Yayınları, İstanbul, 1999. s. 184-185.

⁴¹ es-Sâffât, 37/139-148.

⁴² Sâd, 38/18-20.

⁴³ Sâd, 38/35-39.

kesinlikle ben Rahmân'a susmayı adadım. Bugün hiçbir insan ile konuşmayacağım de."⁴⁴

Bu kıssalarda, Yüce Allah'ın peygamberlere ve seçkin kullarına bahsettiği nimetler ve onlara olan desteği ön plana çıkmaktadır. Her bir kıssa, Allah'ın rahmetinin, yardımının ve lütfunun nasıl tezahür ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, Allah'ın rahmeti ve lütfunun sınır tanımadığını ve O'na olan bağlılığın büyük nimetlerle ödüllendirileceğini göstermektedir.

4.2.6. İnsanoğlunu Ezeli Düşmanı Şeytana Karşı Uyarmak

Kur'ân-ı Kerim, şeytanın insanların apaçık düşmanı olduğunu belirtmekte ve sıklıkla insanın şeytana uymaması gerektiğini ifade edilmektedir. Bu gerçeği kıssa aracılığıyla bildirimin daha etkili olacağına şüphe yoktur. Böylece nefiste, şerre çağıran vesvesenin önünü almak daha kolay olur. Bu, daima yeni ve güncel bir mesele olduğundan, Hz. Âdem ile İblis kıssası birçok sûrede tekrarlanmıştır.⁴⁵ Misal:

*"Hani meleklere, Âdem için saygı ile eğilin demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu. Dedik ki: Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz. Derken, şeytan ayaklarını oradan kaydırды. Onları içinde bulundukları konumdan çıkardı. Bunun üzerine biz de, Birbirinize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde belli bir süre barınak ve yararlanma vardır dedik. Derken, Âdem (vahy yoluyla) Rabbinden birtakım kelimeler aldı, (onlarla amel edip Rabb'ine yalvardı. O da) bunun üzerine tövbelerini kabul etti. Kesinlikle O, tövbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır. İnin oradan (cennetten) hepiniz. Tarafımdan size bir yol gösterici (peygamber) gelir de kim ona uyarsa, onlar için herhangi bir korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir dedik. İnkâr edenler ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte bunlar cehennemliktir. Onlar orada ebedî kalacaklardır."*⁴⁶

"Hani biz meleklere, Âdem için saygı ile eğilin demiştik de İblis'ten başka hepsi saygı ile eğilmişlerdi. İblis ise cinlerdendi de Rabbinin emri dışına çıktı. Şimdi

⁴⁴ Meryem, 19/24-26.

⁴⁵ el-A'râf, 7/12-18; el-Hicr, 15/26-42; Sâd, 38/67-85; Tâhâ, 20/116-123.

⁴⁶ el-Bakara, 2/34-39.

*siz, beni bırakıp da İblis'i ve neslini, kendinize dostlar mı ediniyorsunuz? Hâlbuki onlar sizin için birer düşmandırlar. Bu, zalimler için ne kötü bir bedeldir!”*⁴⁷ Aynı zamanda, el-İsrâ Sûresi'nin 61-65 âyetleri de bu muhtevadadır.

Bu âyetlerde açıkça, Şeytanın Âdemoğullarına karşı apaçık bir düşman olduğu ve insanları doğru yoldan saptırmak için her fırsatta türlü hile ve tuzaklar kurmakta olduğu bildirilmektedir. Allah Teâlâ, Şeytan'ın bu düşmanlığını insanoğluna kıssalar aracılığıyla öğretmekte, onun sinsiliğini ve insanları sapkınlığa sürükleme çabalarını bu kıssalar aracılığıyla göstermektedir.

4.2.7. Tevekkül Etmenin Önemini Göstermek

Kıssaların bir gayesi de insanlara tevekkül etmenin önemini öğretmektir. Tevekkül dünya ve âhiret işlerinde insanı ümitsizlikten kurtaran, başarı yollarını gösteren, hayata pozitif bakmayı sağlayan mühim bir güç kaynağıdır. Kıssalar aracılığıyla, peygamberlerin nasıl tevekkül ettiğini ve Allah'a güvenerek zorlukları nasıl aştıklarına dair örnekler sunulur. Bu da insanlara, herhangi bir zorlukla karşılaştıklarında Allah'a sığınmanın ve O'na güvenmenin önemini hatırlatır. Allah Teâlâ, tevekkülün önemine işaretle insanların bu ilkeye sarılmalarını teşvik eder. Hz. Nûh (a.s)'ın kavmini yola getirmek için 950 sene bıkmadan usanmadan davası uğrunda mücadele etmesi, en güzel azim ve tevekkül örneklerinden biri olduğu açıktır.

*“Kesinlikle biz, Nûh'u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik. O da dokuz yüz elli yıl onların arasında kaldı. Neticede onlar zulümlerini sürdürürlerken tûfan kendilerini yakalayiverdi.”*⁴⁸ Ancak kavmi onun sözlerini dinlememekte direndi ve ona düşmanlık beslediler. İnatçılıkları ve kibirleri, iman etmeye yanaşmamalarına sebep oldu. Hz. Nûh (a.s)'ın kavminin bu direncine rağmen gösterdiği tevekkül büyük bir öneme haizdir.

“Nûh'un haberini onlara oku. Hani o, bir vakit kavmine şöyle demişti: Ey kavmim! Eğer benim konumum ve Allah'ın âyetleriyle öğüt vermem size ağır geliyorsa, (biliniz ki) ben sadece Allah'a dayanıp güvenmişim. Artık siz de (bana) ne

⁴⁷ el-Kehf, 18/50.

⁴⁸ el-Ankebût, 29/14.

yapacağınızı ortaklarınızla beraber kararlaştırın ki, işiniz size dert olmasın! Bundan sonra bana hükmünüzü uygulayın; bana mühlet de vermeyin.”⁴⁹

Hz. Hûd (a.s)’ın dilinden, tevekkül ve Allah’a güvenmenin önemi şöyle haber verilmektedir.

“İşte ben, hem benim, hem sizin Rabbiniz olan Allah’a dayandım. Yeryüzünde bulunan hiçbir canlı yoktur ki, Allah, onun perçeminden tutmuş olmasın. Kesinlikle Rabbim dosdoğru bir yol üzerindedir.”⁵⁰

Tevekkül konusunda insanlara örnek olan diğer bir peygamber de Hz. Şuayb (a.s)’dır.

“Şuayb, şöyle dedi: Ey kavmim! Söyleyin bakayım, ya ben Rabbimden gelen açık bir delil üzere isem ve katından bana güzel bir rızık vermişse!... Ben size yasakladığımı kendim yapmak istemiyorum. Ben sadece gücüm yettiğince (sizi) düzeltmek istiyorum. Başarım ancak Allah’ın yardımı ile dir. Ben sadece O’na tevekkül ettim ve sadece O’na yöneliyorum.”⁵¹

Esas konumuz olan Mü’min Adam, kavmini uyardıktan sonra, yukarıda zikredilen peygamberler gibi, sonucu Yüce Allah’a bırakmış ve tevekkülün önemini ve evrenselliğini hem kendi kavmine hem de gelecekteki tüm insanlara ifade etmiştir. Konu ile ilgili olarak âyette şöyle buyrulur:

“Söylediklerimi hatırlayacaksınız. Ben işimi Allah’a havale ediyorum. Kesinlikle Allah, kullarını hakkıyla görendir.”⁵²

Kıssaların bu sayılanların haricinde başka birçok gaye ve hedefleri olduğunu ilgili âyetlerden anlaşılmaktadır. Misal

“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip kabileler ve boylar halinde) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının. Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah’a

⁴⁹ Yûnus, 10/71.

⁵⁰ Hûd, 11/56.

⁵¹ Hûd, 11/88.

⁵² el-Mü’min, 40/44.

karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının. Kesinlikle Allah, üzerinizde bir gözetleyicidir.”⁵³

“Yahut altı üstüne gelmiş (ıssız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi? O, Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)? demişti. Bunun üzerine, Allah onu öldürüp yüzyıl ölü bıraktı, sonra diriltti ve ona sordu: Ne kadar (ölü) kaldın? O, Bir gün veya bir günden daha az kaldım diye cevap verdi. Allah, şöyle dedi: Hayır, yüz sene kaldın. Böyle iken yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamış. Bir de eşeğine bak! (Böyle yapmamız) seni insanlara ibret belgesi kılmamız içindir. (Eşeğin) kemikler(in)e de bak, nasıl onları bir araya getiriyor, sonra onlara nasıl et giydiriyoruz? Kendisine bütün bunlar apaçık belli olunca, şöyle dedi: Şimdi, biliyorum ki; kesinlikle Allah’ın gücü her şeye hakkıyla yeter. Hani İbrâhim, Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster demişti. (Allah ona) İnanmıyor musun? deyince, Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için demişti. Öyleyse, dört kuş tut. Onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır. Sana uçarak gelirler. Bil ki, kesinlikle Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁵⁴

“Hani melekler şöyle demişti: Ey Meryem! Allah, seni kendi tarafından bir kelime ile müjdeliyor ki, adı Meryem oğlu İsa Mesih’tir. Dünyada da ahirette de itibarlı ve Allah’a çok yakın olanlardandır... Kesinlikle Allah katında (yaratılışları bakımından) İsa’nın durumu, Adem’in durumu gibidir: Onu topraktan yarattı. Sonra ona ol dedi. O da hemen oluverdi.”⁵⁵ Ayrıca el-A’râf, 7/44, 50; el-Kehf, 18/21 âyetleri de aynı muhtevadadır.

Bu kıssalar Allah Teâlâ’nın yaratma kudretini gösterme, öldükten sonra dirilişi gerçekleştireceğinin ispatı, Hz. Âdem (a.s)’ın yaratılışı kıssası, altı üstüne gelmiş ıssız bir şehre uğrayan kimsenin kıssası, Hz. İbrâhim (a.s) ile kuşun kıssası, Hz. İsa (a.s)’ın doğum kıssası gibi. Görüldüğü gibi bu unsurlar, ulûhiyyet, âhiret ve nübüvvet gibi usûlüddin kapsamında değerlendirilen dinin ana meseleleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu

⁵³ en-Nisâ, 6/1. Ayrıca; bk. el-Bakara, 2/30; Sâd, 38/71.

⁵⁴ el-Bakara, 2/259-260.

⁵⁵ Âl-i İmrân, 3/45, 59.

da kıssaların Kur'ân'ın temel maksatlarını gerçekleştirme mekanizmaları olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Aynı şekilde bahçe sahipleri kıssası, yukarıda zikredilen gayeleri içermenin yanı sıra, her zaman insan için bir risk unsuru olan dünyevileşmeyi kınamak ve sosyal adaletin gerekliliğini ortaya koymak amacıyla da ele alınmalıdır.

“Onlara şu iki adamı örnek ver: Onlardan birine iki üzüm bağı vermiş, bağların çevresini hurmalarla donatmış, ikisinin arasına da bir ekinlik koymuştuk. Her iki bağ da meyvelerini vermiş ve ürünlerinden hiçbir şeyi eksik bırakmamıştı. Bu iki bağın arasından bir de nehir fişkırtmıştık. Derken onun büyük bir serveti oldu. Arkadaşıyla konuşurken ona dedi ki: Benim malım seninkinden daha çok. Adamlardan yana da senden daha üstünüm. Derken kendine zulmederek bağına girdi. Şöyle dedi: Bunun sonsuza değin yok olacağını sanmıyorum. Kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Rabbime döndürülsem bile kesinlikle bundan daha iyi bir sonuç bulurum. Arkadaşı, ona cevap vererek dedi ki: Seni topraktan, sonra bir damla döl suyundan yaratan, sonra da seni (eksiksiz) bir insan şeklinde düzenleyen Allah'ı inkâr mı ediyorsun? Fakat O Allah benim Rabbimdir. Ben Rabbime hiç kimseyi ortak koşmam. Bağına girdiğinde Mâşaallah! Kuvvet yalnız Allah'ındır deseydin ya!. Eğer benim malımı ve çocuklarımı kendininkilerden daha az görüyorsan, belki Rabbim bana, senin bağından daha iyisini verir. Seninkinin üzerine de gökten bir afet indirir de bağ kupkuru ve yalçın bir toprak hâline geliverir. Ya da suyu çekiliverir de (bırak bir daha bulmayı) artık onu arayamazsın bile. Derken bütün serveti helâk edildi. (Yıkılmış) çardakları üzerine çökmüş hâldeki bağına yaptığı harcamalar karşısında ellerini oğuşturuyor ve şöyle diyordu: Keşke Rabbime hiçbir kimseyi ortak koşmasaydım. Onun, Allah'tan başka kendisine yardım edebilecek kimseleri yoktu. Kendi kendini kurtaracak güçte de değildi. İşte bu durumda velayet (himaye ve koruyuculuk) yalnızca hak olan Allah'a mahsustur. O'nun mükâfatı da daha hayırlıdır, vereceği sonuç da daha hayırlıdır.”⁵⁶

4.3. Kıssaların Faydaları

Kur'ân-ı Kerim'in belagat açısından harikâlığının tezahür yerlerinden biri tasrif yani farklı anlatım yöntemlerini kullanmasıdır. Tasrifin tezahür yerlerden biri de

⁵⁶ el-Kehf, 18/32-44.

kıssalardır. Bunun maksatlarından biri, verilmek istenen mesajın daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamaktır. Zira insanlar, sadece sosyal statüleri değil, aynı zamanda bilgi ve anlama seviyeleri açısından da farklılık gösterirler. Nitekim her farklı anlatım tarzı kendi içinde özel bir fayda taşımaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de kıssa mekanizmasına yer verilmesinin bazı faydalarını şu şekilde sıralanabilir:

1. Kur'ân-ı Kerim'in nazil olmaya başladığı dönemde, farklı dinlere mensup insanlar bulunmaktaydı. Bu din mensupları arasında ehl-i kitap olan Yahudi ve Hristiyanlar da vardı. Ehl-i kitabın ilmi derinliklere sahip olanları hariç, genel olarak din hakkında sınırlı bir bilgiye sahiptiler. Ancak geçmiş Peygamberlerin haberlerini, yaşadıkları dönemi ve çevrelerindeki toplumları kısmen biliyorlardı. Bu bilgilerle Yahudi ve Hristiyanlar, Müslümanlara karşı üstünlük iddiasında bulunuyorlardı. Bu durum özellikle yeni Müslümanları olumsuz etkiliyordu. Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'deki kıssaları indirerek ehl-i kitabı Mü'minlere karşı delil üretmez hâle getirdi. Böylece Mü'minler, ilim açısından neredeyse Yahudi din adamlarının seviyesine ulaştılar. Dolayısıyla, Yahudilerin Mü'minlere yüklediği "ümmilik" sıfatı ortadan kalktı, onları eleştirenlerin ise söylemleri zayıfladı. Bu sayede gerçeği arayan kişiler rahatlıkla Müslüman olmaya yöneltilmiş oldular.⁵⁷

2. Araplar belâgat, fesahat ve edebiyatı son derece iyi kullanırlardı. Ancak Kur'ân-ı Kerim'deki kıssaların tavsîf ve muhâvere (diyalog) üslubu ile anlatılması, Arapların aşına olduğu bir tarz değildi. Bu husus, Kur'ân-ı Kerim'in i'câzındandır. Müşrik Araplar, bunun yeni bir üslup olduğunu inkâr etmemekle birlikte benzerini getiremiyorlardı; çünkü bu, onların alışık olmadığı bir ifade biçimiydi. Dolayısıyla kıssaların bu üslup ile sunulması, Arap belâgatında yeni bir üslup oluşturdu. Cennet, cehennem ve a'râf'taki insanların durumlarının anlatıldığı A'râf Sûresi buna örnek gösterilebilir.⁵⁸ Bu durum, Arapları Kur'ân-ı Kerim'i sorgulamaktan alıkoyan faktörlerin tamamlayıcısı oldu.⁵⁹

3. Kur'ân-ı Kerim'in inzali sırasında Araplar, cehalet ve ümmilik bataklığının içindeydiler. Bu sebeple anlayışları genellikle hislere dayalı ve muhayyile

⁵⁷ Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, **Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr**. 1. Baskı, Dâru't-Tunusiyye, Tûnus, 1984, c. 1, s. 65.

⁵⁸ el-A'raf, 7/44-45.

⁵⁹ İbn Âşûr, **Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr**, c. 1, s. 66.

seviyesindeydi. Geçmiş kavimlerin başlarına gelen felaketlerden ders çıkaracak imkânları pek yoktu. Bu nedenle önceki insanların helâkine yol açan kötü işlerden kaçınma ve kendi durumlarını düzeltme çabalarından alıkoyuluyorlardı.⁶⁰ Ancak Kur'ân-ı Kerim'in içerdiği kıssalarla birlikte, başta Müslüman olan Araplar olmak üzere, geçmiş kavimlerin kıssalarını öğrenme fırsatı buldular.⁶¹ Kur'ân-ı Kerim, bu gerçeği şöyle ifade eder:

*"Kendilerine zulmedenlerin yerlerinde oturdunuz. Onlara ne yaptığımız ise size belli olmuştu. Size misaller de vermiştik."*⁶²

4. Kur'ân'daki kıssalar, verdikleri ders ve ibretler sayesinde, bir yandan müşrikleri Yüce Allah'ın emirlerine uymama ve Peygamberlerine karşı gelme inatlarından vazgeçirmeye çalışırken, diğer yandan da emsâlleri ile atalarının kötü sonlarından bahsederek, yeryüzüne sâlih kullarının nasıl vâris olduklarını öğretmektedir.⁶³ Misal:

*"Kesinlikle, onların kıssalarında akıl sahipleri için ibret vardır. Kur'ân, uydurulabilecek bir söz değildir. Fakat kendinden öncekileri tasdik eden, her şeyi ayrı ayrı açıklayan ve inanan bir toplum için de bir yol gösterici ve bir rahmettir."*⁶⁴

5. Kıssalar, hayır ya da şer, tahrip veya tâmir gibi her şeyin sebeplere terettüp edeceğini bildirerek ümmetin hayra uyup, şerden, sakınmasına sebep olur.⁶⁵ Misal:

*"İşte zulümleri yüzünden harabeye dönmüş evleri! Şüphesiz bunda bilen bir kavim için bir ibret vardır."*⁶⁶

*"Halkı zulmetmekteyken helâk ettiğimiz, böylece duvarları, çökmüş çatılarının üzerine yıkılmış nice memleketler, nice kullanılmaz kuyular, nice muhteşem saraylar vardır."*⁶⁷

Görüldüğü gibi bu gibi âyetler, hem zalimlerin tarih sahnesinden nasıl yok olduğunu bildirmekte, hem de ümmeti bu gibi kötü sonlardan sakındırmaktadır.

⁶⁰ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't- Tenvîr*, c. 1, s. 66-67.

⁶¹ Muhammed Çelik, *Kur'ân'ın İknâ Husûsiyeti*, Çağlayan Yayınları, İzmir, 1996, s. 356.

⁶² İbrâhîm, 14/45.

⁶³ İbn Âşûr, *Tefsîru't- Tahrîr ve't- Tenvîr*, c. 1, s. 66.

⁶⁴ Yûsuf, 12/111.

⁶⁵ İbn Âşûr, *Tefsîru't- Tahrîr ve't- Tenvîr*, c. 1, s. 66.

⁶⁶ en-Neml, 27/52.

⁶⁷ el-Hac, 22/45.

6. Kur'ân-ı Kerim, kıssalar aracılığıyla Peygamberlerin mucizelerini anlatarak insanları benzer işler gerçekleştirmeye ve gayret göstermeye teşvik etmektedir. Bu şekilde Kur'ân, geçmişteki mucizelerden esinlenmek suretiyle harika işler yapılabileceğine irşat etmekte, âdete inananlara şu mesajı iletmektedir: Haydi çalış, didin; Hz. Süleyman gibi bir günde uzun mesafeleri kat edebilirsin.⁶⁸ Hz. İsa gibi zorlu hastalıkları tedavi etmek için çaba göster.⁶⁹ Hz. Mûsâ'nın asasıyla taşa vurup ondan su fişkırtması gibi, sen de çeşitli yollarla insanlığa faydalı olabilecek işleri gerçekleştirebilirsin.⁷⁰ Hz. İbrâhim gibi ateşten korunacak vesileler geliştirip kullanabilirsin.⁷¹ Peygamberlerin yaptığı gibi dünyanın farklı köşelerinde haber alabilmek için araçlar geliştirebilirsin.⁷² Hz. Dâvûd gibi demiri yoğurarak şekillendirip yeni sanat dallarının temelini atabilirsin.⁷³ Ayrıca kıssalar aracılığıyla Hz. Yûsuf, Hz. Nûh ve diğer Peygamberlerin mucizelerinden dersler çıkararak, insanlar birçok buluş ortaya koyabilir.⁷⁴

7. Kıssalarda ayrıntıya inilmediği gibi, kıssa kahramanının hayatındaki bazı halkaları belirtilmez. Muhâtab, kendi hayal dünyasında canlandırarak eksik kalan halkaları tamamlamaya çalışır. Kur'ân'ın icâzıyla bağlantılı olan bu üslubun en dikkate değer faydalarından biri, muhâtabı haberdar etme özelliğidir. Bir aşamanın geçildiğini fark eden okuyucu, meselenin en önemli yönlerinin vurgulandığını anlar ve bu yöne dikkatini yoğunlaştırır. Bu şekilde, kıssa ile iletmek istenen asıl mesaj kristalleşir ve muhatabın anlaması ve gerekli dersleri çıkarması kolaylaşır. Eğer kıssanın tüm detayları anlatılmış olsaydı, bu okuyucuda zihinsel bir gevşeme ve dikkat dağınıklığına neden olabilirdi. Dolayısıyla, dini gayeyle ilgisi olmayan bu detayların atlanması faydalıdır. Buna Yûsuf (a.s) kıssasını misal verilebilir.⁷⁵

4.4. Kıssaların Özellikleri

Kur'ân kıssalarının temel özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür.

⁶⁸ Sebe', 34/12.

⁶⁹ el-Mâide, 5/110.

⁷⁰ el-Bakara, 2/60.

⁷¹ el-Enbiyâ, 21/69.

⁷² el-Kehf, 18/86.

⁷³ el-Kehf, 18/96; el-Enbiyâ, 21/80; Sebe', 34/10-13.

⁷⁴ Bedüzzamân Said Nursî, **Sözler**, Envâr Neşriyat, İstanbul, 1991, s. 254.

⁷⁵ bk. Yûsuf, 12/19-33.

1. Kur’ân kıssalarının kaynağı ilahi vahiydir.⁷⁶

2. Kıssalarda dini irşat ve tevcihler hassas bir şekilde yer alır. Bunlar kıssanın siyakında, önünde, sonunda veya ortasında bulunabilir. Muhatap, bütün benliğiyle kıssadaki olaylarda kaybolup gitmez. Arada bir kıssadan maksadın ne olduğuna dikkat çekilir; muhatabın bizzat kendisinin de ilgili olduğunu, Allah’ın gözetimi altında bulunduğunu hatırlatır.⁷⁷

3. Hz. Yûsuf kıssası hariç, peygamber kıssaları düzenli bir biçimde başladığı gibi tek bir pasajla sonlanmaz. Anlatılan hadisenin özü genellikle o pasaj içinde vurgulanır, ayrıntılar ise muhatabın zihninde canlanır.⁷⁸

4. Kıssalarda olayların meydana geliş sırası genellikle kronolojik olarak sunulmaz. Bu tür bir sıralama kıssanın asıl amacından uzaklaşmasına neden olabilir. Hz. Lût (a.s)’ın kıssasında, Hicr Sûresi’nde kent halkının Hz. Lût (a.s) ile iletişim kurmasının, elçilerle konuşmasından sonra olduğu anlatılırken,⁷⁹ Hûd Sûresi’nde şehir halkının Hz. Lût’un elçilerle konuşmadan önce geldiklerini ifade edilir.⁸⁰ Bu üslupla, benzer şekilde kronolojik sıralama olmaksızın pek çok kıssa anlatılmaktadır.

4.5. Kıssaların Tesir Şekilleri

Gelişim psikolojisi ve eğitime dair çalışmalar, insanı harekete sevk eden ve hareketinin yönünü belirleyen başlıca kuvveler insanın anlayışı, zekâ ve bilgi seviyesi olduğunu göstermektedir. Fakat bunlardan daha da önemli olan çoğu zaman insanın kendisinin de farkına varmadığı his ve heyecanıdır. Hatta yetişmekte olan insanlarda his ve heyecanın tüm hareketlerine yön verdiği söylenebilir. Bu his ve heyecanı uyandıran en önemli unsurlardan biri kıssadır. İnsanlar, geçmiş nebilerin haberlerini, geçmiş kavimlerdeki inkârcıların kötü akıbetlerini, dinin emir ve yasaklarını, inanç esaslarını, ibret ve öğüt gibi konuları kıssalar sayesinde öğrenirler.

“Kesinlikle, senden önce birtakım ümmetlere de peygamberler gönderdik. (Peygamberlerini dinlemediler.) Sonunda, yalvarsınlar da tövbe etsinler diye onları şiddetli yoksulluk ve darlıklarla yakaladık. Hiç olmazsa onlara azabımız geldiği

⁷⁶ Âl-i İmrân, 3/44; Yûsuf, 12/102; el-Kasas, 28/44-46.

⁷⁷ Yıldırım, **Kur’ân-ı Kerîm’de Kıssalar**, s. 59.

⁷⁸ Yıldırım, **Kur’ân-ı Kerîm’de Kıssalar**, s. 57-58.

⁷⁹ Hicr, 15/61-73.

⁸⁰ Hûd, 11/77-82.

zaman yakarıp tövbe etselerdi ya... Fakat (onu yapmadılar) kalpleri katılaştı. Şeytan da yapmakta olduklarını zaten onlara süslü göstermişti. Derken onlar kendilerine hatırlatılanı unuttuklarında, (önce) üzerlerine her şeyin kapılarını açtık. Sonra kendilerine verilenle sevinip şımardıkları sırada, onları ansızın yakaladık da bir anda tüm ümitlerini kaybedip yıkıldılar. Böylece zulmeden o toplumun kökü kesildi. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur.”⁸¹

Kıssalar, bulunduğu sûre’nin genel bağlamıyla uyumludur. Bu bütüncül yaklaşım, kıssaların insanların rûhunu daha fazla etkileme olanağı sağlar. Kıssa duyguları ve vicdanı daha fazla harekete geçirirken, akıl ile mantığı daha etkili bir şekilde iknâ eder ve kalbin tasdikini güçlendirir.⁸²

Kıssaların, muhatap üzerindeki etkisini artıran bazı nitelikleri şunlardır:

4.5.1. Kıssada Sanat Özelliklerinin Olması

Kur’ân’daki kıssalar, birçok sanat özelliğini bünyesinde barındırır. Bu üslubun anlaşılması, kişiyi dini anlamda etkilenmeye hazır bir duruma getirir. Zira emredici bir dil kullanmak, muhatapta savunma mekanizmalarını harekete geçirip, itiraza neden olabilir. Bu da sağlıklı sonuçlar doğurmayabilir. Bu sebeple, asıl hedefi insanları doğru yola yönlendirmek olan Kur’ân, iletmek istediği mesajı kıssaların içine serpiştirerek, olumsuz reaksiyonları önlemeyi amaçlamıştır. Kıssalar, zihinleri canlı tutma özelliğine sahip olmanın yanı sıra, edebi unsurların kullanımıyla da tesir gücünü artırır.

4.5.2. Kıssada Delilin Bazen Bir Hayvanın Dili ile Gelmesi

Kur’ân kıssalarının üsluplarından biri, mesajın bir hayvanın (Hüdhüd) diliyle ifade edilmesidir. Bu yöntem muhatabın, zihnini daha fazla uyarır, dikkatini çeker ve nefsinin imânla doldurmasına katkı sağlar.⁸³ Bu etkileyici üslubu, Hz. Süleyman (a.s) ve Hüdhüd arasında geçen diyalogda görmekteyiz:

“Süleyman, kuşlara göz atıp yokladı ve şöyle dedi: Hüdhüd’ü niçin göremiyorum? Yoksa kayıplara mı karıştı. Bana (mazeretini gösteren) apaçık bir delil getirmediğin kesinlikle onu ağır bir şekilde cezalandıracağım, ya da kafasını

⁸¹ el-En’âm, 6/42-45.

⁸² Muhammed Osman Necâtî, **el-Kur’ân ve İlmu’n-Nefs**, 5. Baskı, Dâru’ş-Şurûk, Kâhire, 1993, s. 174.

⁸³ Muhammed Ebû Zehrâ, **el-Mu’cizetu’l-Kubrâ el-Kur’ân**, Dâru’l Fikri’l-Arabî, Kâhire, 1970, s. 243.

keseceğim. Derken Hüdühüd çok beklemedi, çıkageldi ve (Süleyman'a) şöyle dedi: Senin bilmediğin bir şey öğrendim. Sebe'den sana sağlam bir haber getirdim. Ben, onlara (Sebe halkına) hükümdarlık eden, kendisine her şeyden bolca verilmiş ve büyük bir tahtı olan bir kadın gördüm. Onun ve kavminin, Allah'ı bırakıp güneşe taptıklarını gördüm. Şeytan, onlara yaptıklarını süslü göstermiş ve böylece onları yoldan çıkarmış. Bu yüzden de onlar doğru yolu bulamıyorlar. Göklerde ve yerde gizli olanı ortaya çıkaran, sizin gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz şeyleri bilen Allah'a secde etmesinler diye (şeytan onları yoldan çıkarmış.) Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayandır. Büyük Arş'ın Rabbidir."⁸⁴

Burada tevhid ilkesi en veciz ibarelerle Hüdühüdün dilinden aktarılmıştır. Hüdühüd, güneşe tapmanın şirk olduğuna işaret ederek yaratılmış bir varlığa tapmanın hem insanın fitratına aykırı olduğunu hem de bu tür eylemlerle insanların giderek insanlıktan uzaklaştığını vurgulamaktadır. Bu üslubun zihinleri harekete geçirdiği, ruhlara dokunduğu, muhatabı mesajı anlamaya hazır hale getirdiğinde şüphe yoktur.

4.5.3. Kıssada Delilin Bazen Hasrın Kabul Ettiği Bir Şahsın Diliyle Gelmesi

Kur'ân, muhatabın mesajları daha iyi anlamasını sağlamak için kıssaları somut örneklerle zenginleştirilir. Böylece iletilen mesajlar zihinde daha etkili bir şekilde yerleşir ve kalıcı olur. Bu yaklaşım, muhatapları uyarmanın ve mesajı sunmanın yanı sıra, itiraz ve tartışma ihtimalini de azaltır. Eğer Kur'ân muâırızına doğrudan hitap etmiş olsaydı, muâırız hemen itiraza başlayıp münakaşaya girecek ve kendisini haklı görecekti, bu yüzden de Kur'ân'ın sunduğu hususlar üzerinde düşünmeyecekti. Kur'ân, kendisi ile muâırız arasındaki meseleyi doğrudan açmadan, aynı duruma uyan bir hadiseyi canlandırarak anlatmayı başarmıştır. Muhatabın yanlış durumu nazara verilmeksizin, doğru yol gösterilmekte ve zihnine yerleştirilmektir. Bu yöntem aslında dolaylı bir anlatımdır. Bu yolla mesaj, her iki tarafın kabul ettiği bir şahıs aracılığıyla yerine ulaşmış olur. Bu, muhatapların kıssanın asıl mevzûsunu bildikleri, kabul ettikleri ve saygı gösterdikleri bir peygamber örneği ile yapılmıştır. Böylece delil, hem gerçeği aramak için akıllarını daha fazla cezbetmekte hem de karşı çıkanları susturmak için bu peygamberin ifadesiyle sunulmaktadır.

⁸⁴ en-Neml, 27/20-26.

Hız. İbrâhîm (a.s)’ın babası ve kavmiyle yaşadığı olayı buna örnek teşkil etmektedir: “*Hani İbrâhîm demişti ki: Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut. Rabbim! Çünkü o putlar insanlardan birçoğunu saptırdılar. Artık kim bana uyarısa, o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, kesinlikle sen çok bağışlayan, çok merhamet edensin. Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evinin (Kâbe’nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için (böyle yaptım). Sen de insanlardan bir kısmının gönülleri onlara meylettir, onları ürünlerden rızıklandır, umulur ki şükrederler.*”⁸⁵

Tarihe bakıldığında, her toplumun içinden hatırı sayılır kişilerin öne çıktığı görülmektedir. Hız. İbrâhîm de oğlu Hız. İsmâîl ile birlikte Kâbe’yi inşa ettiği için Araplar arasında önemli şahsiyetler olarak tarih sayfalarında yerini almıştır. Araplar, kendilerini ona nispet ederek ve onun milleti üzere olduklarını iddia etmişlerdir. Bu itibarla Kur’ân-ı Kerim, tevhid inancına dair mesajını Hız. İbrâhîm (a.s) aracılığıyla sunmaktadır.

Delilin, muhalifler tarafından saygı gösterilen bir peygamberin diliyle gelmesi, -Arapların Hız. İbrâhîm (a.s)’ı Yahudilerin Hız. Mûsâ (a.s)’ı ve Hristiyanların Hız. İsmâ (a.s)’ı kabullerinde olduğu gibi- delildeki kuvvete ilava bir güç katar. Zira bu durumda, muhaliflerin aleyhine iki yönden delil ortaya çıkar. Birincisi, delilin gücü yönüyle; ikincisi ise delili ifade eden güvenilir peygamberin tanınmış olması yönüyledir. Bu ekstra bir güçtür ve bunda açıkça bir kanıt vardır. Çünkü onlar, o peygamberin takipçisi olduklarını iddia ediyorlardı.⁸⁶

4.5.4. Kıssanın Teşvik ve Heyecanlandırması

Teşvik, kıssaların en temel unsurlarından biridir ve özellikle kıssalarda kullanılan edebî sanatlar arasında en belirgin olanıdır. Teşvik, kıssaya okuyucunun dikkatini çeken, duygularını harekete geçiren ve kendisini kıssanın konusuna odaklamasını sağlayan bir etkidir.

Teşvik yöntemi, kıssalarda çeşitli şekillerde uygulanmıştır. Bu yöntemlerden biri, kıssanın veciz bir cümleyle sunulmasıdır. Bu yaklaşım, muhatabı detaylı

⁸⁵ İbrâhîm, 14/35-37.

⁸⁶ Ebû Zehrâ, el-Mu’cizetu’l-Kubrâ el-Kur’ân, s. 343.

bilgilendirmeye hazırlamak ve merak uyandırmak amacıyla kullanılır. Fîl Sûresi’nde bu yöntem belirgin bir şekilde uygulanmıştır:

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ

“Rabbinin, *fil sahiplerine (bir fille desteklenmiş orduya) ne yaptığını görmedin mi?*”⁸⁷ bu ifade, muhatabın dikkatini çekmeyi, asıl meseleyi öğrenmeye yönlendirmeyi ve ruhunu gerekli bilgiye ulaştırmayı amaçlar.

Bu yöntemin bir benzerini Yûsuf Sûresi’nin başında da görmekteyiz: الرَّتِّلِكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ “*Elif Lâm Râ. Bunlar, apaçık Kitab’ın âyetleridir.*”⁸⁸

Bazen teşvik şu şekilde gerçekleşir: Kur’ân-ı Kerim, konuya girişte kıssanın kısa bir özetini sunar ve ardından ayrıntılara derinlemesine iner. Bu yaklaşımla, muhatabın başlangıçta belirsiz olan konunun detaylarını merak etmeye başlaması sağlanır. Bu etkili taktiğin en güzel örneklerinden biri, Ashab-ı Kehf kıssasıdır.⁸⁹ Söz konusu kıssanın özeti şu şekildedir “Yoksa sen, (sadece) Ashab-ı Kehf ve Ashab-ı Rakîm’i mi bizim ibret verici delillerimizden sandın? Hani o gençler mağaraya sığınmışlardı da, Ey Rabbimiz! Bize katından bir rahmet ver ve içinde bulunduğumuz şu durumda bize kurtuluş ve doğruluğa ulaşmayı kolaylaştır demişlerdi. Bunun üzerine biz de nice yıllar onların kulaklarını (dış dünyaya) kapattık (Onları uyuttuk). Sonra onları uyandırdık ki, iki zümreden hangisinin bekledikleri süreyi daha iyi hesap ettiğini bilelim. Biz sana onların haberlerini gerçek olarak anlatıyoruz: Kesinlikle onlar Rablerine inanmış birkaç genç yiğitti. Biz de onların hidayetlerini artırmıştık.”⁹⁰ Ardından, mağaraya girmeden önceki durumlarından başlayarak bazı ayrıntılar verilir. Belagat âlimlerinin ifadesiyle, anlamın ruha tam olarak işlenmesini sağlamak için kullanılan bu yöntem, *ibhâm* (kapalılık) ve *icmâl* (ana hatlarıyla anlatma) olarak adlandırılır.⁹¹ Bu üslup genellikle tafsîl (geniş açıklama) ile beyana (detaylı anlatma) doğru yönlendirir.⁹² Çünkü dünyada bir hikâye yazarı, bu tür teşvik üslubunu

⁸⁷ el-Fîl, 105/1.

⁸⁸ Yûsuf, 12/1.

⁸⁹ Kutub, *Kur’an’da Edebi Tasvir*, s. 219; Necâtî, *el-Kur’ân ve İlmu’n-Nefs*, s. 175; Naîm el-Humusî, *Kur’ân’ın İ’câzı Düşüncesi Bi’setten Asrımıza –Değerlendirme ve Özetle-* trc. Muhammed Çelik, 1. Baskı, Beka Yayınları, İstanbul, 2023, s. 513.

⁹⁰ el-Kehf, 18/9-13.

⁹¹ Çelik, *Kur’ân’ın İknâ Husûsiyeti*, s. 339-340.

⁹² Ebû Zehrâ, *el-Mu’cizetu’l-Kubrâ el-Kur’ân*, s. 308 (el-Kur’ân ve’l Kıssa’l-Hadise, s. 34-35’ten naklan).

kullanmaya cesaret etmemiştir; zira her hikâye yazarı, okuyucunun ilgisini çekmeye ve hikâyedeki olayları takip etmesini sağlamaya en üst düzeyde gayret gösterir. Yazar, hikâyesini başında özetlediğinde bu teşviği bozar ve okuyucuyu hikâyenin olaylarından uzaklaştırır.

Bazen teşvik, kıssanın başında netice ve ana fikri özetleyerek muhataba olayın özü ve önemini hızlıca iletir. Bu yol, dinleyiciyi kıssanın detaylarına ilgi göstermeye ve merak etmeye teşvik eder. Netice olarak, muhatap, iletilmek istenen mesajı daha hazır ve bilinçli bir şekilde alır. Kasas Sûresi'ndeki Hz. Mûsâ (a.s) kıssası, bu tür teşvik yönteminin güzel bir örneğidir. Sûrenin başında Hz. Mûsâ (a.s)'ın hayatındaki önemli olayların ana hatları özetlenir ve bu özet, kıssanın devamını daha dikkatli bir şekilde takip etmeye sevk eder. Böylelikle, kıssanın sonunda verilecek olan ilahî mesajın önemi daha da pekişmiş olur.⁹³

Teşvik'in başka bir türü de şöyledir: Kıssanın başlangıcında, olay hiyerarşisi içinde ortada ya da sonunda olması gereken bir olayla başlayarak kıssanın geri kalan kısmı sunulur. Bu yaklaşımın amacı, olayın akışında en önemli ve dikkat edilmesi gereken bölümünü öne çıkararak muhatapların ilgisini çekmek ve istenen mesajı etkili bir şekilde iletmek olarak özetlenebilir.⁹⁴ Tâhâ Sûresi'ndeki Hz. Mûsâ (a.s) kıssası bu tür teşvik örneklerinden biridir: *“Mûsâ'nın haberi sana ulaştı mı? Hani bir ateş görmüştü de ailesine, Siz burada kalın, ben bir ateş gördüm (oraya gidiyorum). Umarım ondan size bir kor ateş getiririm yahut ateşin başında, yol gösterecek birini bulurum demişti. Ateşin yanına varınca, ona şöyle seslenildi: Ey Mûsâ! Şüphe yok ki, ben senin Rabbinim. Hemen ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen mukaddes vadi Tuvâ'dasın. Ben seni (peygamber olarak) seçtim. Şimdi vahyolunacak şeyleri dinle. Şüphe yok ki ben Allah'ım. Benden başka hiçbir ilâh yoktur. O hâlde bana ibadet et ve beni anmak için namaz kıl. Kıyamet mutlaka gelecektir. Herkes işlediğinin karşılığını görsün diye, neredeyse onu gizleyecek (geleceğinden hiç söz etmeyecek)tim.”*⁹⁵

Hz. Mûsâ (a.s), ateşin yanına vardığında, Yüce Allah'ın kendisine peygamberlik görevi verildiğini bildirdi. Ancak bu ağır sorumluluğu tek başına taşıyamayacağını, gücünün yetersiz olduğunu ve yardıma ihtiyaç duyduğunu ifade etti.

⁹³ bk. el-Kasas, 28/1-6.

⁹⁴ Yıldırım, **Kur'ân-ı Kerîm'de Kıssalar**, s. 60-61.

⁹⁵ Tâhâ, 20/9-15.

Bu yüzden ailesinden biri olan kardeşi Hz. Hârûn'un da bu görevde kendisine destek sağlamak üzere görevlendirilmesini istedi. Allah Teâlâ da Hz. Mûsâ (a.s)'a cevap verdi ve ona, dünyaya geldiği günden itibaren sunduğu nimetleri hatırlattı. Bu şekilde, geçmiş yaşam hikâyesi âdeta bir film şeridi gibi Hz. Mûsâ (a.s)'ın gözlerinin önüne getirildi. Ardından, imânın temel rûkûnleri olan tevhid, risâlet ve âhiret inancı ona telkin edildi. Bu sayede, Hz. Mûsâ (a.s)'ın motivasyonu daha da pekiştirilip Allah'a olan imânı sağlamlaştırıldı.

Teşvik yönteminin bir diğer türü ise “sürpriz” veya “müfâcee” olarak adlandırılır. Bu yöntemde, muhatabın öğrenme isteğini en üst düzeye çıkarmak amacıyla kıssanın ana hedefi hem kıssa kahramanı hem de muhatabın gözünde gizli tutulur. Daha sonra, bu sır aniden her iki tarafın da dikkatini çekecek şekilde açıklanır. Kehf Sûresi 18/60-82'de yer alan Hz. Mûsâ (a.s) ile Sâlih kul kıssası buna misal verilebilir. Bu anlatım türünün temel hedefi, okuyucunun veya dinleyicinin merakını canlı tutarak mesajın etkisini artırmaktır. Bu kıssada, hem muhataplar hem de kıssa kahramanlarından biri olan Hz. Mûsâ (a.s) peş peşe gelişen olayların hikmetini anlamamaktadır. Bu durum, hem muhatapların hem de Hz. Mûsâ (a.s)'ın merakını artırarak, olayların gerçek yüzünü keşfetmek için zihinlerini ve isteklerini daha da canlı tutmayı amaçlar. Olaylar bu şekilde ilerlerken sonunda, sır perdesi kaldırılır ve taraflardan biri ile muhataplar aynı anda meseleyi iç yüzüyle anlar.⁹⁶ Bu anlatım tarzı, merakı besleyerek mesajın etkisini artırmayı hedefler.

Bazen kıssada sır, muhataplara açıklanırken kıssa kahramanları bu sırlardan habersiz kalır. Bu durumda, kahramanların yanlış tavırları sebebiyle onları bekleyen acı bir sürpriz söz konusudur.⁹⁷ Bahçe sahipleri kıssası buna misal teşkil etmektedir.⁹⁸

Bu kıssada, muhataplar, kıssada anlatılan kişileri bekleyen acı sürprizi âyetler aracılığıyla öğrenirler. Ancak bahçe sahipleri, bu sürprizden habersizdir. Asıl sürpriz, bahçelerinin yok oluşunu anladıkları anda yaşanmıştır. Bunun sonunda kıssanın temel hedefi olan dünya işlerinde âhiret inancının göz ardı edilmemesi, aksi takdirde her iki

⁹⁶ Kutub, *Kur'an'da Edebi Tasvir*, s. 222-225.

⁹⁷ Kutub, *Kur'an'da Edebi Tasvir*, s. 225-226.

⁹⁸ el-Kalem, 68/17-33.

âlemde zarara maruz kalınacağı ilkesi yer alır. “İşte böyledir azap! Âhiret azabı ise elbette daha büyüktür; keşke bilselerdi!”⁹⁹

4.5.5. Kıssada Zaman ve Mekân Unsurlarının Ehemmiyeti

Kıssalarda zaman ve mekân unsuruna esas gayeye hizmet edecek kadar yer verilmiştir.

Zaman unsuru, kıssa üslubu içinde muhataplara verilmek istenen mesaja katkıda bulunacak şekilde kendini göstermektedir. Geçmişte meydana gelen bir olayın bize olan yakınlığı ya da uzaklığının bilinmesi, kıssanın vereceği ibrete katkısı ve önemi fazla değildir. Burada esas önemli olan hâdisenin, hiçbir zaman değişmeyen insanî çerçevede olması ve her çağda insanların ders ve ibret alacağı mahiyette olmasıdır. Ancak mesajın yerine ulaşmasında zaman kaydı önem taşıyorsa veya ilave bir katkı sağlıyorsa zaman unsuru özellikle zikredilmektedir.¹⁰⁰ Mesela, İsrailoğulları, Arz-ı Mukaddes’e girip yerleşmek amacıyla karşılırlarına çıkan güçlü bir kavimle savaşımaya çağıldıklarında, Hz. Mûsâ (a.s.)’a karşı itiraz ve isyan etmeleri, bu çerçevede dikkate değer örneklerden biridir:

“Dediler ki: Ey Mûsa! Onlar orada bulundukça, biz oraya asla girmeyeceğiz. Sen ve Rabbin gidin, onlarla savaşın. Biz burada oturacağız. Mûsâ, Ey Rabbim! Ben ancak kendime ve kardeşime söz geçirebilirim. Artık bizimle, o yoldan çıkmışların arasını ayır dedi. Allah, şöyle dedi: O hâlde, orası onlara kırk yıl haram kılınmıştır. Bu süre içinde yeryüzünde şaşkın şaşkın dönüp dolaşacaklar. Artık böyle yoldan çıkmış kavme üzülme.”¹⁰¹

Âyette geçen kırk yıllık zamanın ifade ettiği mesaj şöyle tesbit edilmiştir: Mısır Firavun’un zalim yönetimi altında ezilen ve aşağılanan nesli ortadan kaldırarak, bu tür bir yaşama alışan insanları temizlemek ve ağır baskılara boyun eğmeyen, zulmün ne olduğunu bilmeyen, savaşımaya cesaret eden, zaferler kazanmaya ve fetihler yapmaya istekli yeni bir nesil yetiştirmektir. Çünkü bir neslin yok olup yerine yeni bir neslin gelmesi için en azından kırk sene gibi bir zaman dilimi gerekebilir.¹⁰² Bu amaçlar

⁹⁹ el-Kalem, 68/33.

¹⁰⁰ Çelik, **Kur’ân’ın İknâ Husûsiyeti**, s. 344.

¹⁰¹ el-Mâide, 5/24-26.

¹⁰² Yazır, **Hak Dini Kur’an Dili**, c. 3, s. 239-240; Abdulvehhâb en-Neccâr, **Kıssasul-Enbiyâ**, 3. Baskı, Dâru’ İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, ts, s. 227-228.

doğrultusunda zaman kavramı, kıssanın içinde bir araç değil, tamamen amaç olarak vurgulanmıştır. Ayrıca, Hz. Nûh (a.s) kıssasında da zaman unsuruna açıkça atıfta bulunmaktadır:

*“Kesinlikle, biz, Nûh’u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik. O da dokuz yüz elli yıl onların arasında kaldı. Neticede onlar zulümlerini sürdürürlerken tûfan kendilerini yakalayiverdi.”*¹⁰³

Bu kıssada da 950 sene gibi uzun bir zaman dilimi anlatılmakta ve bu süre âyette yer almaktadır. Hz. Nûh (a.s) bu uzun süre boyunca kavmini, Allah’ın birliğine, O’na ibadet etmeye ve kıyamet gününe inanmaya davet etmekten hiç bıkmadan, usanmadan tebliğ görevini yerine getirdi. Ancak bu uzun zaman zarfında sadece küçük bir grup insan iman etti.¹⁰⁴ Bu çerçevede, kıssanın geçtiği diğer bölümler de göz önünde bulundurulduğunda, Hz. Nûh (a.s)’ın sabrı ve ısrarı, hem Resûlullah (asm)’a hem de Mü’minlere bir teselli kaynağıdır. Zira onlardan da Hz. Nûh (a.s) ve ona iman edenler gibi, kâfirlerin alay ve eziyetlere karşı sabırlı olmaları istenmektedir. Bu da göstermektedir ki, zaman unsuru kıssada bir hedef değil, bir araç olarak geçmektedir.

Yukarıda bahsedilen kıssalarda zaman ifadesi, Kıssalarda sınırlı bir şekilde kullanılan bir üsluptur. Kıssalarda genellikle gece-gündüz, sabah-akşam, yıl-ay ve gün gibi mutlak zaman dilimlerini ifade eden kelimeler kullanılmaktadır. Bu kelimeler, durumun gerektirdiği şekilde ve verilmek istenen mesajı açıklamak amacıyla kullanılmaktadır. Hz. Lût, Mûsâ ve Yûsuf (a.s)’ın kıssaları bu tür örnekler arasında sayılabilir:

*“...Geceleyin bir vakitte aileni al götür...”*¹⁰⁵

*“...O hâlde kullarımı geceleyin yola çıkar...”*¹⁰⁶

*“(Yûsuf’u kuyuya bırakıp) akşamleyin ağlayarak babalarına geldiler.”*¹⁰⁷

¹⁰³ el-Ankebût, 29/14.

¹⁰⁴ Nûh, 71/1-10.

¹⁰⁵ Hûd, 11/81.

¹⁰⁶ ed-Duhân, 44/23.

¹⁰⁷ Yûsuf, 12/16.

Kıssalarda mekân unsuru, öteki unsurlar gibi asıl gayeye hizmet ediyorsa zikredilir. Mesela, Ashab-ı Kehf,¹⁰⁸ Ashabu'l-Karye¹⁰⁹ ve bir kasabaya uğrayan adam¹¹⁰ gibi kıssalarda mekân unsuruna dair detaylar gizli tutulmuştur. Buna karşın Kıssalarda İsrâ olayındaki “Mescid-i Haram” ve “Mescid-i Aksa”¹¹¹ ya da hayati olayların geçtiği nübüvvet beşiği “Mısır”¹¹² ve “Mekke-i Mükەرreme ve çevresi”¹¹³ gibi kutsal mekânlar, sunulmak istenen mesajla kuvvetli irtibatlı olduğundan zikredilir. Bu mekânlar, asıl gayeye hizmet ettiğinden kıssada yer almaktadır.

Kur’ân-ı Kerim’in icaz ve i’câzı gereği kıssalar, etkili bir şekilde sunulur. Eğer kıssaların zaman, mekân ve şahıs gibi tarihe dair mefhumları ayrıntılı şekilde anlatılsaydı, bunlar öne çıkar, asıl gaye geri planda kalabilirdi. Bu da kıssanın etkisini azaltabilir ve asıl ibret ile ders dikkatten kaçabilirdi. Oysa kıssaların anlatım tarzı muhatabın, anlatılan hadiseleri yaşamış gibi bir deneyim elde etmesini sağlamaktadır.

4.5.6. Kıssada Tekrar

İnsanın öğrenme süreci ve öğrendiklerini kalıcı hale getirme, ayrıca unuttuklarını hatırlatma süreçlerinde tekrar etmenin ve hatırlatmanın büyük bir önemi vardır. Çünkü insanın fitratında unutma eğilimi bulunan bir özellik vardır. Bu özellik ilk kez Hz. Âdem (a.s) ve eşi Havvâ’da görülmüştür. Yüce Allah’ın yasak ağaca yaklaşmamaları yönündeki emrini unutmuş ve bu yasağı ihlal etmişlerdir. Kur’ân-ı Kerim, bu meseleyi şu şekilde haber vermektedir:

*“Dedik ki: Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz.”*¹¹⁴

Allah Teâlâ, Hz. Âdem (a.s) ve eşi Havvâ’yı cennete yerleştirdi ve cennetin tüm ağaçlarından yemelerine izin verdi. Ancak belirli bir ağaçtan yememelerini tenbih etti. Onlar Cenâb-ı Hakk’ın bu uyarısını unuttular. Nitekim insan unutkan bir

¹⁰⁸ el-Kehf, 18/9-26.

¹⁰⁹ Yâsîn, 36/13-32.

¹¹⁰ el-Bakara, 2/259.

¹¹¹ el-İsrâ, 17/1.

¹¹² Yûnus, 10/87; Yûsuf, 12/99; ez-Zuhuf, 43/51.

¹¹³ el-En’âm, 6/92.

¹¹⁴ el-Bakara, 2/35. Ayrıca; bk. Tâhâ, 20/115.

varlıktır.¹¹⁵ Bu itibarla bir düşüncenin insan zihninde yer edebilmesi ve tam anlaşılabilmesi için tekrarın önemli bir rolü vardır.

Kur'ân-ı Kerim'deki kıssaların tekrarı mutlak bir tekrar değildir. Fakat sûrenin genel muhtevası, sıyak ve sibak münasebetiyle aynı kıssa yeni bir ayrıntıyla yeniden zikredilebilmektir. Bu münasebet, üsluptaki üçlü değişiklik ve yenilikle, muhatapta öylesine bir başka tesir uyandırır ki, onu daha önce işitmemişçesine ve görmemişçesine dinler ya da okur.¹¹⁶ Böylece Kur'ân, insan için hayati önem taşıyan ders ve ibretleri kalp ile akıllara iyice yerleştirmektedir.¹¹⁷ Aynı şekilde böyle bir tekrar inananlar için usanç değil, bilakis onlara şevk ve zevk vermekte ve imanlarını daha da pekiştirmektedir. Onun için kıssa ile verilmesi hedeflenen ders ve ibretlere münâsîp kısımlar ilave edilir. Mesela en çok tekrar edilen Hz. Mûsâ (a.s) kıssasında Hz. Mûsâ (a.s)'ın gençlik dönemi, Medyen'de uzun yıllar kalması ve Hz. Şuayb (a.s)'ın kızlarından biriyle evlenmesi gibi hususlar, bir nevi ahvali şahsiyesi olduğundan tekrar edilmemiştir. Lakin Hz. Mûsâ (a.s)'ın Firavunla karşılaşması pek çok yerde, ihtiyaca göre farklı şekillerde ve farklı maksatlar için tekrar edilmiştir. Bunun sebebi kıssanın anlatımında iman-küfür, tevhid-şirk, itaat-isyan, iyilik-kötülük gibi temel itikadi mevzulardan söz edilmesidir.¹¹⁸

Hz. Âdem kıssası da farklı sûrelerde anlatılır ve her birinde farklı bir vurgu bulunmaktadır.¹¹⁹ Bakara Sûresi'nde Allah'ın nimetleri üzerinde durulurken;¹²⁰ A'râf Sûresi'nde Âdem ve eşinin yasak meyveyi yemeleri sonrası duydukları pişmanlık ve af dileme süreci anlatılır.¹²¹ Hicr Sûresi'nde, Allah insanı topraktan ve cinleri ateşten yaratmanın, bu iki varlık arasında bir üstünlük olmadığını vurgular. Aynı sûrede, şeytanın Hz. Âdem'e üstünlük iddiasının sadece aldatma ve cehaletten kaynaklandığına dikkat çekilir.¹²² İsrâ Sûresi'nde Âdemoğullarının yaşadığı fitneler ele alınırken;¹²³ Kehf Sûresi'nde, insanın şeytan ve benzeri kötü varlıklarla dostluk

¹¹⁵ Tâhâ, 20/115; el-Bakara 2/286.

¹¹⁶ Yıldırım, **Kur'ân-ı Kerîm'de Kıssalar**, s. 50.

¹¹⁷ Abdülkerîm ez-Zeydân, **el-Müstefâd min Kışaşı'l-Kur'ân li'd-da've ve'd-du'ât**, 1. Baskı, by. Beyrut, 1997, c. 1, s. 6.

¹¹⁸ Abdu'l-Vehhâb Hamûde, **el-Kur'ân ve İlmu'n-Nefs**, Dâru'l-Kalem, Kâhire, 1962, s. 103.

¹¹⁹ İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, 23. Baskı, DİB. Yayınları, Ankara, 2012, s. 174.

¹²⁰ el-Bakara, 2/30-39.

¹²¹ el-A'râf, 7/22-23.

¹²² el-Hicr, 15/28-35.

¹²³ el-İsrâ, 17/61-63.

kurmasının tehlikeleri vurgulanır.¹²⁴ Tâhâ Sûresi’nde ise insanın zaafı ve bu nedenle sürekli olarak Allah’ın yardımına ihtiyaç duyması üzerinde durulur.¹²⁵

Kıssaların tekrarlanmasının bir diğer maksadı, Peygamberlerin ilettikleri temel mesajların özünde birlik olmasıdır. Vahiy aynı olmasına rağmen, sadece tebliğ eden peygamberler farklıdır. Mesela:

*“Kesinlikle, biz Nûh’u kavmine peygamber olarak gönderdik. Onlara şöyle dedi: Ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım. Allah’tan başkasına ibadet ve kulluk etmeyin...”*¹²⁶

*“Âd kavmine de kardeşleri Hûd’u gönderdik. Hûd, şöyle dedi: Ey kavmim! Allah’a kulluk edin. O’ndan başka sizin hiçbir ilâhınız yoktur...”*¹²⁷

*“Semûd kavmine de kardeşleri Sâlih’i peygamber gönderdik. Dedi ki: Ey kavmim! Allah’a kulluk edin. Sizin O’ndan başka hiçbir ilâhınız yok...”*¹²⁸

*“Medyen halkına da kardeşleri Şuayb’ı peygamber gönderdik. O, şöyle dedi: Ey kavmim! Allah’a kulluk edin. Sizin O’ndan başka hiçbir ilâhınız yoktur...”*¹²⁹

Bu âyetlerde, farklı zamanlarda gelen Hz. Nûh, Hûd, Sâlih, Şuayb (a.s) gibi peygamberlerin “Allah’a kulluğa davet”te ortak oldukları bildirilmektedir.

Kıssaların tekrarı mutlak tekrar değil bazı yerlerde tasrifdir. Mesela Hz. Mûsâ (a.s) ile sihirbazların karşılaşmasında asa bir yerde hayye,¹³⁰ bir yerde cân, ¹³¹ başka bir yerde ise su’bân kelimeleriyle ifade edilmiştir.¹³² Bu değişik isimlendirmeler, aslında aynı olayı anlatırken asanın dönüştüğü yılanın farklı özelliklerini vurgulamaktadır. “Hayye” ile yılanın canlı olduğu, “cân” ile hareketli ve kıvrak olduğu, “su’bân” ile büyük olduğu ifade edilir. Bu üç farklı ifade, asanın dönüştüğü yılanın çok yönlü niteliklerini vurgulayarak anlatımı zenginleştirmektedir.¹³³

¹²⁴ el-Kehf, 18/50.

¹²⁵ Tâhâ, 20/115-123.

¹²⁶ Hûd, 11/25-26.

¹²⁷ Hûd, 11/50.

¹²⁸ Hûd, 11/61.

¹²⁹ Hûd, 11/84.

¹³⁰ Tâhâ, 20/20.

¹³¹ en-Neml, 27/10.

¹³² el-A’râf, 7/107.

¹³³ Hamûde, **el-Kur’ân ve İlmü’n-Nefs**, s. 102; Yıldırım, **Kur’ân-ı Kerîm’de Kıssalar**, s. 52.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜ'MİN SÛRESİ VE MÜ'MİN ADAM KISSASI

1.1. Mü'min Sûresi

1.1.1. Mü'min Sûresinin Adı

Kur'ân-ı Kerim'in sûreleri genellikle içerdikleri temalara göre adlandırılmıştır. Bununla beraber sûrede varid olan peygamber ismi,¹³⁴ kavim veya topluluk adı,¹³⁵ bahsedilen olay,¹³⁶ başlarında yer alan Mukattaa harfi ve harfleri¹³⁷ ilk âyette yer alan bir kelime¹³⁸ yahut hayvan adları¹³⁹ ilgili sûreye isim olabilmıştır.¹⁴⁰

ez-Zerkeşî, Kur'ân sûrelerinin adları hakkında şunları ifade etmektedir: Bazı sûrelerin bir, bazılarının iki, bazılarının üç ve daha fazla adı bulunmaktadır.¹⁴¹ Örneğin, Rahman Sûresi'nin “Rahmân” ve “Arusu'l-Kur'ân”, İsrâ Sûresi'nin “İsrâ”, “Subhâne” ve “Beni İsrail”, Tahrîm Sûresi'nin ise “Tahrîm”, “Muteharrim”, “Lime” ve “Tuharrim” gibi farklı adları bulunmaktadır. Bu farklı adlar, sûrelerin içeriğini veya önemli konularını vurgular.¹⁴² Bazı sûrelerin birden fazla adla anılması, bu isimlendirmelerin içtihadı olduğunu göstermektedir. Ancak bazı âlimlerin, sûre isimlerinin vahye dayalı (tevkifi) olabileceği yönündeki görüşleri, bu ihtimali daha güçlü kılmaktadır.

et-Taberî, “Sûre isimleri bizzat Hz. Resûlullah tarafından konulmuştur”¹⁴³ diyerek, bu isimlerin Hz. Peygamber tarafından belirlendiğini savunur. Bu görüşe göre, sûre isimlerinin belirlenmesi tevkifîdir, yani yoruma kapalı ve ilahi bir düzenlemedir.

¹³⁴ Yûnus, Hûd, Yûsuf, İbrâhîm, Muhammed vb.

¹³⁵ en-Nisâ, er-Rûm, el-Ahzab vb.

¹³⁶ el-Mâide, el-En'âm, el-Enfâl vb.

¹³⁷ Tâhâ, Yâsîn vb.

¹³⁸ el-Âdiyât, el-Kâriâ vb.

¹³⁹ el-Bakara, en-Nahl, en-Neml, el-Ankebût vb.

¹⁴⁰ ez-Zerkeşî, **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, s. 189-191; Celâlüddîn es-Süyûtî, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, trc. Sâkîp Yıldız, 2. Cilt, Madve Yayınevi, İstanbul, 2007, c. 1, s. 129-134.

¹⁴¹ ez-Zerkeşî, **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, s. 189.

¹⁴² es-Süyûtî, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, c. 1, s. 129-134.

¹⁴³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, 4. Baskı, Dâru's-Selâm, Kahire, 2009, c. 1, s. 110.

ez-Zerkeşî, sûre isimlerinin tevkifi mi yoksa içerdiği konuya göre mi verildiği hususunda şu şekilde görüş bildirmiştir: “Eğer sûre isimleri içerdiği konuya göre verilseydi, her sûrenin birçok ismi olurdu. Bu da uzak bir ihtimaldir.”¹⁴⁴

es-Süyûtî ise, “Tüm sûre isimlerinin hadislerle tevkifi olduğu sabittir. Çok uzatmaktan çekinmeseydim tek tek açıklayabilirim”¹⁴⁵ diyerek, sûre isimlerinin Hz. Resûlullah tarafından belirlendiğini ve bu isimlendirmelerin hadislerle sabit olduğunu ifade etmektedir. Zira içtihadî olduğu kabul edildiğinde, bu olgunun hala devam ettiğini düşünürse, o takdirde her müfessire sûreler için isim koyma hakkı verilmiş olurdu.¹⁴⁶ Bu durumda, bir sûre bir, iki veya birkaç isimle değil, yüzlerce isimle anılabilirdi. Ancak böyle bir durumun yaşanmamış olması, sûrelerin isimlerinin içtihadî değil, tevkifi olduğunu göstermektedir.

Mü'min Adam kıssasının geçtiği Mü'min Sûresi, dört farklı isimle anılmaktadır. Bu isimlerin ilki, söz konusu sûrenin yirmi sekizinci âyetinde geçen “مُؤْمِنٌ” kelimesinden alınmış ve sûreye Mü'min Sûresi denmiştir.¹⁴⁷ Konu ile ilgili âyet şöyledir:

وَقَالَ رَجُلٌ مُّؤْمِنٌ مِّنْ آلِ فِرْعَوْنَ

*“Firavun ailesinden, imanını gizlemekte olan mü'min bir adam şöyle dedi...”*¹⁴⁸

İkinci adını da üçüncü âyetteki, Esmâ-ı hüsnâ'dan almıştır.¹⁴⁹ Konu ile ilgili âyet şöyledir:

غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِ

*“Günahı bağışlayan, tövbeyi kabul eden, azabı ağır olan, lütuf sahibi...”*¹⁵⁰

¹⁴⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 190.

¹⁴⁵ es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, c. 1, s. 125.

¹⁴⁶ Suad Yıldırım, *Kur'ân İlimlerine Giriş*, by. İstanbul, 1993, s. 52-53.

¹⁴⁷ Ebû'l Hasen, Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr, *Tefsîru'l-Mukâtil b. Süleymân*, 1. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, c. 3, s. 703.

¹⁴⁸ el-Mü'min, 40/28.

¹⁴⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Selam Mustafa Bedrî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2014, c. 8, s. 188.

¹⁵⁰ el-Mü'min, 40/3.

Üçüncüsünü de, aynı âyetteki “ذِي الطَّوْلِ” ifadesinden almıştır. Bu terkip Yüce Allah’ın lütuf, ihsan ve kudret sahibi olduğunu ifade etmektedir.¹⁵¹ Dördüncüsü ise bu sûre ve onu takip eden altı sûre-i celile “Hâ Mim” harfleriyle başladığından dolayı “Hâ Mim” ismiyle anılmaktadır.¹⁵² Ancak bu dört isim arasında Mü’min sûresi adı daha çok öne çıkmaktadır. Kur’ân-ı Kerim’in çeşitli nüshalarında Mü’min sûresi olarak geçtiği görülmektedir. Aynı zamanda tefsirlerde de genellikle Mü’min Sûresi olarak anılmaktadır. Müfessirler, bu sûreyi açıklarken ve takdim ederken genellikle Mü’min Sûresi olarak bahsederler. Fakat pek çok tefsirde “Ğafir” sûresi olarak da adlandırılır. Sûrenin diğer isimleri olan “Te’vil” ve “Hâ Mim” ise çok az tefsirde sözedilmektedir. Dolayısıyla, “Mü’min” ve “Ğafir” isimleri sûrenin ana isimleri olarak öne çıkmakta ve tefsirlerde sıkça kullanılmaktadır. Sûrenin “Te’vil” ve “Hâ Mim” isimleri ise tefsirlerde daha az zikredilmektedir.

1.1.2. Mü’min Sûresinin Nüzûlü ve Âyet Sayısı

Mü’min Sûresi, Kur’ân-ı Kerim’in Mushaf sıralamasında kırkuncı, iniş sırasına göre ise altmışıncı sûredir.¹⁵³ Abdullah b. Mes’ûd (öl. 32/652-53)’un Mushaf’ında otuz altıncı sırada bulunmaktadır. Kronolojik sırasına göre, Hz. Osmân (öl. 35/656)’ın Mushaf’ında kırkuncı, Abdullah b. Abbâs (öl. 68/687-88)’ın Mushaf’ında elli yedinci, Ca’fer es-Sâdık (öl. 148/765)’ın Mushaf’ında ise altmışıncı sırada yer almaktadır.¹⁵⁴

Sûrenin büyük bir kısmı Mekkî döneme aittir. Ancak, İbn Abbâs ve Katâde (öl. 117/735), Mü’min Sûresi’nin elli altıncı ve elli yedinci âyetlerinin Medine’de indiğini belirtmişlerdir. Hasan-ı Basrî (öl. 110/728)’ye göre ise bu sûrenin elli beşinci âyeti Medenî, geri kalan âyetleri ise Mekkîdir.¹⁵⁵

Sûrenin âyet sayısı, Kûfeli ve Şamlılar’a göre “seksen beş”, Hicazlılar’a göre “seksen dört”, Basralılar’a göre ise “seksen iki” dir.¹⁵⁶ Bazı kaynaklarda ise seksen altı

¹⁵¹ el-Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. 8, s. 188; es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, c. 1, s. 131.

¹⁵² Mukâtil, *Tefsîru’l-Mukâtil b. Süleymân*, c. 3, s. 703.

¹⁵³ es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, c. 1, s. 161.

¹⁵⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 79-88.

¹⁵⁵ el-Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. 8, s. 188; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr el-Câmi’ Beyne Fenneyi’r-Rivâye ve’d min ‘İlmi’t-Tefsîr*, 4. Baskı, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 2007, s. 1294.

¹⁵⁶ Şihâbüddîn Mahmûd b. Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî fî Tefsîri’l-Kur’ânî’l-Azîm ve’s-Sebi’l-Mesânî*, Dâru’ İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, ts. c. 24, s. 39; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. 6, s. 563.

veya seksen sekiz âyet olduğu belirtilmiştir.¹⁵⁷ Bu farklı rivayetler arasında en güvenilir ve kabul gören görüş, Basralılar'ın görüşüdür. Çünkü mevcut Mushaflarda Mü'min Sûresi'nin seksen beş âyetten meydana geldiği görülmektedir. Bu doğrultuda tefsir kitaplarında da sûrenin tanıtımı yapılırken seksen beş âyet olduğu ifade edilmektedir. Mü'min Sûresi toplam bin yüz doksan dokuz kelime ve dört bin dokuz yüz altmış harften oluşmaktadır.¹⁵⁸ Fâsılalar, “من علق دبر” harflerinden oluşmaktadır.¹⁵⁹

1.1.3. Mü'min Sûresinin Konuları

Kur'ân-ı Kerim'in tek bir âyeti, bir sûrenin bütün hazinesini içinde barındırır. Aynı şekilde, birçok âyet de her biri adeta küçük bir sûre gibidir. Benzer şekilde, sûrelerin çoğu da birer küçük Kur'ân hükmündedir. Hatta Kur'ân'ın Fâtiha Sûresinde özetlendiği, Fâtiha'nın dahi Besmele'de münderiç olduğu konusunda ehl-i keşif ittifak etmişlerdir.¹⁶⁰ Örneğin, et-Taberî şöyle demektedir: “Kur'ân'dan bir sûre, Kur'ân'ın tamamı olmasa da Kur'ân'dır.”¹⁶¹ Bu anlayıştan hareketle, Mü'min Sûresi'ni ulûhiyyet, âhiret, nübüvvet, ibadet ve adâlet konuları çerçevesinde ele almak doğru olacaktır. Mü'min Sûresi'nde, bu temel konulara dair birçok âyet bulunmaktadır ve bu âyetler, Kur'ân'ın genel mesajını yansıtmaktadır. Sûrenin âyetleri ışığında bu konuları şu şekilde sıralanabilir:

Mü'min Sûresi'nde ulûhiyyete delalet eden bazı âyetler şu şekildedir:

*“Bu kitabın indirilmesi, mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen, günahı bağışlayan, tövbeyi kabul eden, azabı ağır olan, lütuf sahibi Allah tarafından. O'ndan başka ilâh yoktur. Dönüş ancak O'nadır.”*¹⁶²

*“Bu, sizin tevhid çerçevesinde Allah'a çağrıldığında inkâr etmeniz, O'na ortak koşulduğunda ise inanmanız sebebiyledir. Artık hüküm yüce ve büyük Allah'a aittir.”*¹⁶³

¹⁵⁷ el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî*, c. 24, s. 39.

¹⁵⁸ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ebî Muhammed b. Âşûr, 1. Baskı, Dâru' İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 2002, c. 8, s. 126; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 6, s. 563.

¹⁵⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 6, s. 563.

¹⁶⁰ Nursî, *Sözler*, s. 398.

¹⁶¹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, c. 5, s. 4212.

¹⁶² el-Mü'min, 40/2-3.

¹⁶³ el-Mü'min, 40/12.

“İşte her şeyin yaratıcısı olan Rabbiniz Allah! O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Durum bu iken nasıl oluyor da (haktan) döndürülüyorsunuz?”¹⁶⁴

Görüldüğü gibi bu âyetlerde, bütün varlıkların yaratıcısı olan Allah’ın birliği, ulûhiyyetinin en temel unsuru olarak vurgulanmaktadır. Aynı zamanda Allah’ın mutlak güç sahibi olması, her şeyi hakkıyla bilmesi, günahları bağışlaması ve tövbeleri kabul etmesi gibi ilahi sıfatları da öne çıkarılmaktadır. Bu sıfatlar, Allah’tan başka bir ilah olmadığını ve nihai dönüşün yalnızca O’na olacağını belirterek, insanları yalnızca O’na yönelmeye davet etmektedir. Ayrıca bu âyetler, Allah’ın ulûhiyyetini inkâr edenlerin yanlış ve sapkın yollarda olduklarını açıkça ortaya koymaktadır. Şirk koşma veya hakikati reddetme eylemleri ise onların gerçeklerden uzaklaşmalarına neden olmaktadır.

Mü’min Sûresi’nde âhiretin varlığına delalet eden bazı âyetler şu şekildedir:

“O gün onlar ortaya çıkarlar. Onların hiçbir şeyi Allah’a gizli kalmaz. Bugün mülk (hükümranlık) kimindir? Tek olan, her şeyi kudret ve hâkimiyeti altında tutan Allah’ındır.”¹⁶⁵

“O gün yürekler gam ve tasa ile dolu, (sanki) gırtlaklara dayanmıştır. Zalimlerin ne sıcak bir dostu ne de sözü dinlenir bir şefaatçisi vardır.”¹⁶⁶

“Kıyamet günü mutlaka gelecektir, bunda hiç şüphe yoktur. Fakat insanların çoğu buna inanmazlar.”¹⁶⁷

Görüldüğü üzere, bu âyetler âhiretin kesinliği ve o gün gerçekleşecek olayların dehşetini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Kıyamet gününde insanların Allah’ın huzurunda toplanacağı ve o gün hiçbir şeyin O’ndan gizli kalmayacağı ifade edilmektedir. Ayrıca, bu âyetlerde insanların yüreklerini büyük bir korku ve endişenin saracağı vurgulanmakta; zalimlerin o günde ne bir dostlarının ne de dinlenecek bir şefaatçilerinin olacağına dikkat çekilmektedir.

Mü’min Sûresi’nde nübüvvet müessesesine delalet eden bazı âyetler şu şekildedir:

¹⁶⁴ el-Mü’min, 40/62.

¹⁶⁵ el-Mü’min, 40/16.

¹⁶⁶ el-Mü’min, 40/18.

¹⁶⁷ el-Mü’min, 40/59.

“Onlardan önce Nûh’un kavmi ve onlardan sonra gelen topluluklar da yalanlamıştı. Her ümmet kendi peygamberini yakalayıp cezalandırmaya azmetmişti. Hakkı yok etmek için batıl şeyler ileri sürerek tartışmışlardı. Bu yüzden onları kısıvrak yakaladım. Benim cezalandırmam nasıl olmuş, (gördüler)!”¹⁶⁸

“Kesinlikle, senden önce de peygamberler gönderdik. Onlardan sana anlattıklarımız da var, anlatmadıklarımız da var. Hiçbir peygamber, Allah’ın izni olmadan bir mucize getiremez. Allah’ın emri gelince de hak yerine getirilir. İşte o zaman bunu batıl sayanlar hüsrana uğrarlar.”¹⁶⁹

“Peygamberleri onlara apaçık deliller getirince, sahip oldukları bilgi ile şımardılar (ve onları alaya aldılar). Sonunda alaya almakta oldukları şey kendilerini sarıverdi.”¹⁷⁰

Görüldüğü gibi, bu âyetler nübüvvet müessesesinin önemini açıkça ortaya koymaktadır. Nübüvvet, insanlık için elzem ve hayati bir gereklilik taşımaktadır. Zira nübüvvetin temel amacı, insanları hakikate davet etmek; onları şirkten, küfürden ve her türlü sapkınlıktan kurtararak Allah’a kulluk etmeye yönlendirmektir. Bu bağlamda, peygamberler, insanlığa doğru yolu göstermek ve ilâhi iradeyi tebliğ etmek için gönderilmiş elçilerdir. Onlar, ilahi mesajı insanlara ulaştırarak toplumsal adâletin, ahlaki değerlerin ve inançların güçlenmesine katkı sağlamışlardır.

Mü’min Sûresi’nde ibadet kavramına işaret eden bazı âyetler şu şekilde sıralanabilir:

“O hâlde, kâfirlerin hoşuna gitmese de, siz dini Allah’a has kılarak O’na ibadet edin.”¹⁷¹

“O, diridir. O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O hâlde sadece Allah’a itaat ederek (samimi olarak) O’na ibadet edin. Hamd, âlemlerin Rabbine mahsustur.”¹⁷²

Görüldüğü gibi, bu âyetler, ibadetin tevhid inancı temelinde şekillenmesi gerektiğini ve yalnızca Allah’a yönelmesi gerektiğini vurgular. İbadet, sadece ritüellerden ibaret değil, kulun hayatını O’na adanması ve her türlü gösteriştan uzak,

¹⁶⁸ el-Mü’min, 40/5.

¹⁶⁹ el-Mü’min, 40/78.

¹⁷⁰ el-Mü’min, 40/83.

¹⁷¹ el-Mü’min, 40/14.

¹⁷² el-Mü’min, 40/65.

samimi bir yönelişle gerçekleştirilmesidir. Bu yönüyle, ibadet kavramı insanın hem Rabbine olan bağlılığını ifade eder hem de kulluk bilincinin bir tezahürü olarak ortaya çıkar.

Mü'min Sûresi'nde adâlet kavramına delalet eden bazı âyetler şu şekildedir:

*“Bugün herkese kazandığının karşılığı verilir. Bugün asla zulüm yoktur. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir...”*¹⁷³

*“Onlar yeryüzünde dolaşp, kendilerinden öncekilerin akıbetlerinin nasıl olduğuna bakmadılar mı? Onlar, kendilerinden daha güçlü ve yeryüzündeki eserleri daha üstündü. Böyle iken Allah, günahları sebebiyle onları yakaladı. Onları Allah'ın azabından koruyacak hiç kimse olmadı.”*¹⁷⁴

*“...Allah, kullarına asla zulmetmek istemez.”*¹⁷⁵

Görüldüğü gibi, bu âyetler adâlet kavramının önemini vurgulamaktadır. Yüce Allah hem bu dünyada hem de âhirette hiç kimseye zulmetmez; her bireyin yaptığı amelin karşılığını adil bir şekilde verir. Bu durum, adâletin ilahi bir özellik olduğunu ve insanların doğru bir yaşam sürmelerine teşvik ettiğini göstermektedir.

1.1.4. Mü'min Sûresinin Fazileti

Hiz. Resûlullah (asm), Mü'min Sûresi'nin fazileti hakkında şöyle buyurmuştur: “Her kim Mü'min Sûresi'nin ilk üç âyetini ve Âyetü'l-Kürsî'yi sabah vakti okursa, akşam oluncaya kadar bunlar sayesinde korunur. Kim de bunları akşam vaktinde okursa, sabaha kadar bunlar vesilesiyle muhafaza edilir.”¹⁷⁶

Böylece Hiz. Peygamber (asm), bu âyetlerin Allah'ın korumasına vesile olduğunu ve okuyanın gün boyunca ya da gece boyunca kötülüklerden muhafaza edileceğini müjdelemiştir.

Rivayet edildiğine göre başka bir hadiste Hiz. Rusûlullah (asm) şöyle buyurmuştur: “Her şeyin bir meyvesi vardır. Şüphesiz Kur'ân'ın meyvesi de zevatu Hâ, Mîm'dir. Bunlar güzel, verimli ve birbirine komşu bahçelerdir. Cennet

¹⁷³ el-Mü'min, 40/17.

¹⁷⁴ el-Mü'min, 40/21.

¹⁷⁵ el-Mü'min, 40/31.

¹⁷⁶ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, **es-Sünen**, thk. Muhammed Nasıruddin el-Elbânî, 1. Baskı, Mektebetü'l Maârif, Riyâd, 2023, Kur'ân'ın fazileti ve değeri, bab. 2, Hadis no. 2879, s. 993

bahçelerinden otlamak isteyen kimse Hâ, Mîm'leri okusun.”¹⁷⁷ Bu bağlamda Abdullah b. Mes'ûd da Kur'ân okurken “Hâ, Mîm.” olarak adlandırılan sûrelerin bulunduğu bölümlere ulaştığında kendisini “içinde süslendiğim gül bahçelerine düşmüş”¹⁷⁸ gibi hissettiğini ifade ederek, bu sûrelerin okunmasının önemini vurgulamıştır.

Yine Peygamber (asm) şöyle buyurmuştur: “Kur'ân-ı Kerim'de Hâ, Mîm'lerin örneği, elbiseler arasında çizgili Yemen kumaşlarına benzer”¹⁷⁹ bu ifade, Hâ, Mîm Sûreleri'nin Kur'ân'daki özel konumunu yapısını vurgulamaktadır. Dolayısıyla İbn Abbâs, “Her şeyin bir özü vardır. Kur'ân'ın özü de Hâ, Mîm'lerdir”¹⁸⁰ diyerek bu sûrelerin Kur'ân'ın temel konularını temsil ettiğini belirtmiştir.

Başka bir hadiste Hâ, Mîm. Sûreleri hakkında şöyle denilmiştir: “Şayet düşman size geceleyin baskın yapacak olursa Hâ, Mîm deyin. Onlar yardım göremez, (galip gelemeyiz).”¹⁸¹ Diğer bir rivayette ise: “Baskına uğradığınız zaman parolanız Hâ, Mîm olsun. Düşmanınıza yardım olunmaz”¹⁸² bu ifadeler, düşmanlardan manevi açıdan korunmanın yollarını göstermekte ve bu sûrelerin ruhsal bir sığınak oluşturduğunu vurgulamaktadır. Böylece, müminlerin bu sûreleri okumaya teşvik edilmesi hem fiziksel hem de manevi bir koruma elde edeceklerini göstermektedir.

Ebû Ubeyd, Haccâc b. Muhammed Ebû Ma'ser'den şöyle bir rivayette bulunmuştur: O da Muhammed b. Kays'tan aktarmaktadır ki, bir adam rüyasında son derece süslü ve güzel yedi kız görmüştür. Adam, onlara: “Siz kimlere aitsiniz? Allah sizi mübarek kılsın” demiş. Kızlar ise: “Biz, bizi okuyanlara aitiz. Bizler Hâ, Mîm'leriz” şeklinde cevap vermişlerdir.¹⁸³ Bu rivayette de, Hâ, Mîm'lerin okumasının getirdiği bereket ve ruhsal faydayı vurgulamaktadır.

¹⁷⁷ el-Kurtubî, **el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân**, c. 8, s. 188.

¹⁷⁸ Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, 1. Baskı, Dâru'l-İbn Kesîr, Beyrut, 2013, c. 3, s. 1049.

¹⁷⁹ el-Kurtubî, **el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân**, c. 8, s. 188.

¹⁸⁰ İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. 3, s. 1049.

¹⁸¹ et-Tirmizî, **es-Sünen**, Cihad, bab. 11, Hadis no. 1682. s. 695.

¹⁸² Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, **es-Sünen**, nşr. İzzet Ubeyd ed-De'âsî 1. Baskı, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2023, Cihad, bab. 77, Hadis no. 2597, s. 570.

¹⁸³ el-Kurtubî, **el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân**, c. 8, s. 188.

1.2. Mü'min Adam Kıssası

1.2.1. Mü'min Adam Hakkında Genel Bilgiler

1.2.1.1. Kimliği

Müfessirler, Mü'min Adam'ın kim olduğu konusunda farklı görüşler sunmuşlardır. Örneğin et-Taberî, es-Sa'lebî (öl, 427/1035), el-Mâverdî, ez-Zemahşerî, er-Râzî, İbn Kesîr ve Ebû Hayyân (öl. 745/1344) gibi müfessirler; bu kişinin Firavun'un amcasının oğlu olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹⁸⁴ Ancak bu görüşü savunan müfessirler arasında özellikle et-Taberî, es-Sa'lebî, el-Mâverdî ve ez-Zemahşerî gibi tefsirciler; söz konusu iddiayı destekleyecek herhangi bir delil sunmamışlardır.

Buna karşılık er-Râzî, İbn Kesîr ve Ebû Hayyân gibi müfessirler ise, Mü'min Adam'ın Firavun adına hareket etme yetkisine sahip olmasını ve emniyet teşkilatı başkanının yetkilerini kullanabilmesini delil olarak ileri sürmüşlerdir.¹⁸⁵

Üstelik er-Râzî, bu görüşünü desteklemek amacıyla şu delile de işaret etmiştir: Âyette geçen 'âl' (آل) kelimesi, kabile, aşiret ve akraba anlamlarını taşımaktadır.¹⁸⁶ Bu tür bir kullanımın benzer bir örneği Kamer Sûresi'nde de yer almaktadır:

*“Kesinlikle biz de üzerlerine taşlar savuran bir rüzgâr gönderdik. Yalnız Lût'un ailesi başka. Katımızdan bir nimet olarak bir seher vakti onları kurtardık. Şükredenleri işte böyle mükâfatlandırırız.”*¹⁸⁷ Fakat er-Râzî'nin öne sürdüğü bu görüş, isabetli bir görüş olarak görülmemektedir. Çünkü Kur'an'da “âl” kelimesi kabile, aşiret ve akraba anlamlara geldiği gibi, aynı zamanda birine uymak, ona bağlı olmak

¹⁸⁴ et-Taberî, *Câmiu'l- Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, c. 9, s. 7131; es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân*, c. 8, s. 273; Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn Tefsîri'l-Mâverdî*, thk. Seyyîd b. Abdülmaksûd b. Abdurrahîm, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ts. c. 5, s. 154; Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vîl*, Dâru'l-Fîkr, Beyrut, 2008, c. 3, s. 423; Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 3. Baskı, 32. Cilt, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut, 2009, c. 14, s. 50; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. 3, s. 1062-1063; Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahrü'l-Muhîl fi't-Tefsîr*, thk. Şeyh Ali Muhammed el-Mûârid, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, c. 7, s. 441.

¹⁸⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. 14, s. 50; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. 3, s. 1062-1063; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhîl fi't-Tefsîr*, c. 7, s. 441.

¹⁸⁶ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, çev. Abdulvehhab Öztürk, Karaman Yayınları, İstanbul, 2009, c. 5, s. 332; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. 14, s. 50.

¹⁸⁷ Kamer, 54/34.

ve onun dinine mensup olmak gibi anlamları da içermektedir. Nitekim şu âyetlerde de “âl” kelimesinin bu anlamlara geldiğini görülmektedir:

“...*Firavun ailesini suda boğmuştuk.*”¹⁸⁸ Firavun ve ona tabi olan kişiler kıyamet günü cehenneme sürüklenince “...*Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun.*”¹⁸⁹ şeklinde hitap edilir.

Âyetlerde de anlaşıldığı gibi “Âl-i Firavun” ifadesi, ona uyan ve dinine mensup olan kimseleri ifade eder. Onun dini üzerinde olmayan kimse, onun âlinden değildir. Nesep yoluyla onun akrabası olsa bile bu durum değişmez. Bundan dolayı Allah Teâlâ, Hz. Nûh (a.s)’ın oğlu hakkında şöyle buyurmuştur: “...*O, asla senin âlenden değildir. Onun yaptığı, iyi olmayan bir iştir.*”¹⁹⁰

Bu delillerin dışında, Mü’mîn Adam’ın Firavun ailesine mensup bir kişi olduğunu gösteren başka kanıtlar da bulunmaktadır. Bir rivayette Hz. Peygamber (asm) “Sıddıklar üçtür: Yâ-sîn ailesinden olup Mü’mîn olan Habîb en-Neccâr; ‘Rabbim Allah’tır diyor diye siz bir adamı öldürecek misiniz?’ diyen ve Firavun hanesinden olan Mü’mîn Adam; üçüncüsü de Hz. Ebû Bekir’dir ki, bu da onların en faziletlisidir”¹⁹¹ buyurmuştur.

Bezzâr (öl. 292/905) ve Ebû Nuaym (öl. 430/1038)’ın, *Fadâilu’s-Sahabe* adlı eserlerinde bildirdiklerine göre: Hz. Alî (öl. 40/661) şöyle rivayet etmiştir: Ey insanlar! Bana insanların en cesurunun kim olduğunu haber verin dediğinde orada bulunanlardan biri, sensin dedi. Hz. Alî (ra) buna şu şekilde cevap verdi: Ben kiminle savaşırsam mutlaka onu yenmişimdir. Şimdi siz bana insanların en cesurunun kim olduğunu söyleyin dediğinde orada bulunanlar, bilmiyoruz, kimdir? diye karşılık verdiler. Bunun üzerine Hz. Alî (ra) şu şekilde cevapladı: Ebû Bekir’dir. Resûlullah (asm)’ı gördüm. Kureyşliler onu yakalamıştı. Kimisi ona vuruyor, kimisi çekiştirip itiyor ve İlâhları bir tek ilâh yapan sen misin? diye soruyorlardı. Böylesi bir durumda Allah’a yemin olsun ki, Ebû Bekir’den başka yanına yaklaşan olmadı. Sadece o, yazıklar olsun size! Rabbim Allah’tır dediği için bir adamı öldürüyor musunuz? diyerek müşriklere karşı koydu, kimisine vurdu, kimini itti ve kimini çekiştirdi. Hz.

¹⁸⁸ el-Bakara, 2/50.

¹⁸⁹ el-Mü’mîn, 40/45-46.

¹⁹⁰ Hûd, 11/46.

¹⁹¹ el-Kurtubî, el-Câmi li Ahkâmi’l-Kur’ân, c. 8, s. 200.

Alî (ra), sakalları ıslanıncaya kadar ağladı ve şöyle dedi: Allah aşkına söyleyin bana, Firavun ailesinden Mü'min olan zat mı daha hayırlıdır yoksa Ebû Bekir mi? diye sordu. Oradakiler sessiz kalınca Hz. Alî (ra), cevap vermeyecek misiniz? Vallahi Ebû Bekir'in yaşadığı bir an, Firavun ailesinden olan o Mü'min zat'ın bütün hayatına bedeldir. Çünkü Firavun ailesinden olan o Mü'min zat imanını gizliyordu. Böyle olmasına rağmen Yüce Allah onu Kur'ân-ı Kerim'de övmüştür. Ebû Bekir ise imanını açığa vurmuş, bu yola malını ve canını koymuştur.¹⁹²

Mü'min Adam'ın Hz. Mûsâ (a.s)'ı kollaması da o'nun Firavun ailesine mensup bir kişi olduğunu gösteren başka bir delildir. Firavun, *“Bırakın beni, Mûsâ'yı öldüreyim. (Faydası olacaksa) Rabbini yardıma çağırsın! Çünkü ben onun, dininizi değiştireceğinden yahut yeryüzünde bozgunculuk çıkaracağından korkuyorum”*¹⁹³ diyerek, Hz. Mûsâ (a.s)'ı öldürmeye karar verirdi. Firavun'un bu kararı üzerine Mü'min Adam, hemen onun huzuruna çıkarak bu kararından vazgeçirmeye çalıştı. Firavun da onun sözünü dinleyerek Hz. Mûsâ (a.s)'ı öldürmekten vazgeçti. Bu durum, Mü'min Adam'ın Firavun'un soyundan geldiği tezini güçlendirir. Eğer Mü'min Adam, İsrailoğullarından birisi olsaydı, Firavun muhtemelen onun sözünü dinlemeyip hızla cezalandırma yoluna giderdi.¹⁹⁴ Ayrıca, Mü'min Adam kavmine nasihat ettiği zaman (يَا قَوْمُ) yani “Ey kavmim” ifadesini tercih etmiştir. Bu durum, Mü'min Adam'ın İsrailoğullarından bir birey olmadığını, aksine Firavun'un soyundan gelen bir kişi olduğunu göstermektedir.¹⁹⁵ Bu da onun kimliği hakkında daha net bir anlayışa sahip olabilmemizi sağlamaktadır. Sonuç olarak, bu delillerin ve hadislerin bir araya getirilmesiyle, Mü'min Adam'ın kimliği konusunda önemli ipuçları elde edilmektedir ve bu unsurlar onun Firavun'un ailesinden bir kişi olduğu iddiasını desteklemektedir.

Aynı zamanda İbn Abbâs'ın: “Mü'min Adam, Firavun'un eşi ve *“...Ey Mûsâ! İleri gelenler seni öldürmek için aralarında senin durumunu görüşüyorlar...”*¹⁹⁶

¹⁹² Celâlüddîn es-Süyûtî, **ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr**, trc, Hüseyin Yıldız, 1. Baskı, Ocak Yayıncılık, İstanbul, 2013, c. 13, s. 44-45; Ahmed Mustafa el-Merâğî, **Tefsîrü'l-Merâğî**, 1. Baskı, Şeriketu Mektebe, Mısır, 1946, c. 24, s. 64.

¹⁹³ el-Mü'min, 40/26.

¹⁹⁴ et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, c. 9, s. 7131; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. 3, s. 1063.

¹⁹⁵ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. 3, s. 424.

¹⁹⁶ el-Kasas, 28/20.

diyenden başka, Firavun ailesinden hiç kimse Hz. Mûsâ (a.s.)'a iman etmemiştir”¹⁹⁷ şeklindeki rivayeti de Mü'min Adam'ın Firavun'un ailesinden biri olduğunu göstermektedir.

İbn Abbâs'ın bu rivayetine göre, Hz. Mûsâ (a.s.)'a gençliğinde ve peygamberlikten sonra yardım eden kişilerin aynı şahıslar olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak pek çok tefsir kaynağında Hz. Mûsâ (a.s.)'a hem gençliğinde hem de peygamberlik döneminde yardım eden kişinin Mü'min Adam olduğu belirtilmektedir.¹⁹⁸ Ayrıca Katâde, Süddî ve Mukâtil gibi tefsirciler de bu yönde görüş beyan etmişlerdir.¹⁹⁹

Yukarıda belirtildiği gibi, müfessirler genel olarak Mü'min Adam'ın Firavun ailesine mensup olduğu teorisini öne sürmüşlerdir. Ancak bazı tefsirciler farklı bir yaklaşım benimsemişlerdir. Bunlar, Mü'min Adam'ın doğrudan Firavun'un ailesine ait bir birey olmadığını, aslında onun Firavun kavminden bir Kıptî olduğunu iddia etmişlerdir.²⁰⁰ Ancak dikkat çekici bir şekilde, bu müfessirler görüşlerini desteklemek adına herhangi bir kanıt sunmaktan kaçınmış ve söz konusu görüşü sade bir ifadeyle dile getirmişlerdir.

et-Taberî, es-Sa'lebî, el-Mâverdî, ez-Zemahşerî, er-Râzî, İbn Kesîr ve Ebû Hayyân gibi müfessirler, Mü'min Adam'ın Firavun ailesinden biri olduğunu belirtirken, aynı zamanda bu müfessirlerden gelen diğer bir görüşe göre Mü'min Adam'ın Firavun'un ailesi ya da kavminden biri olmadığını, imanını Firavun ve onun akrabalarından saklayan İsrailoğullarından birisi olduğunu ifade etmişlerdir.²⁰¹

Görüşlerini desteklemek için, bu âyette takdîm ve te'hirin bulunduğu dikkat çekmişlerdir. Onlara göre âyetin ifadesi şu şekildedir: “*Firavun hanedanına karşı*

¹⁹⁷ el-Mâverdî, **en-Nüket ve'l-Uyûn Tefsîri'l-Mâverdî**, c. 5, s. 152; İsmâil b. Şihâbiddîn b. Ömer b. Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, c. 1, s. 290; es-Süyûtî, **ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-Tefsîri bi'l-Me'sûr**, c. 13, s. 44.

¹⁹⁸ et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, c. 9, s. 7131; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. 3, s. 424; er-Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, c. 24, s. 203; el-Kurtubî, **el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân**, c. 8, s. 200.

¹⁹⁹ et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, c. 9, s. 7131; el-Kurtubî, **el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân**, c. 8, s. 200.

²⁰⁰ et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, c. 9, s. 7131; el-Mâverdî, **en-Nüket ve'l-Uyûn Tefsîri'l-Mâverdî**, c. 5, s. 154.

²⁰¹ et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, c. 9, s. 7131; es-Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân**, c. 8, s. 273; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. 3, s. 423; er-Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, c. 14, s. 50; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. 3, s. 1063; Ebû Hayyân, **el-Bahrü'l-Muhît fî't-Tefsîr**, c. 7, s. 441.

imanını gizleyen bir Mü'min Adam dedi ki..."²⁰²

Bu görüşü benimseyen müfessirler, Mü'min Adam'ı Kıptîlerden biri olarak değil, İsrailoğullarından biri olarak kabul etmektedirler. Bunun dilbilgisel açıklamasını da şu şekilde sunmaktadırlar: Âyetteki (مِنْ) edatı, mü'min kelimesine değil (يَكْتُمُ) fiiline ilişkilendirilmişlerdir. Bu bağlamda âyetin anlamı “*Firavun’un ailesinden bir şahıs idi*” şeklinde değil, “*imanını Firavun ailesin’den gizleyen bir mü'min kişi dedi*” şeklinde olur.²⁰³ Ancak er-Râzî, el-Kurtubî ve el-Âlûsî gibi bazı müfessirler, Arapça dilinde bu tür bir kullanımın uygun olmadığını vurgulayarak, bu görüşün isabetli bir görüş olmadığına dikkat çekmektedirler. Zira Arapçada bu anlamı elde etmek için (كَتَمْتُ مِنْ فَلَانٍ كَذًا) ifadesi yerine (كَتَمْتَهُ كَذَا) ifadesinin kullanılması gerektiğini belirtmektedirler.²⁰⁴ Yani Arapçada biri diğerinden bir şey sakladığında bunu ifade etmek için; كَتَمَ fiili ile her iki mefula مِنْ cer harfî kullanılmadan geçiş yapılır. ولا يكتُمون الله حديثا “...Allah’tan hiçbir söz gizleyemezler”²⁰⁵ âyetinde olduğu gibi. Dolayısıyla söz konusu âyetten cer harfî geldiğinden bu grubun iddia ettiği anlam Arapçaya uygun değildir.

1.2.1.2. Adı

Kur’ân-ı Kerim içerisinde birçok toplumun ve bireyin isimleri anılsa da genellikle bu toplulukların ve bireylerin adları doğrudan belirtilmez. Bu durumun temel sebebi, anlatılan kıssaların odak noktasının isimlerin kendisi olmayıp, bu kıssalardan çıkarılacak evrensel ders ve ibretlerdir. Bu nedenle, Mü'min Sûresi’nin yirmi sekizinci âyetinde bahsi geçen “*Raculün Mü'min*” kıssasında da Mü'min Adam’ın adı açık bir şekilde zikredilmemiş, bunun yerine başlangıçta “*racul*” kelimesi ism-i cins şeklinde mevsuf olarak sözedilmiş ve sonrasında onu tahsis eden “*mümin*” kelimesiyle ona sıfat getirilmiştir. Dolayısıyla müfessirler, bu bireyin adı hakkında yoğun bir araştırma yapmış ve adını tespit etmeye çalışmışlardır. Ancak, bu kişinin ismi konusunda kesin bir delil bulunmaması nedeniyle, müfessirler arasında çeşitli

²⁰² el-Mü'min, 40/28.

²⁰³ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, c. 14, s. 50; el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 8, s. 200; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, c. 7, s. 441.

²⁰⁴ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, c. 14, s. 50; el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 8, s. 200; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, c. 7, s. 441.

²⁰⁵ el-Nisâ, 4/42.

görüşler meydana gelmiştir. Bu da farklı bakış açılarının sunulmasına zemin hazırlamıştır. Bu konuda dile getirilen görüşler şu şekildedir:

el-Kurtubî, Mü'min Adam'ın adının ya Habîb ya da Şem'an olduğunu dile getirmiştir.²⁰⁶ es-Süheylî (öl. 1042/1632) ise el-Kurtubî'nin görüşünü savunarak, "Bu hususta en sahih görüştür" şeklinde ifade etmiştir.²⁰⁷

İbn Cerir et-Taberî'nin tarihinde adı Habrek olarak geçmektedir.²⁰⁸ Öte yandan es-Sa'lebî ve birçok âlim, onun isminin Hizbîl olduğunu konusunda hemfikirdiler ve bu görüşlerini İbn Abbâs'a dayandırmışlardır.²⁰⁹

ez-Zemahşerî de onun ismi hakkında Sam'un, Habîb, Hırbil ve Hizbîl isimlerine yer vermiştir.²¹⁰ İbn Âşûr (öl. 1973)'un, tefsirinde ise Mü'min Adam'ın ilim sahibi olan Habîb en-Neccâr olduğu belirtilmiştir.²¹¹

İbnü'l-Cevzî (öl. 527/1201), Raculün Mü'min'in adı hakkında beş farklı görüşün bulunduğunu belirtmiştir. Bu görüşler şunlardır:

1-İbn Abbâs ve Mukâtil b. Süleyman adının Hizbîl olduğunu belirtmişlerdir.

2-Ka'b b. Mâlik (öl. 50/670) adının Habîb olduğunu ifade etmiştir.

3-Şuayb el-Cübbâî (öl. 303/916) adının Sam'un olduğunu belirtmiştir.

4- Bazı rivayetlerde adı Cibril olarak geçmiştir.

5- Diğer bir görüşe göre ise adı Şem'an olarak zikredilmiştir.

Son iki görüş, İbn İshâk (öl. 151/768) tarafından nakledilmiştir. Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî (öl. 95/714) ve İbn Mâkûlâ'da (öl. 475/1082) adı Şem'an olduğunu ifade etmişlerdir.²¹²

Müfessirler tarafından dile getirilen bu görüşler arasından birinin tercih edilmesi uygun değildir. Çünkü ne Kur'ân-ı Kerim, ne Hz. Peygamber, ne de ehl-i

²⁰⁶ el-Kurtubî, **el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân**, c. 8, s. 200.

²⁰⁷ el-Kurtubî, **el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân**, c. 8, s. 200; İbn Kesir, **el-Bidâye ve'n-Nihâye** c. 1, s. 290.

²⁰⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, **Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk**, Beytu'l-Efkûr'l-Devleyetî, Suudi Arabistan, ts, s. 137; el-Kurtubî, **el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân**, c. 8, s. 200.

²⁰⁹ es-Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân**, c. 8, s. 273; el-Kurtubî, **el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân**, c. 8, s. 200.

²¹⁰ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. 3, s. 424.

²¹¹ İbn Âşûr, **Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr**, c. 24, s. 184.

²¹² İbnü'l-Cevzî, **Zâdü'l-mesîr fî İlmi't-Tefsîr**, c. 5, s. 333.

kitap Mü'min Adam'ın adı hakkında doğrudan bir bilgi vermemiştir. Eğer bu konuda kesin bir bilgiye ihtiyaç olsaydı, Allah ve Resulü mutlaka buna değinir ve insanları bilgilendirirdi.

1.2.1.3. Görevi ve Cesareti

Kur'ân-ı Kerim'de Mü'min Adam olarak bahsedilen kişinin üstlendiği görev belirtilmemektedir. Ancak müfessirler, bu kişinin görevi hakkında çeşitli yorumlar yapmışlardır. Söz konusu yorumları şu şekilde ifade edebiliriz:

Bazı müfessirlere göre, Mü'min Adam Firavun'un amcasının oğlu veya veliahtı, yani Firavun'un ölümünden sonra onun yerine geçecek olan hükümdardır.²¹³

Diğer bazı müfessirler göre ise, bu kişi polis teşkilatı başkanıdır.²¹⁴ Zira Firavun, Hz. Mûsâ (a.s)'ın getirdiği büyük mucize karşısında şaşkınlığa kapanınca, hemen üst düzey yardımcılarını, saray çevresini ve kavminden ileri gelen bazı kişileri durum değerlendirmesi için toplantıya çağırmıştır. Bu toplantıda Firavun, Hz. Mûsâ (a.s)'ı öldürme, onun davetinden ve -kendilerince- fesadından kurtulma konularını görüşmüştür. Mü'min olan bu kişi de bu toplantıya katılmıştır. Onun böylesine önemli bir toplantıya katılmış olması, Firavun'a yakın bir konumda olduğunu göstermektedir.²¹⁵ Ancak, Mü'min Adam'ın görevi ne olursa olsun, bu kişi hakperest ve yiğit bir karaktere sahipti ve aynı zamanda mert bir duruş sergiliyordu. Çünkü Mü'min Adam, Firavun'un kendisini rab ilan ettiği, *“Ben, sizin en yüce Rabbinizim!”*,²¹⁶ *“... Ey ileri gelenler! Sizin benden başka bir ilâhınız olduğunu bilmiyorum...”*²¹⁷ ve Firavun kavmini küçümseyip zulmettiği *“...kavmini küçük düşürdü (ezdi). Onlar da kendisine itaat ettiler. Çünkü onlar yoldan çıkmış bir toplumdur.”*²¹⁸

Bu zorlu durumlarda bile cesurca çıkıp adâleti savunmuş ve *“...Rabbim Allah'tır, dediği için bir adamı öldürecek misiniz...”*²¹⁹ diyerek hakikati ifade

²¹³ er-Râzî, *Mefâfihu'l-Gayb*, c. 14, s. 50.

²¹⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. 3, s. 1062-1063; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhîr fi't-Tefsîr*, c. 7, s. 441.

²¹⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. 1, s. 290.

²¹⁶ en-Nâziât, 79/24.

²¹⁷ el-Kasas, 28/38.

²¹⁸ ez-Zuhruf, 43/54.

²¹⁹ el-Mü'min, 40/28.

etmiştir.

Hiz. Peygamberin (asm) Őu hadisi de “*Cihadın en üstünü zalim bir sultanın huzurunda adâletli bir şekilde söz söylemektir*”²²⁰ bu tür adâletli duruşları övmekte ve cihadın sadece fiziksel mücadele olmadığını, adâletli konuşmanın da bir cihad şekli olduğunu vurgulamaktadır.

1.2.2. Mü'min Adam Kıssasındaki İsmi Geçenler

Mü'min Adam'ın kıssası Firavun, Hâmân ve Kârûn kıssalarıyla bağlantılıdır. Özellikle bunların söz konusu edilmesi, Hiz. Mûsâ (a.s)'a yapılan düşmanlığın düzenlenip uygulamaya konulmasının temelini onların oluşturmamasından kaynaklanır. Firavun kraldı, Hâmân vezirdi, Kârûn ise mal ve hazinelerin sahibiydi. Allah Mü'min Adam kıssasında Kârûn'u Firavun ve Hâmân ile birlikte zikretmiştir, Çünkü Kârûn'un küfür ve yalanlama konusundaki tutumu, Firavun ve Hâmân'ın tutumlarına benzerlik gösteriyordu.²²¹ Söz konusu kıssaların Mü'min Adam kıssası ile ilgili olduğuna dair âyetler şöyledir:

*“Kesinlikle biz Mûsâ'yı mucizelerimizle ve apaçık bir delille Firavun'a, Hâmân'a ve Kârûn'a gönderdik. Onlar ise; Bu çok yalancı bir sihirbazdır dediler. Mûsâ onlara tarafımızdan gerçeği getirince, Onunla beraber iman edenlerin oğullarını öldürün, kadınlarını sağ bırakın dediler. Fakat kâfirlerin tuzağı hep boşadır çıkmıştır. Firavun dedi ki: Bırakın beni, Mûsâ'yı öldüreyim. (Faydası olacaksa Rabbini yardıma çağırın! Çünkü ben onun, dininizi değiştireceğinden yahut yeryüzünde bozgunculuk çıkaracağından korkuyorum. Mûsâ da, Ben, hesap gününe inanmayan her kibirliden, benim de Rabbim sizin de Rabbiniz olan Allah'a sığınırım dedi.”*²²²

Yüce Allah Hiz. Mûsâ (a.s)'ı Firavun, Hâmân ve Kârûn'a elçi olarak pek çok delille göndermiştir. Ancak onlar, Hiz. Mûsâ (a.s)'ı sihirbazlıkla ve yalanlama ile suçlamış ve getirdiği mucizeleri inkâr etmişlerdir. Ayrıca Hiz. Mûsâ (a.s)'a tâbi olanların erkek çocuklarını öldürmekle tehdit etmişlerdir. Fakat bu suçlamalar ve tehditlerin hiçbir faydası olmadığı anlaşılınca, Firavun, Hiz. Mûsâ (a.s)'ı ölümle tehdit

²²⁰ Ebû Dâvûd, **es-Sünen**, Melâhim, Bab. 36. Hadis no. 4344. s. 910; İbn Kesir, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, c. 1, s. 290.

²²¹ el-Kurtubî, **el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân**, c. 8, s. 199.

²²² el-Mü'min, 40/23-27.

etmiştir. Gerekçe olarak da dinlerini değiştireceğini veya yeryüzünde fesat çıkaracağını ileri sürmüştür. Bunun üzerine Hz. Mûsâ, Firavun'un bu tehdidine Allah'a sığınarak karşılık vermiştir.

Mü'min Adam, Firavun, Hâmân ve Kârûn gibi kişilerin Hz. Mûsâ (a.s.)'a karşı gösterdikleri insâfsız tutumu eleştirmiş ve onların adâletsizliğini ortaya koymuştur. Aynı zamanda Hz. Mûsâ (a.s.)'ın öldürülmesi için hiçbir geçerli sebep olmadığını vurgulayarak bu durumu kendilerine bildirmiştir. Konu ile ilgili olarak âyette şöyle buyrulur:

*“Firavun ailesinden, imanını gizlemekte olan mü'min bir adam şöyle dedi: Rabbim Allah'tır, dediği için bir adamı öldürecek misiniz? Hâlbuki o, size Rabbinizden apaçık mucizeler getirdi. Eğer yalancı ise, yalanı kendi aleyhinedir. Eğer doğru söylüyorsa, sizi tehdit ettiği şeylerin bir kısmı başınıza gelecektir. Kesinlikle Allah, aşırı giden, yalancılık eden kimseyi doğru yola erdirmez.”*²²³

Mü'min Adam, mantıklı ve insâflı bir çıkarımda bulunarak Firavun ve yardımcılarının Hz. Mûsâ (a.s.)'a zarar vermemeleri gerektiğini savunmuştur. Ayrıca inkâr edemeyecekleri delillerle onları yeni bir dine davet eden Hz. Mûsâ (a.s.)'ın yalancı olması halinde yalanının kendisini bulacağını, doğru söylemesi durumunda ise vaat ettiklerinin en azından bir kısmı onlara isabet edeceğini belirtmiştir.

Bu sebeplerden dolayı, Mü'min Adam kıssasını değerlendirmeden önce, Hz. Mûsâ (a.s.), Firavun, Hâmân ve Kârûn gibi kişilerin kıssalarına kısaca göz atmanın, konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayabileceği söylenebilir.

1.2.2.1. Hz. Mûsâ

Hz. Mûsâ (a.s.),²²⁴ Kur'ân-ı Kerim içerisinde en fazla adı zikredilen peygamberlerden biri olarak öne çıkar. Toplam otuz dört sûre ve yüz otuz bir âyette,

²²³el-Mü'min, 40/28.

²²⁴ Hz. Mûsâ (a.s.)'ya “Mûşâ” ismi verilmesinin kökeni, su ve ağaç arasında bulunmasından kaynaklanmaktadır. Kıptî dilinde “Mû” su, “Şâ” ise ağaç anlamına gelir. Bu kelime Arapça'ya geçerken “Mûsâ” şeklinde dönüşmüştür. Diğer bir görüşe göre ise, bu kelime köken olarak kurtarılmak ve çıkarılıp alınmak anlamına gelen “Mâşe” fiilinden gelir ve “Mûşe” kurtarılan anlamını taşır. Farklı bir görüşe göre ise, Kıptî dilinde çocuk anlamına gelen “Mûsâ” kelimesinden türemiştir (en-Neccâr, **Kasasu'l-Enbiyâ**, s. 162).

Hiz. Mûsâ (a.s)'ın adı doğrudan zikredilmiştir.²²⁵ Ayrıca, Hiz. Mûsâ (a.s)'a dolaylı yollardan yapılan atıfların da değerdendirilmesiyle bu sayı beş yüz ikiye ulaşır.²²⁶ Aynı zamanda Kur'ân içerisinde en detaylı bir biçimde işlenen kıssalardan biri de Hiz. Mûsâ (a.s)'ın kıssasıdır.²²⁷ Hiz. Mûsâ'nın kıssasından özellikle el-A'râf 103-156 ile 159-171, Tâhâ 9-101, eş-Şuarâ 10-68, el-Kasas 3-43, Yûnus 75-93, el-Mû'min 23-46, el-Bakara 49-74, 83-93 gibi sûrelerde gerek benzer, gerek farklı özellikleriyle ayrıntılı bir şekilde bahsedilmektedir.

Hiz. Mûsâ (a.s)'ın kıssası Kur'ân'da sıkça geçse de, hayatıyla ilgili detaylı bilgilere yer verilmemiştir. Sadece, ileilmek istenen mesajın bağlamında onunla ilgili olaylara vurgu yapılmıştır.²²⁸ Bu durum, diğerd tüm peygamber kıssaları için de geçerlidir.

Kur'ân-ı Kerim'de, Hiz. Mûsâ (a.s)'ın babasından bahsedilmezken; annesi ve ablası, isimleri belirtilmeden anılmıştır.²²⁹ Bununla birlikte kendisi gibi peygamber olan abisi Hiz. Hârûn (a.s)'ın adı, yirmi kez zikredilmiştir.²³⁰

Kur'ân-ı Kerîm, Hiz. Mûsâ (a.s)'ın hayatını, görevini, mucizelerini ve mücadelesini şu şekilde anlatır:

Hiz. Mûsâ (a.s)'ın doğumu, Firavun'un İsrailoğulları'nın erkek çocuklarını öldürme emri verdiği bir döneme rastlar.²³¹ Bu nedenle, Hiz. Mûsâ (a.s)'ın annesi, Allah'ın ilhamıyla çocuğunu bir sepetin içine koyarak Nil Nehri'ne bırakır. Allah, bu sepetin Firavun'un karısına ulaşmasını sağlar. Firavun'un eş, çocuğu kabul ederek onu kendi çocuğu gibi büyütür.²³² Böylece Hiz. Mûsâ (a.s), Firavun'un sarayında büyür. O, ara sıra çarşı ve pazarı dolaşarak çevreyi gözlemlerdi. Bir gün, bu

²²⁵ Muhammed Fuâd. Abdûlbâki, **el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim**, Dâru' İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts. s. 780-782; Ebû Halîl Şevki, **Kur'ân Atlası**, 10. Baskı, Dâru'l-Fîkr, Beyrut, 2009, s. 73.

²²⁶ Ali Sayı, **Firavun, Hâmân ve Kârûn Karşısında Hiz. Musa**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 1.

²²⁷ Abdullah Aydemir, **İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler**, DİB Yayınları, Ankara, 1990, s. 113.

²²⁸ Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr, **Âyet ve Hadislerle Peygamberler Tarihi (Kasasu'l-Enbiya)**, trc. Hanifi Akın, Çelik Yayınları, İstanbul, 2017, c. 1, s. 551.

²²⁹ Tâhâ, 20/38, 40.

²³⁰ Abdûlbâki, **el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim**, s. 736; Ebû Halîl, **Kur'ân Atlası**, s. 81.

²³¹ el-Bakara, 2/49; el-A'râf, 7/141; İbrâhîm, 14/6; el-Kasas, 28/4.

²³² Tâhâ, 20/37-40; el-Kasas, 28/7-13.

gezintilerden birinde, kazayla bir adamın ölümüne sebep olur.²³³ Bu olayın ardından, korkarak Mısır'dan kaçar.²³⁴

Hız. Mûsâ (a.s), Medyen'e giderek burada Hız. Şuayb (a.s)'ın kızlarıyla tanışır ve onlardan biriyle evlenir. Bu bölgede yıllarca çobanlık yaparak yaşamaya devam eder.²³⁵ Ardından Hız. Mûsâ (a.s), eşiyle birlikte Medyen'den Mısır'a dönmek üzere yola çıkar. Yolculuk sırasında uzakta bir ateş görür ve bu ateşin kaynağına doğru yönelir.²³⁶ Orada Allah ona seslenir, kendisine peygamberlik görevini verdiğini bildirir ve Firavun'a gidip İsrailoğullarını serbest bırakmasını emreder.²³⁷

Hız. Mûsâ (a.s), Allah'ın emrini yerine getirmek üzere kardeşi Hız. Hârûn (a.s) ile birlikte Firavun'un huzuruna çıkar. Firavun'a, Allah'ın tek olduğuna inanmasını ve İsrailoğulları'nı serbest bırakmasını bildirirler. Ancak Firavun bu talebi reddeder ve Hız. Mûsâ (a.s)'a karşı meydan okur.²³⁸ Hız. Mûsâ, Firavun'a asa ve yed-i beyzâ mucizelerini gösterir.²³⁹

Firavun, Hız. Mûsâ (a.s)'ın bu mucizelerine rağmen kibirli davranışını sürdürür ve iman etmez.²⁴⁰ Bunun üzerine Allah, Mısır'ı çeşitli afetlerle, yani tufan, çekirge, haşarat ve kurbağalar gibi doğal felaketlerle cezalandırır.²⁴¹ Bu afetler, Firavun'u uyarma amacını taşır; ancak Firavun'un kalbi katılaşır ve İsrailoğullarına eziyet etmeye devam eder.

Sonunda, Hız. Mûsâ (a.s), İsrailoğullarını Mısır'dan çıkarmak üzere Allah'ın emriyle harekete geçer. Firavun ve kavmi, onları takip ederek Kızıldeniz'in kıyısında onlara ulaşırlar. Ancak Allah, denizi ikiye ayırarak Hız. Mûsâ (a.s) ve kavminin

²³³ Hız. Mûsâ (a.s.)'nın bu olayı hakkında İslam âlimleri şu görüşleri ileri sürmüşlerdir: Abdullah b. Abbas, Said b. Cübeyr, İkrime, Katâde ve el-Süddî, söz konusu olayın "gündüzün tam ortasında gerçekleştiğini" ifade etmişlerdir. Abdullah b. Abbas ise farklı bir görüşte bulunarak bu olayın "akşam ile yatsı arasında meydana geldiğini" rivayet etmiştir (İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, c. 1, s. 268).

²³⁴ Tâhâ, 20/40; el-Kasas, 28/15-21.

²³⁵ el-Kasas, 28/22-28.

²³⁶ el-Kasas, 28/7-14, 28-29.

²³⁷ el-A'râf, 7/104-105; eş-Şuarâ, 26/22.

²³⁸ Tâhâ, 20/42-55; eş-Şuarâ, 26/23-25.

²³⁹ el-A'râf, 7/106-108; Tâhâ, 20/17-23; en-Neml, 27/10, 12.

²⁴⁰ Tâhâ, 20/59; en-Neml, 27/14; el-Kasas, 28/36.

²⁴¹ el-A'râf, 7/133.

geçmesini sağlar. Firavun ve ordusu denizi geçmeye çalıştığında, deniz yeniden kapanır ve hepsi boğulurlar.²⁴²

Hız. Mûsâ (a.s) ve İsrailoğulları denizi geçtikten sonra çölde uzun bir süre dolaşır ve birçok zorlukla karşılaşır. Burada Hız. Mûsâ (a.s), kavmine Allah'ın emirlerini iletir; ancak onlar sık sık şikâyetçi olur ve sabırsızlık gösterirler.²⁴³ Hız. Mûsâ (a.s), Allah'ın emirlerini almak üzere Sina Dağı'na çıkar ve burada kırk gece kalır.²⁴⁴ Bu süre zarfında, İsrailoğulları sapkınlığa düşer ve bir buzağıya taparlar.²⁴⁵ Allah, kavminin bu sapkınlığını Hız. Mûsâ (a.s)'a görüşme esnasında bildirdi. Hız. Mûsâ (a.s), bu yanlış davranışlardan sonra kavmini uyarır ve onları Allah'a yönlendirir.²⁴⁶

Hız. Mûsâ (a.s), İsrailoğulları'na kutsal topraklara girmelerini emrettiğinde, orada güçlü bir kavim yaşadığını belirttiler ve girmemekte ısrar ederler. Fakat iki cesur kişi başarılı olacaklarını söyler, ancak İsrailoğulları ikna olmaz ve tavırları sonucu Allah, kutsal topraklara girişlerini kırk yıl erteler.²⁴⁷ Bu süre zarfında Hız. Mûsâ (a.s), 120 yaşında vefat eder.²⁴⁸

Kur'ân ayrıca, Hız. Mûsâ (a.s)'ın bir dizi özelliğine de yer verir. Bu özellikleri şöyle sıralanabilir:

Allah tarafından halka sevdendirilmiş ve O'nun nezaretinde yetişmiştir.²⁴⁹

Allah'a, fısıldaşan kimse kadar yaklaşma onurunu kazanmıştır.²⁵⁰

O hem resul hem nebidir, aynı zamanda ihlâs sahibidir.²⁵¹

Yüce Allah'ın risâleti ve sözüyle insanlar arasında seçkin bir konumda bulunmuştur.²⁵²

²⁴² el-A'râf, 7/136; Yûnus, 10/90; eş-Şuarâ, 26/52-65.

²⁴³ el-Bakara, 2/61.

²⁴⁴ el-A'râf, 7/142.

²⁴⁵ el-Bakara, 2/54; A'râf, 7/148.

²⁴⁶ Tâhâ, 20/85-95.

²⁴⁷ el-Mâide, 5/21-25.

²⁴⁸ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b Muhammed İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, Dâru's-Sadr, Beyrut, 1979, c. 1, s. 199.

²⁴⁹ Tâhâ 20/39.

²⁵⁰ Meryem, 19/52.

²⁵¹ Meryem, 19/51.

²⁵² el-A'râf, 7/144.

Allah tarafından özel olarak seçilmiştir.²⁵³

Allah, onu elçi olarak kendisine seçmiştir.²⁵⁴

O güvenilir ve şerefli bir elçidir.²⁵⁵

Allah katında şerefli bir konumda bulunur.²⁵⁶

Güçlü ve güvenilir bir kişidir.²⁵⁷

Mümin kullarından biridir.²⁵⁸

Hız. Mûsâ (a.s)'a kitap, suhuf ve elvâh verilmiştir.²⁵⁹

Aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'de Hız. Mûsâ (a.s)'nın Hız. Resûlullah (asm)'ın geleceğini müjdelediği de yer almaktadır.²⁶⁰

1.2.2.2. Firavun

Firavun ismi, Arapça bir isim olmayıp İbrânîce ya da Süryânîce'den Arapçaya geçen alem bir isimdir. Bundan dolayı a'cemi ve marife bir kelime olduğu için gayr-i munsariftir.²⁶¹ Firavun, Mısır'da hüküm süren Amalika kralların unvanı olarak bilinir. Benzer şekilde, Rum krallarının Kayser ya da Herakl; Habeş krallarına Necaşî; Yemen meliklerine Tübbâ; İran hükümdarlarına Kısra; Türk hükümdarlarına da Hâkan denilirdi.²⁶²

İbn Manzûr'un ifadesine göre "her Peygamberin Firavun'u çağının krallarıdır." Nitekim Katâmî bir şiirinde, "Hız. Mûsâ (a.s) ve arkadaşlarından dolayı deniz yarıldı. Kafir Firavunlar battı boğuldu" der.²⁶³

Firavun kibir ve gurur anlamına gelen "fer'ane" ya da "tefar'ane" kelimesinden gelir. Firavun'un çoğulu (Ferâ'ine)'dir. Kelimenin bu anlamı nedeniyle bir kişi sapıtıp,

²⁵³ Tâhâ, 20/13.

²⁵⁴ Tâhâ, 20/41.

²⁵⁵ ed-Duhân, 44/17-18.

²⁵⁶ el-Ahzâb, 33/69.

²⁵⁷ el-Kasas, 28/26.

²⁵⁸ es-Sâffât, 37/121-122.

²⁵⁹ el-Bakara, 2/53; el-Enbiyâ, 21/48; en-Necm, 53/36; el-A'lâ, 87/19.

²⁶⁰ el-A'râf, 7/157.

²⁶¹ el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 377; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 13, s. 323.

²⁶² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 1, s. 357; Süleyman Ateş, *Kur'an'da Peygamberler Tarihi*, 1. Baskı, Bağımsız Gazete ve yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 121.

²⁶³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 13, s. 323.

zulüm ve büyüklük taslayınca “adam firavunlaştı” anlamında “tefer’ane’r recûlü”²⁶⁴ denir. Kök anlamı dışında firavun kelimesinin sapma ve saptırma, bozulma ve başkalarını bozma, zarara girme ve zarara sokma anlamlarında kullanıldığı da yaygındır.²⁶⁵ Bunun mantiki açıklamasının da şu şekilde yapıldığı görülmektedir: Zulüm firavunluktur. Her zalim, sapkın ve mütekebbir kişi Firavundur.²⁶⁶ Bundan dolayı Yüce Allah Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Mûsâ (a.s) zamanındaki Mısır kralını Firavun olarak zikrederken Hz. Yûsuf (a.s) zamanındaki kral için ise “rab” ve “melik” sıfatlarını kullanmıştır.²⁶⁷

Bir başka görüşe göre Firavun kelimesi, “güneş tanrısının oğlu” anlamına gelir. Eski Mısırlılar, yüce rableri ve ulu tanrıları olan güneşe “Ra” adını vermiş ve ona tapmışlardır. Eski Mısır inançlarına göre her kral, iktidarını Ra ile olan ilişkisine dayandırır ve kendisini Ra’nın yeryüzündeki temsilcisi olarak görür. Bu nedenle Ra soyundan geldiğini savunan krallar, kendilerini “yüce rab” olarak halka kabul ettirmek amacıyla Firavun (güneş tanrısının oğlu) unvanını kullanmışlardır.²⁶⁸

Kur’ân-ı Kerim, Firavun’u toplam yetmiş dört âyet ve yirmi yedi sûrede anmasına rağmen, bu kişinin kimliği hakkında bir açıklama sunmamıştır.²⁶⁹ Ancak Cevherî (öl. 400/1009) ve birçok âlim, Firavun kelimesinin Mısır sultanı Velid ibn Mus’ab’ın lakabı olduğunu ifade ederler. Kur’ân’da bahsedilen Firavun, Hz. Mûsâ (a.s) ile özdeşleştirilen bu hükümdardır.²⁷⁰

el-Mevdûdî şöyle der: Kur’ân’da adı geçen Firavunlar, iki ayrı kralı temsil ederler. Birincisi, İsrailoğullarına baskı uygulayan, Hz. Mûsâ (a.s)’ın doğduğu zamanlarda Mısır’ı yöneten ve onu sarayında büyüten Firavun’dur. Diğeri ise Hz. Mûsâ (a.s)’ın peygamberlik görevini üstlendiği sırada hükümette olan Firavun’dur.²⁷¹

Çağdaş araştırmacılarına göre ise, iki Firavun’un var olduğu kabul edilir. Birincisi M.Ö. 1292-1225 yılları arasında hüküm süren II. Ramses’dir. İkincisi ise -

²⁶⁴ İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, c. 13, s. 323.

²⁶⁵ Yazır, **Hak Dini Kur’an Dili**, c. 4, s. 621.

²⁶⁶ el-İsfahânî, **el-Müfredât fî Ğaribi’l-Kur’ân**, s. 377; İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, c. 13, s. 323.

²⁶⁷ Yûsuf, 12/23, 41-43, 50, 54, 72, 76.

²⁶⁸ Ebû’l-Alâ el-Mevdûdî, **Kur’ân’da Firavun**, çev. Ömer Turan, 1. Baskı, Çizgi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 15.

²⁶⁹ Abdülbâki, **el-Mu‘cemü’l-Müfreh li-Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerim**, s. 515-516.

²⁷⁰ İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, c. 13, s. 323.

²⁷¹ el-Mevdûdî, **Kur’ân’da Firavun**, s. 16.

âyetlerde zikredildiği şekliyle- idari konularda babası II. Ramses'in yardımcısı olan ve ölümden sonra ülke yönetimini eline alan Miniptah ya da Minfitah'dır. Ancak Hz. Mûsâ (a.s)'ın döneminin kesin olarak tespit edilememesi nedeniyle, bu görüşlerin kesin doğruluğu konusunda belirsizlik vardır. Ayrıca, tarihsel kişiliklerin kesin bir şekilde belirlenmesi genellikle zordur ve bu tür değerlendirmeler çoğunlukla tahminlere dayanır.²⁷²

Bu nedenle Kur'an, Firavun'un kimliğine fazla odaklanmak yerine, ilahi mesajın temelinde yer alan evrensel Firavun özelliklerini vurgular. Bu özellikler, zulüm, inkâr ve kibir gibi insanlık tarihinde sıkça karşılaşılan olumsuzlukları temsil eder. Bu anlayışın daha önceki temsilcileri ise Nûh, Âd, Semûd ve Lût kavimleri, Eykeliler, Res ashabı ve Tübba milletidir.²⁷³ Zira Hz. Mûsâ (a.s), insanlık tarihinde hak, adâlet ve sağduyuyu temsil eden peygamberlik zincirinin bir halkası olarak ortaya çıkarken, Firavun, Kârûn, Hâmân ve taraftarları, bu değerlere karşı duran bir zihniyeti temsil etmektedirler. Çünkü Kur'an-ı Kerim'in bir isim-sıfatı mesanidir. Mesaninin bir anlamı ikişerli demektir. Kur'an, muhatabına tarih boyunca gelmiş geçmiş, iz bırakmış hem numune-i imtisal hem numune-i ictinab yani uyulacak ve sakınılacak tipleri sunmaktadır.

Kur'an aynı zamanda Firavun'dan şöyle söz etmektedir: Yüce Allah, Hz. Mûsâ (a.s)'a Tuva Vadisinde vahyetti.²⁷⁴ Hiç zaman kaybetmeden doğrudan zalim ve azgın Firavun'a giderek,²⁷⁵ Cenab-ı Hakk'ın emirlerini yumuşak bir üslupla tebliğ ederek,²⁷⁶ ondan İsrailoğullarını hemen serbest bırakmasını ve onlara eziyet ile baskı yapmamasını istemiştir.²⁷⁷ Firavun, aşırı giden bir zorba ve yeryüzünde ululuk taslayan diktatör bir hükümdardı.²⁷⁸ Kavmi de zâlimler topluluğu haline gelmişti,²⁷⁹ çünkü Firavun'u Hz. Mûsâ (a.s) ve kavmine karşı kıskırtıyorlardı.²⁸⁰ Bu sebeple Firavun, Hz. Mûsâ (a.s)'ın davetinin haklılığını ispat eden tüm mucizelere ve sunduğu delillere

²⁷² el-Mevdûdî, **Kur'an'da Firavun**, s. 16.

²⁷³ Âl-i İmrân, 3/11; el-Enfâl, 8/52-54; el-Furkân, 25/38; Sâd, 38/12-13; Kâf, 50/12.

²⁷⁴ Tâhâ, 20/11-14.

²⁷⁵ Tâhâ, 20/24; el-A'râf, 7/103.

²⁷⁶ Tâhâ, 20/42.

²⁷⁷ Tâhâ, 20/47.

²⁷⁸ Yûnus, 10/3; el-Kasas, 28/4; ed-Duhân, 44/31; el-Ankebût, 29/39.

²⁷⁹ eş-Şuarâ, 26/10.

²⁸⁰ el-A'râf, 7/127.

rağmen gaflet uykusundan uyanmadı ve sapıklığından vazgeçemedi. Tam aksine, büyük bir inatla ona karşı durdu.²⁸¹

Bu nedenle, Firavun ve ailesi Allah Teâlâ'nın yakalamasıyla yakalandı ve en şiddetli azapla kuşatıldılar.²⁸² Firavun ve ailesinin cezası yalnızca bu dünya ile sınırlı değildir; âhiretteki azapları daha çetin ve şiddetli olacaktır.²⁸³

1.2.2.3. Hâmân

Hâmân'ın ismi, Kur'an-ı Kerim'in farklı sûrelerinde altı ayrı âyette geçmektedir. Bu âyetlerin üçü Kasas Sûresi'nde 6, 8, 38 âyetlerinde, ikisi Mü'min Sûresi'nde 24, 36 âyetlerinde ve bir tanesi de Ankebût Sûresi'nde 39 âyetinde yer almaktadır. Bu âyetlerde Hâmân'ın adı, her defasında Firavun ile birlikte anılmaktadır. Söz konusu âyetlerden anlaşıldığı üzere, Yüce Allah, Hz. Mûsâ (a.s.)'a âyetlerin, mucizelerin ve delillerin aracılığıyla Firavun, Hâmân ve Kârûn gibi şahıslara hak peygamber olarak gönderildiğini ifade etmektedir. Ancak onlar, Hz. Mûsâ (a.s.)'ı "*pek çok yalancı bir sihirbaz*"²⁸⁴ olarak suçlayarak peygamberliğini reddetmişlerdir

Hâmân'ın kimliği ve görevi yukarıda belirtildiği gibi, Kur'an-ı Kerim'de yer almamaktadır. Ancak Kur'an'da Hz. Mûsâ (a.s.)'ın Firavun ve Kârûn'la birlikte Hâmân'a da gönderildiği ifade edildiğine göre, Hâmân'ın önemli bir kişi olduğu anlaşılmaktadır.²⁸⁵ Bu durumu destekleyen bir diğer kanıt ise Firavun'un ondan bir kule yapmasını istemesidir. Firavun'un böylesine önemli bir konumda olmayan birinden böyle bir istekte bulunması mümkün değildir. Bu gerçek âyetlerde şöyle ifade edilmektedir:

*"Firavun...Ey Hâmân! Benim için bir ateş yakıp tuğla pişir de bana bir kule yap! Belki Mûsâ'nın ilâhına çıkar bakarım..."*²⁸⁶

*"Firavun dedi ki: Ey Hâmân! Bana yüksek bir kule yap, belki yollara, göklerin yollarına erişirim de Mûsâ'nın ilâhını görürüm..."*²⁸⁷

²⁸¹ İbn Kesîr, *Âyet ve Hadislerle Peygamberler Tarihi (Kasasü'l-Enbiya)*, c. 1, s. 593.

²⁸² el-Kamer, 54/42; el-Mü'min, 40/45.

²⁸³ el-Mü'min, 40/46.

²⁸⁴ el-Ankebût, 29/39; el-Mü'min, 40/23-24.

²⁸⁵ el-Ankebût, 29/39; el-Mü'min, 40/23-24.

²⁸⁶ el-Kasas, 28/38.

²⁸⁷ Mü'min, 40/37.

Firavun'un kendi ilahlılığını iddia ettiği ve başka birisinden emir almasını veya danışmanlık yapmasını kabul etmediği düşünüldüğünde, Hâmân'ın Firavun'un veziri olarak faaliyet gösterdiği sonucu öne çıkmaktadır. Zira antik çağlardan itibaren, tarihin eski dönemlerinde kralların yönergeleri genellikle vezirler aracılığıyla iletilirdi. Bu durumda vezirler, kralların direktiflerini kendi yardımcıları olan yazıcılar, emirler, vekiller ve diğer resmi temsilciler vasıtasıyla yerine getirirdi. Her biri kendi belirlenmiş yetki alanında, kralların talimatlarını uygulama görevini üstlenirdi.²⁸⁸

Hâmân adının, bir kişi adı olmaktan ziyade, Firavun ismi gibi bir unvan olabileceği de düşünülmektedir. Ancak Kur'ân, bir tarih kitabı olmaktan ziyade manevi mesajlar sunan bir metindir, bu yüzden bu tür detaylara yer vermez. Kur'ân, Hâmân'ın sapkın bir yolda olduğunu vurgulayarak, zalim ve baskıcı Firavun'un emri altında faaliyet gösterdiğini ifade eder.²⁸⁹ Haksızlık ve kibrin onun eylemlerini şekillendirdiği anlatılır, nihayetinde ise Firavun ile birlikte helak olduğu belirtilir.²⁹⁰

1.2.2.4. Kârûn

Kârûn, İsrailoğullarından birisi olup Hz. Mûsâ'nın (a.s) amcasının oğludur.²⁹¹ Soy kütüğü, Kârûn b. Yashur b. Kanes b. Levi b. Ya'kûb şeklinde verilirken, Hz. Mûsâ (a.s)'ın soyu ise Mûsâ b. İmran b. Kanes şeklinde zikredilir. Bu soy kütüğüne göre, Kârûn, Hz. Mûsâ (a.s)'ın öz amcasının oğlu olarak kabul edilir.²⁹² İslâm âlimlerinin çoğunluğu, Kârûn'un Hz. Mûsâ (a.s)'ın amcasının oğlu olduğu görüşündedir.²⁹³ Fakat Kârûn'un, Hz. Mûsâ (a.s)'ın halasının oğlu²⁹⁴ olduğunu belirten rivayetler de mevcuttur. İbn İshâk'a dayanan bir rivayete göre ise Hz. Mûsâ (a.s), Kârûn'un yeğeni, başka bir ifadeyle Kârûn, Hz. Mûsâ (a.s)'ın amcasıdır.²⁹⁵ Kârûn, yakışıklılığı sebebiyle "münevver" olarak anıldığına dair bazı rivayetler bulunmaktadır. Önceleri

²⁸⁸ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 20, s. 14-15.

²⁸⁹ el-Kasas, 28/8, 38; el-Mü'min, 40/36-37.

²⁹⁰ el-Kasas, 28/38; el-Ankebût, 29/39.

²⁹¹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, c. 8, s. 6424; Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmet b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl*, thk. Yûsuf Âli Bedyîvî, 5. Baskı, Beyrut, Dâru'l-İbn Kesîr, 2011, c. 2, s. 656.

²⁹² et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, c. 8, s. 6424; er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, c. 13, s. 12; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. 1, s. 204.

²⁹³ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, c. 8, s. 6424; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. 1, s. 345.

²⁹⁴ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, c. 13, s. 13.

²⁹⁵ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, c. 13, s. 12; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. 1, s. 204; el-Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 13, s. 205.

İsrailoğulları arasında Tevrat'ı en iyi bilenlerden biri olarak tanınmışken, daha sonra Sâmirî gibi münafık bir tavır benimsemeye başlamıştır.²⁹⁶

Kur'ân-ı Kerim'de, Kârûn'un adı, Kasas, sûresi ile birlikte Ankebût ve Mü'min sûrelerinde de zikredilmiştir.

*“Kesinlikle biz Mûsâ'yı mucizelerimizle ve apaçık bir delille Firavun'a, Hâmân'a ve Kârûn'a gönderdik. Onlar ise; bu çok yalancı bir sihirbazdır dediler.”*²⁹⁷

*“Kârûn'u, Firavun'u ve Hâmân'ı da helâk ettik. Kesinlikle, Mûsâ kendilerine apaçık mucizeler getirmişti de yeryüzünde büyüklük taslamışlardı. Oysa bizi geçip (azabımızdan) kurtulamazlardı.”*²⁹⁸

Bu âyetler, Kârûn'un Firavun ve Hâmân ile birlikte anıldığını belirtmektedir. Allah'ın Kârûn'u Firavun ve Hâmân ile beraber zikretmesi, onun küfür, yalanlama ve büyükleme konularında Firavun ve Hâmân ile aynı tavrı sergilemesindendir. Kârûn, Firavun ve Hâmân gibi, Hz. Mûsâ (a.s.)'a karşı kibirli bir tutum benimsemiş, onu sihirbazlıkla ve yalancılıkla suçlamıştır.

Kârûn ile ilgili bilgiler, Kasas Sûresi'nde Ankebût ve Mü'min Sûrelerine kıyasla daha ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur. Bu sûrede, Kârûn Hz. Mûsâ'nın kavminden biri olarak, hazinelerinin anahtarlarını yalnızca güçlü bir topluluğun taşıyabileceği ve zenginliğiyle mağrur bir kişi olarak tanıtılır. Kârûn, gösterişi sevmekte ve kavminin arasında ihtişamla dolaşmakta, bu durum bazılarının hayranlığını çekmektedir. Kavminin, servetiyle böbürlenmemesi gerektiği yönündeki uyarılarına karşı Kârûn, bu serveti kendi bilgisi ve çabası sayesinde elde ettiğini ileri sürüyordu. Sonunda, Kârûn ve evi yerin dibine geçirilmiş; bu âkıbetten ne kendisi kurtulabilmiş ne de onu kurtarabilecek bir topluluk ortaya çıkabilmiştir.²⁹⁹

Ankebût Sûresi'nde, Nûh, İbrâhim, Lût ve Şuayb peygamberlerinin kavimleri ile Âd ve Semûd kavimlerinin peygamberlerini inkâr ederek yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaları sebebiyle çeşitli şekillerde cezalandırıldıkları anlatılmaktadır. Ayrıca, bu

²⁹⁶ er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Ğayb**, c. 13, s. 12; en-Nesefî, **Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, c. 2, s. 656.

²⁹⁷ el-Mü'min, 40/23-24.

²⁹⁸ el-Ankebût, 29/39.

²⁹⁹ el-Kasas, 28/76-81.

cezalandırılanlar arasında Kârûn, Firavun ve Hâmân'ın da yer aldığı ifade edilmektedir.³⁰⁰

*“Biz bu toplulukları ve bireyleri, işledikleri günahlar sebebiyle farklı kavrayışlarla ele geçirdik. Kimilerine taş yağdıran bir fırtına gönderdik. Kimilerini de dehşet verici bir çılgılık sardı. Kimilerini yerin dibine geçirdik. Kimilerini de sular altında boğduk. Allah, onlara zulmediyor değildi, fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.”*³⁰¹

Bu âyette, çeşitli helak yöntemlerine vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda, üzerine taş yağdıran bir kasırga ile helâk edilenlerin Lût kavmi; korkunç çılgılığın yakalaması ile helâk edilenlerin Sâlih, Şuayb ve Hûd kavimleri olduğu ifade edilir. Yerin dibine geçirilenler ise Kârûn ve arkadaşları; suda boğulanlar ise Nûh ve Firavun'un kavmi olduğu tefsirlerde ifade edilmiştir.³⁰²

Kârûn'un ismi Ahzâb sûresinde doğrudan zikredilmemiştir, ancak tefsirlerde Hz. Mûsâ (a.s)'a eziyet edenler arasında yer aldığı belirtilmiştir.

*“Ey iman edenler! Siz Mûsâ'ya eziyet eden kimseler gibi olmayın. Nihayet Allah onu onların dediklerinden temize çıkarmıştı. Mûsâ, Allah katında itibarlı bir kimse idi.”*³⁰³

Âyette Hz. Mûsâ (a.s)'ın incitilmesinden söz edilirken, bu ifadenin bir fahişeye ait olduğu belirtilmektedir. Kârûn, fahişeden Hz. Mûsâ (a.s) ile birlikte olduğunu söylemesini istemiştir.³⁰⁴

1.2.3. Mü'min Adam Kıssasının Konuları

Kur'ân-ı Kerim'in, ana konuları ulûhiyyet, âhiret, nübüvvet, ibadet ve âdalettir. Bu konular Kur'ân-ı Kerim'in tamamında bulunduğu gibi, Kur'ân sûrelerinde, âyetlerinde, kelâmlarında hattâ kelimelerinde bile ya sarahaten ya işareten ya da remzen bulunmaktadır. Zira Kur'ân'ın tamamı cüz'lerinde görüldüğü gibi; cüz'leri

³⁰⁰ el-Ankebût, 29/14-39.

³⁰¹ el-Ankebût, 29/40.

³⁰² en-Nesefî, **Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, c. 2, s. 676-677; Seyyid Kutub, **Fî Zılâl-il Kur'an**, 1. Baskı, çev. Salih Uçan, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1991, c. 8, s. 163.

³⁰³ el-Ahzâb, 33/69.

³⁰⁴ er-Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, c. 13, s. 201; en-Nesefî, **Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, c. 3, s. 48.

de, Kur'ân'ın tamamına ayinedir.³⁰⁵ Zira kıssaların ana temasını oluşturan *usûlüddin*, Kur'ân'ın ana eksenini oluşturduğu gibi muarızların itirazlarının da ana noktalarını oluşturmuş, ikna ve irşada konu olmuştur. Bu itibarla Mü'min Adam kıssası da bir nevi veciz bir Kur'ân'dır. Çünkü Kur'ân'ın ana konuları olan ulûhiyyet, âhiret, nübüvvet, ibadet ve adâletin yanısıra insâf düstûru ve diğer birçok ahlak kaidelerini ihtiva etmektedir.

1.2.3.1. Mü'min Adam Kıssasında Ulûhiyyet

Ulûhiyyet, kelime olarak “ilâh”ın, masdar halidir ve “ilâhlık, tanrılık” anlamına gelir.³⁰⁶ Arapçada “lâh” ve “lâhumme” kelimeleri, ulûhiyyeti ifade etmek için kullanılmıştır.³⁰⁷

Ulûhiyyet hakkı yalnızca Allah Teâlâ'ya aittir. O'nun eşi ve benzeri yoktur; varlığı kesinlikle zorunludur ve eksiklik, yaratılmışlık gibi sıfatlardan tamamen uzaktır. Dolayısıyla, ulûhiyyet sıfatlarına sahip olan varlığa kulluk edilirken, bu sıfatlara sahip olmayan varlığın kulluğa hak kazanması söz konusu değildir. Misal:

*“Sen Allah ile beraber başka bir ilâha ibadet etme. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O'nun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O'nundur ve kesinlikle O'na döndürüleceksiniz.”*³⁰⁸

*“Sizin ilâhınız bir tek ilâhtır. O'ndan başka ilâh yoktur. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir.”*³⁰⁹

*“Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilâh olmadığına adâletle şahitlik ettiler. O'ndan başka ilâh yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*³¹⁰

Bu âyetlerde, tek bir ilahın olduğu ve bu ilah dışında hiçbir varlığın ilah olarak kabul edilemeyeceği açıkça ifade edilmiştir. Yalnızca kulluk ve ibadet, tek ilah olan Allah'a yapılmalıdır. Kur'ân-ı Kerim, insanları sahte ilahlar yerine yalnızca Allah'a yönlendirmek, O'na ibadet etmeyi öğretmek ve gerçek ilahi otoriteyi vurgulamak

³⁰⁵ Bedüzzamân Said Nursî, *İşârâtü'l-İ'câz*, Sözler Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 14.

³⁰⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 13, s. 467-471.

³⁰⁷ Suad Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, Kayihan Yayınları, İstanbul, 1987, s. 106.

³⁰⁸ el-Kasas, 28/88.

³⁰⁹ el-Bakara, 2/163.

³¹⁰ Âl-i İmrân, 3/18.

amacıyla bu temel öğretiyi şöyle ifade eder: “Allah, şöyle dedi: İki ilâh edinmeyin. O, ancak tek ilâhtır. O hâlde, yalnız benden korkun.”³¹¹

Bu âyet hem tevhid inancını pekiştirir hem de insanın fitratındaki ilahi yönelişi gözler önüne serer.

Kur’ân-ı Kerim’in ortaya koyduğu bu ulûhiyyet anlayışı dışındaki düşünceler ise yanıltıcı olur. Bu sebeple, Firavun ve kavminin benimsediği ulûhiyyet anlayışı, Kur’ân’ın öğrettiği ulûhiyyet inancıyla çatışır. Zira Firavun, kendisini ilah olarak görmekteydi.³¹² Bu yanılgı içinde Firavun, “Ey ileri gelenler! Sizin benden başka bir ilâhınız olduğunu bilmiyorum...”³¹³ ifadesiyle kavminin zihnine sapkın bir inanç aşılamıştı. Firavun’un bu yanıltıcı inancı, kavmi arasında ciddi bir itiraz ya da başkaldırıya neden olmamış, hatta onun ilahlığını reddeden Hz. Mûsâ (a.s) ve taraftarlarını bertaraf etmek isteyen Firavun’u daha da tahrik etmişlerdi. Bu durum şu âyetten öğrenilmektedir:

*“Firavun’un kavminden ileri gelenler dediler ki: Sen (sihirbazları cezalandıracaksın da) Mûsâ’yı ve kavmini, bu ülkede fesat çıkarsınlar, seni ve ilâhlarını terk etsinler diye bırakacak mısın? Firavun, biz onların oğullarını öldüreceğiz, kadınlarını sağ bırakacağız. Biz onların üzerinde ezici bir güce sahibiz? Dedi.”*³¹⁴

el-Gazzâlî (öl. 505/1111), Firavun’un ulûhiyyet iddiasıyla ilgili olarak şunları ifade etmiştir: “Firavun, kendisini ilah olarak görmüş ve bu iddiasını yetkinlik, yükselme ve özgürleşme bağlamında ortaya koymuştur. Gerçekten de o, rabbânî sıfatlara sahip olduğunu iddia ederek insanın kibir, izzet, hâkimiyet ve rubûbiyet gibi sıfatları sevdiğini ifade etmiştir. Rubûbiyet, kişinin kemal sıfatında ve varlık olarak benzersiz olma anlamına gelir. Bu nedenle Firavun’un ilahlık iddiası, aslında insanın içinde mevcut olan bir anlamı ifade etmektedir. Kimileri bu duygularını bastırırken, bazı küstah kişiler ise Firavun gibi bu iddiayı açığa çıkarabilmektedirler.”³¹⁵

³¹¹ en-Nahl, 16/51.

³¹² en-Nâziât, 79/24.

³¹³ el-Kasas, 28/37.

³¹⁴ el-A’râf, 7/127.

³¹⁵ Hücetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, **İyâü Ulûmi’d-dîn**, thk. Muhammed Muhammed Tamir, Dârü’l-Âfâki’l-Arabiyye, Kahire, 2004, c. 3, s. 369-370.

Firavun'un önde gelen adamlarından biri olan Mü'min Adam, Firavun ve kavminin benimsediği bu ulûhiyyet iddialarını reddetmiş ve topluluğunu Kur'an-ı Kerim'in öğrettiği Yüce Allah'ın ulûhiyyetine çağırmıştır. Mü'min Adam bu yaklaşımla, iki önemli hedefi gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır: Birincisi, Firavun ve kavminin kabul ettiği yanlış ulûhiyyet anlayışının reddedilmesi; ikincisi ise onlara doğru ulûhiyyet inancının benimsetilmesidir. Bu hedeflerini kavmine şöyle bildirmiştir:

*“Ey kavmim! Bu ne hâl? Ben sizi kurtuluşa çağırıyorum, siz ise beni ateşe çağırıyorsunuz. Siz beni Allah'ı inkâr etmeğe ve hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyleri O'na ortak koşmaya çağırıyorsunuz. Ben ise sizi mutlak güç sahibine, çok bağışlayana (Allah'a) çağırıyorum. Kesinlikle sizin beni tapmaya çağırdığınız şeyin ne dünya ne de âhiret konusunda hiçbir çağırısı yoktur. Kuşkusuz dönüşümüz Allah'adır. Kesinlikle, aşırı gidenler cehennemliklerin ta kendileridir.”*³¹⁶

Böylece Mü'min Adam, Firavun'un öne sürdüğü ve kavminin de Firavun'a atfettiği ulûhiyyet anlayışını kesin delillerle reddetmiştir. Çünkü Kur'an'ın öğrettiği temel gerçek, göklerde ve yerdeki egemenlik, otorite ve yetkinin yalnızca Yüce Allah'a ait olduğudur. Yakarma sadece O'na mahsustur, emir verme yetkisi yalnızca O'na aittir. O'ndan başka herhangi bir otorite yoktur; göklerde ve yerde yalnızca O'nun hükmü geçerlidir. Hükmünün yetkileri konusunda kimse O'na ortak olamaz.³¹⁷ Öyleyse tüm bu özellikler, Firavun adındaki kişiden mevcut değildir. Ancak tarih boyunca, tek ilah inancından sapmış toplumlarda farklı ilah anlayışları gelişmiştir. Bazı insanlar, inandıkları ilahları adına putlar ve tapınaklar inşa edip, bu putlara kulluk etmişlerdir. Kendi elleriyle yaptıkları heykelleri ilah olarak kabul etmişlerdir. Konu ile ilgili olarak âyetlerde şöyle buyrulur:

*“Allah'ı bırakıp da taptıkları şeyler, yaratılmış olduklarına göre hiçbir şey yaratamazlar. Onlar, diri olmayan cansız varlıklardır! Ne zaman dirileceklerinin de şuuruna varamazlar. Sizin ilâhınız tek bir ilâhtır. Âhirete inanmayanların kalpleri bunu inkâr etmekte, kendileri de büyüklük taslamaktadırlar.”*³¹⁸

³¹⁶ el-Mü'min, 40/41-43.

³¹⁷ Ebû'l-Â'lâ el-Mevdûdî, **Kur'an'a Göre Dört Terim**, çev. Osman Cilacı, 23. Baskı, Beyan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 23-24.

³¹⁸ en-Nahl, 16/20-22.

“O, gökte de ilâh olandır, yerde de ilâh olandır. O, hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir.”³¹⁹

“Şu hâlde yaratan, yaratamayan gibi olur mu? Artık siz düşünmez misiniz?”³²⁰

“(Ey Muhammed!) De ki: Allah’ı bırakıp da ilâh olduklarını iddia ettiklerinizi çağırın. Göklerde ve yerde zerre kadar bir şeye sahip değillerdir. Onların yerde ve gökte hiçbir ortaklıkları yoktur. Allah’ın onlardan bir yardımcısı da yoktur. Allah katında, O’nun izin verdiği kimseden başkasının şefaati yarar sağlamaz. (Şefaati için izin verilip de) kalplerinden korku giderilince birbirlerine, Rabbiniz ne söyledi? diye sorarlar. Onlar da Gerçeği diye cevap verirler. O, yücedir, büyüktür.”³²¹

Bu âyetler, Yüce Allah’ın yaratma ve egemenlik açısından tek ve mutlak ilah olduğunu, sahte ilahların ise gerçek bir ilahi güçten yoksun olduğunu vurgular. Bu şekilde, tevhid inancı pekiştirilir ve şirk anlayışının reddedilmesi sağlanır.

1.2.3.2. Mü’min Adam Kıssasında Âhiret

Âhiret, “son ve sonra olan” anlamında Arapça bir kelimedir. Bu kelime “âhir” kelimesinin müennes (dişi) şeklidir. Âhiret sözlükte evvel (ûla) kelimesinin zıttı olarak kullanılır.³²² Kur’ân-ı Kerim’de âhiret, genellikle dünya ile birlikte geçerken bazen tek başına da kullanılır. Âhiret kelimesi Kur’ân’da çeşitli şekillerde yüz on yerde geçer. Bu kullanımların elli kez dünya ile birlikte zikredilmesi,³²³ âhiret ile dünya arasında sıkı bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Âhiret, dünya hayatını takip eden ve ona benzeyen ancak daha farklı ve ölümsüz bir hayatı ifade eder. Bu hayat, ebediyet âlemine ait çeşitli aşamaları ve durumları içerir.

Yüce Allah, içinde yaşadığımız bu dünyayı ve üzerindeki tüm varlıkları geçici bir süre için yaratmıştır. Bir gün dünya ve dünyadaki tüm canlı ve cansız varlıklar yok olacaktır. Gökler, yerler, dağlar ve taşlar parçalanacaktır.³²⁴ Allah Teâlâ’dan başka bütün evren son bulacaktır.³²⁵ Bu olayların meydana geldiği günü Kur’ân, “zelzele

³¹⁹ ez-Zuhruf, 43/84.

³²⁰ en-Nahl, 16/17.

³²¹ Sebe’, 34/22-23.

³²² el-İsfehânî, el-Müfradât fi Ğarîbi’l-Kur’ân, s. 13.

³²³ Abdülbâki, el-Mu‘cemü’l-Müfreh li-Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerim, s. 21-22.

³²⁴ el-Kâria, 101/4-5.

³²⁵ er-Rahmân, 55/27.

saati” ve “kıyâmet günü” olarak adlandırır.³²⁶ Kıyâmet gününden sonra Cenâb-ı Hakk’ın belirlediği bir zamanda tüm insanlar kabirlerinden kaldırılarak tekrar hayata döneceklerdir. Bu yeniden diriliş, mahşer denilen düz bir alanda gerçekleşecektir.³²⁷ Bu alanda, tüm insanlar Yüce Allah’ın huzurunda toplanacak ve hesap vereceklerdir.³²⁸ Hesapların tamamlanmasının ardından, iyiliklerinde samimi olan insanlar cennete, kötülüklerde bulunan ve inkâr edenler ise cehenneme gönderilecektir.³²⁹

Kur’ân-ı Kerim’de âhiret hayatı hakkında kesin deliller sunmalarına rağmen, inkârcılar böyle bir günün varlığını kabul etmeyerek sınırlı akıllarıyla âhiretin olmadığını ispatlamaya çalışırlar ve hatta bu kesin haberleri getiren elçilerle alay ederler. Hâlbuki âhirete inanmak, Allah’a, meleklerle, kitaplara ve peygamberlere inanmak gibi imanın temel unsurlarından biridir. Bu nedenle âhiret gününe inanmayan bir kişi, imanın diğer temel prensiplerini de inkâr etmiş ve kâfir olmuş olur. Nitekim şu âyetlerde de bu gerçek ifade edilmiştir:

*“Ey iman edenler! Allah’a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr ederse, derin bir sapıklığa düşmüş olur.”*³³⁰

*“Kesinlikle, inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler, Hristiyanlar ve Sâbiîlerden (her bir grubun kendi şeriatın da) Allah’a ve âhiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükâfat vardır...”*³³¹

*“İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz(den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah’a, âhiret gününe, meleklerle, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; ...İşte bunlar, doğru olanlardır. İşte bunlar, Allah’a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir.”*³³²

³²⁶ el-Hac, 22/2; el-Kıyâmet, 75/1.

³²⁷ el-Hicr, 15/25.

³²⁸ el-Câsiye, 45/26; Âl-i İmrân, 3/19.

³²⁹ el-Hâkka, 69/19, 37.

³³⁰ en-Nisâ, 4/136.

³³¹ el-Bakara, 2/62.

³³² el-Bakara, 2/177; Ayrıca; bk. el-Bakara, 2/4, 46; Âl-i İmrân, 3/9, 25; en-Nisâ, 4/38, 39, 59, 162; el-En’âm, 6/113; el-A’râf, 7/147; et-Tevbe, 8/18, 19, 44, vb.

Bu âyetlerde görüldüğü gibi, âhiret gününe inanmak, Allah’a iman etmeye eşdeğerdir. Âhiret gününü inkâr etmek, Allah Teâlâ’yı inkâr etmek anlamına gelir. Bu nedenle, âhiret gününe olan inanç, imanın temel unsurlarından biri olarak kabul edilir.

Kur’an-ı Kerim, âhiret gününü inkâr eden kişileri kibirli ve katı yürekli olarak tasvir eder. Maddi zevklere düşkün, düşük arzularını tatmin etmek uğruna kalbini karartan, kibirli, saldırgan, merhametsiz, yetimi itip kakan, fakiri bizzat desteklemeyen ve bu konuda çaba sarf etmeyen insanlar, âhiret gününün varlığını inkâr ederler.³³³ Tüm bu özellikler Firavun ve ailesinde bulunmaktadır. Bu özelliklerin Firavun ve ailesinde yer aldığını şu âyetlerden görmek mümkündür:

“Kendileri de bunların hak olduklarını kesin olarak bildikleri hâlde, sırf zalimliklerinden ve büyüklük taslamalarından ötürü onları inkâr ettiler. Ama bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bak!”³³⁴

“(Bunların durumu) Firavun ailesinin ve onlardan öncekilerin durumu gibidir: Âyetlerimizi yalanladılar. Allah da onları günahlarından dolayı cezalandırdı. Allah, azabı çok şiddetli olanıdır.”³³⁵

“Sonra bunların ardından Firavun ile ileri gelenlerine de Mûsâ ve Hârûn’u mucizelerimizle gönderdik. Ama büyüklük tasladılar ve suçlu bir toplum oldular.”³³⁶

“...(Firavun): Biz onların oğullarını öldürüp, kadınlarını sağ bırakacağız. Elbette biz onları ezecek üstünlükteyiz dedi.”³³⁷

Bu âyetlerde Firavun ve ailesinin doğrudan âhiret gününe inanmadığı belirtilmemiş olsa da, yukarıda ifade edildiği gibi, zulüm etmek, büyüklük taslamak ve Allah’ın âyetlerini inkâr etmek gibi özellikler taşıyan kişiler genellikle âhiret inancını reddederler. Bu nedenle, Firavun ve ailesi de bu olumsuz özellikleri taşıdıkları için, âhiret gününü dolaylı yoldan inkâr etmiş oluyorlardı.

Yüce Allah’a olan imanla kalpleri doymamış, O’nun sevgisiyle ruhları beslenmemiş, düşünceleri hak ve gerçekle aydınlanmamış, vicdanları ise dürüstlükle huzur bulmamış olan Firavun ve kavmi, ölümün ardından dirilme, mahşer günü,

³³³ en-Nalh, 16/22; el-Müddessir, 74/43-47; el-Mutaffifin, 83/10-14; el-Maûn, 107/1-3.

³³⁴ en-Neml, 27/14.

³³⁵ Âl-i İmrân, 3/11; Ayrıca, bk. el-Enfâl, 8/52, 54.

³³⁶ Yûnus, 10/75.

³³⁷ el-A’râf, 7/127; Ayrıca, bk. el-Bakara, 2/49; İbrâhîm, 14/6.

hesaplaşma ve ceza gibi gerçeklere inanmıyorlardı. Bu durum, şu âyette doğrudan ifade edilmiştir *“O ve askerleri yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve gerçekten bize döndürülmeyeceklerini sandılar.”*³³⁸

Firavun’un yakınlarından ve en önemli adamlarından biri olan Mü’min Adam hem Firavun’u hem de kavmini âhiret günü konusunda aydınlatmak amacıyla âhiret gününün bir adı olan “Yevmü’t tenâd”ı kullanarak şöyle: *“Ey kavmim! Gerçekten sizin için, o bağrışıp çağırışma gününden, arkanıza dönüp kaçmaya çalışacağınız ve sizi Allah’tan kurtaracak kimsenin olmayacağı o günden sizin adınıza korkuyorum”*³³⁹ dedi. O, bu şekilde, dehşet verici o günün korkularını kavmine anlatarak âhiret gününün varlığı hakkında onları bilgilendirmiş oldu. Bu tür durumlarda, bilginler, peygamberlerin varisleri yani din adamları ve anlayışlı müminler, koordineli bir çaba ile dinin, ilmin ve ahlakın rehberliğinde toplumu eğiterek fazilet seviyesine yükseltmelidirler. Mü’min Adam da, kavmini âhiret günü hakkında bilgilendirmek amacıyla böyle bir öğütte bulundu. Çünkü o, hak ve gerçeği inkâr etmenin, haksızlık ve ahlaksızlığın hiçbir topluma saygınlık ve onur kazandırmadığını biliyordu. Bu gerçeği Yüce Allah, aklını kullanabilen topluluklara şu âyet-i kerimeyle hatırlatmaktadır: *“Bu dünyada onları lânete uğrattık. Kıyamet gününde de onlar iğrenç kılınmış kimselerden olacaklardır.”*³⁴⁰

Mü’min Adam, kavmini âhiret gününe iman etmeye ve tüm insanların dönüşünün yalnızca Allah’a olduğunu vurgulamak için şu şekilde ifade etti: *“...Kuşkusuz dönüşümüz Allah’adır...”*³⁴¹ Bu sözlerle, Mü’min Adam, kavmine âhiret gününde herkesin Allah’ın huzurunda toplanacağını ve hesap vereceğini bildirdi. Ancak kavmi, Mü’min Adam’ın bu önemli konudaki uyarılarını dikkate almayarak hem bu dünyada hem de âhiret gününde cezaya maruz kalacakları gerçeğini göz ardı ettiler.

³³⁸ el-Kasas, 28/39.

³³⁹ el-Mü’min, 40/32-33.

³⁴⁰ el-Kasas, 28/42.

³⁴¹ el-Mü’min, 40/43.

1.2.3.3. Mü'min Adam Kıssasında Nübüvvet

Nübüvvet, “n-b-e” veya “n-b-v” kökünden türemiş masdar bir isimdir. Söz konusu kelime, “haber vermek, haber getirmek veya götürmek, yüksekte olmak, hidayet kaynağı”³⁴² gibi anlamlara gelir.

er-Râgıb, nübüvveti, “Yüce Allah ile akılselîm sahibi kulları arasında dünya ve âhiret hayatlarıyla ilgili ihtiyaçların karşılanması için gerçekleştirilen elçilik görevi”³⁴³ şeklinde tanımlamıştır.

Kur'an-ı Kerim'de, Allah'ın Hz. Nûh, İbrâhim ve onların soyundan gelen bazı kişilere kitap, hüküm ve nübüvvet vererek onları nebi ve resul olarak seçtiği bildirilir. Aynı zamanda, İsrailoğullarına da kitap ve nübüvvet verildiği vurgulanır. Konu ile ilgili olarak âyetlerde şöyle buyrulur:

*“Onlar kendilerine kitap, hikmet ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir. Eğer şunlar (inanmayanlar) bunları tanımayıp inkâr ederlerse, biz onları inkâr etmeyecek olan bir kavmi, onlara vekil kılmuştur.”*³⁴⁴

*“İşte bunlar, Âdem'in ve Nûh ile beraber (gemiye) bindirdiklerimizin soyundan, İbrâhim'in, Ya'kûb'un (İsrail'in) ve doğru yola iletip seçtiklerimizin soyundan kendilerine nimet verdiğimiz nebîlerdir. Kendilerine Rahmân'ın âyetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı.”*³⁴⁵

*“Kesinlikle biz, İsrailoğullarına kitap, hükümler ve peygamberlik verdik.”*³⁴⁶

Bu âyetlerde, Yüce Allah'ın insanları doğru yola yönlendirmek ve yanlış yollardan alıkoymak amacıyla elçiler gönderdiği belirtilir. Allah, elçileri yalnızca belirli bir topluluğa değil, her kavme bir elçi gönderilmiştir. Bu hakikat, Kur'an-ı Kerim'de pek çok âyette ifade edilmiştir. İşte bu durumu destekleyen bazı âyetler:

³⁴² İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, c. 1, s. 162.

³⁴³ el-İsfahânî, **el-Müfradât fî Ğarîbi'l-Kur'an**, s. 481-482.

³⁴⁴ el-En'âm, 6/83-89.

³⁴⁵ Meryem, 19/58.

³⁴⁶ el-Câsiye, 45/16.

“Her ümmetin bir peygamberi vardır. Onların peygamberi geldiği (tebliğini yaptığı) zaman, aralarında adaletle hükmedilir ve onlara asla zulmedilmez.”³⁴⁷

“...Her kavim için de bir yol gösteren vardır.”³⁴⁸

“Kesinlikle biz, her ümmete, Allah’a kulluk edin, tâğûttan kaçının diye peygamber gönderdik...”³⁴⁹

“...Hiçbir ümmet yoktur ki, aralarında bir uyarıcı gelip geçmiş olmasın.”³⁵⁰

Bu âyetlere göre, Yüce Allah hiçbir kavmi elçisiz bırakmamıştır. Her kavme, insanları Allah’a davet etmek ve O’nun mesajını tebliğ etmek amacıyla bir elçi gönderilmiştir.

Mü’min Adam’ın kavmine de Hz. Mûsâ ve kardeşi Hz. Hârûn (a.s) gönderilmiştir. Bu peygamberler, Allah’ın emirlerini tebliğ etmek ve onları doğru yola yönlendirmek amacıyla görevlendirilmişlerdir. Hz. Mûsâ (a.s), özellikle Firavun ve onun halkı ile mücadelesiyle tanınırken, Hz. Hârûn (a.s) onun yardımcısı ve destekçisi olarak görev yapmıştır. Konu ile ilgili olarak âyetlerde şöyle buyrulur:

“Sen ve kardeşin mucizelerim ile (desteklenmiş olarak) gidin ve beni anmakta gevşeklik göstermeyin. Firavun’a gidin. Çünkü o azmıştır.”³⁵¹

“Sonra bunların ardından Firavun ile ileri gelenlerine de Mûsâ ve Hârûn’u mucizelerimizle gönderdik. Ama büyüklük tasladılar ve suçlu bir toplum oldular.”³⁵²

“Sonra Mûsâ ve kardeşi Hârûn’u mucizelerimizle ve apaçık bir delille Firavun ve ileri gelenlerine peygamber olarak gönderdik de (onlar) büyüklük tasladılar ve kendilerini büyük görüp böbürlenlen bir topluluk oldular.”³⁵³

Bu âyetlere göre, Mü’min Adam’ın kavmini doğru yola davet etmek amacıyla hem Hz. Mûsâ hem de Hz. Hârûn (a.s) Allah tarafından peygamber olarak gönderilmiştir. Ancak, kavmi bu ilahi davete karşı çıkmış ve peygamberlerin mesajını reddetmişlerdir. Fakat bu zorlu süreçte Mü’min Adam, Hz. Mûsâ (a.s)’a destek olmuş

³⁴⁷ Yûnus, 10/47.

³⁴⁸ er-Ra’d, 13/7.

³⁴⁹ en-Nahl, 16/36.

³⁵⁰ Fâtır, 35/24.

³⁵¹ Tâhâ, 20/42-43.

³⁵² Yûnus, 10/75.

³⁵³ el-Mü’minûn, 23/45-46.

ve kararlı bir tutum sergileyerek kavmini doğru yola yönlendirilmesinde etkin bir rol oynamıştır. Hz. Mûsâ (a.s)’ın peygamberlik görevine olan bağlılığı ve Mü’min Adam’ın ona destek vermesi, insanların hak yolunu bulmaları için bir arada çalışmanın ne kadar hayati olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Mü’min Adam, kavmini Allah’ın rızasına uygun yaşamaya çağırırken, Hz. Mûsâ (a.s)’ın liderliği ve rehberliği altında bu hedefe daha da yaklaşmış ve etkili bir şekilde etkileşimde bulunmuştur. Bu örnek davranış, insanların dayanışma içinde olmalarının ve Allah’ın yolunda birlikte ilerlemelerinin önemini net bir şekilde göstermektedir.

Firavun, nübüvvet müessesesini temsil eden Hz. Mûsâ (a.s)’ı susturmak için şöyle dedi: *“Bırakın beni, Mûsâ’yı öldüreyim. (Faydası olacaksa) Rabbini yardıma çağırsın! Çünkü ben onun, dininizi değiştireceğinden yahut yeryüzünde bozgunculuk çıkaracağından korkuyorum”*³⁵⁴ bu ifadelerle, Firavun, Hz. Mûsâ (a.s)’ın nübüvvetini reddetmekle birlikte, aynı zamanda onu kendi dinine karşı bir tehdit olarak algılamış ve yeryüzünde bozgunculuk yapabileceği yönünde bir iddiada bulunmuştur.

Mü’min Adam, kavminin nübüvvet müessesesine karşı bu olumsuz tutumlarını değiştirmek ve yöneticileri olan Firavun’un Hz. Mûsâ (a.s)’ı öldürme planından vazgeçirmek amacıyla akılcı deliller sundu. O, kavminin Rableriyle olan bağlantısının zayıfladığını ve kopma noktasına geldiğini iyi bilmekteydi. Bu nedenle onları Rableriyle tekrar bir araya getirmek için Hz. Mûsâ (a.s)’ın temsil ettiği nübüvvet müessesesine olumlu cevap vermelerinin gerektiğini şöyle dile getirdi:

*“Firavun ailesinden, imanını gizlemekte olan mü’min bir adam şöyle dedi: Rabbim Allah’tır, dediği için bir adamı öldürecek misiniz? Hâlbuki o, size Rabbinizden apaçık mucizeler getirdi. Eğer yalancı ise, yalanı kendi aleyhinedir. Eğer doğru söylüyorsa, sizi tehdit ettiği şeylerin bir kısmı başınıza gelecektir. Şüphesiz Allah, aşırı giden, yalancılık eden kimseyi doğru yola erdirmez.”*³⁵⁵

Mü’min Adam, bu mantıklı açıklamaların yanı sıra geçmiş peygamberlerin örneklerini sunarak kavmini iknâ etmeye çalıştı. Hz. Nûh, Âd ve Semûd kavimlerinin başlarına gelenleri hatırlattı ve Hz. Yûsuf’un peygamberliğinin gerçek olduğunu şöyle vurguladı:

³⁵⁴ el-Mü’min, 40/26.

³⁵⁵ el-Mü’min, 40/28.

“İman etmiş olan kişi dedi ki: Ey kavmin! Doğrusu ben sizin için, Nûh kavminin, Âd, Semûd ve onlardan sonra gelenlerin durumu gibi toplulukların başlarına gelen bir sonuçtan korkuyorum. Allah, kullarına bir zulüm dileyecek değildir.”³⁵⁶

“Kesinlikle, daha önce Yûsuf da size apaçık deliller getirmişti de, onun size getirdikleri hakkında şüphe edip durmuştunuz. Daha sonra o ölünce de, Allah, ondan sonra aslâ peygamber göndermez demiştiniz. İşte Allah, aşırı giden şüpheci kimseleri böyle saptırır.”³⁵⁷

Böylece Mü'min Adam, kavmine daha önce yaşamış kıssaları anlatarak, Hz. Mûsâ (a.s)'ın nübüvvetine karşı gösterdikleri olumsuz tavrı değiştirmeyi amaçladı. Aynı zamanda, bu kıssalar aracılığıyla kavminin Hz. Mûsâ (a.s)'ın nübüvvetini kabul etmelerini istedi.

1.2.3.4. Mü'min Adam Kıssasında İbadet

İbadet kelimesi, farklı formları olan “ubûdet”, “ubûdiyyet” ve “abdiyyet” şekillerinde kullanılır.³⁵⁸ İbadet edilene “ma'bûd”, ibadet edene “âbid” kendini ibadete vermeye “te'abbud” ve ibadet yerine ise “ma'bed” terimi kullanılır.³⁵⁹

Kur'ân-ı Kerim'de ibadet kelimesi, “kurbet”,³⁶⁰ “tezellül”,³⁶¹ “hudû”,³⁶² ve “istikâne”³⁶³ kelimelerle eş anlamlı olmakla birlikte, fakat “İslâm”,³⁶⁴ “tevhid”,³⁶⁵ “itaat”,³⁶⁶ “ittibâ”,³⁶⁷ “kunût”,³⁶⁸ “duâ”,³⁶⁹ “nüsük”,³⁷⁰ “inâbe”,³⁷¹ “zikir”,³⁷² “boyun

³⁵⁶ el-Mü'min, 40/30-31.

³⁵⁷ el-Mü'min, 40/34.

³⁵⁸ İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, c. 3, s. 270-275; Ebü'l Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk ez-Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, “a-b-d” md. thk. İbrahim Terzî, Dâru' İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1975, c. 8, s. 327-347.

³⁵⁹ Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, c. 1, s. 135.

³⁶⁰ et-Tevbe, 9/99.

³⁶¹ el-A'râf, 7/56.

³⁶² el-A'râf, 7/55.

³⁶³ Âli-İmrân, 3/146; el-Mü'minûn, 23/76.

³⁶⁴ en-En'âm, 6/14; Lokmân, 31/22-23; el-Mü'min, 40/66.

³⁶⁵ en-Nisâ, 4/36.

³⁶⁶ Âli-İmrân, 3/32; en-Nisâ, 4/13; el-Bakara, 2/172.

³⁶⁷ el-Bakara, 2/38; Âli-İmrân, 3/162; el-Mâide, 5/16.

³⁶⁸ el-Bakara, 2/116, 238.

³⁶⁹ el-Furkân, 25/77; Meryem, 19/48; el-Hac, 22/77; el-Mü'min, 40/60.

³⁷⁰ el-En'âm, 6/162.

³⁷¹ ez-Zümer, 39/17, 12.

³⁷² el-Cuma, 92/9; el-Ankebût, 29/45.

eğmek”,³⁷³ “Yüce Allah’ı tesbih ile secde”³⁷⁴ ve “Allah Teâlâ’ya ibadet etmek, O’nu bilmek ve tanımak”³⁷⁵ gibi sözcüklerle de ifade edilir. Bu nedenle, bu terimler yer yer ibadetin karşılığı olarak kullanıldığı gibi, bazen de ibadete yakın anlamlarda kullanılmışlardır. Bütün bu anlamlardan yola çıkarak, kısaca ibadet, “boyun eğerek yapılan bir kulluk” şeklinde ifade edilebilir.³⁷⁶

Kur’ân-ı Kerim’de kullanılan ibadet kavramı bunları içermekle birlikte anlam alanları daha da geniştir; Yüce Allah’a iman etmekten, O’nun iradesine uygun ahlaki davranışlara (sâlih amel) kadar olan tüm iradî eylemler ibadet olarak kabul edilir.³⁷⁷ Bu doğru davranışlar, bireyin günlük hayatının her alanında (iktisadi, hukuki, siyasi, askeri vb.) gerçekleşebilir. Bu nedenle, insanın doğasında bulunan ikileme dayalı çift kutupluluk, ona hem insan onuruna uygun bir hayat oluşturma (ıslah) yolunu hem de tam tersini (zarar) seçme imkânı sunar. Dolayısıyla her birey kendi tercihinine göre ya toplumsal düzeni iyileştirme yolunda ya da aksine bir yolda ilerler. Konu ile ilgili olarak âyetlerde şöyle buyrulur:

*“İnsan hayra dua eder gibi şerre dua eder. İnsan çok acelecidir.”*³⁷⁸

*“Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene yemin olsun ki, nefsinin arındırıcı kurtuluşa ermiştir.”*³⁷⁹

Bu âyetlere göre, Allah insanlara doğru ve yanlış yolları seçme imkânı sunar. Doğru yolda kalmak ve Allah’a ibadet etmek, kişisel mükâfatı ve huzuru beraberinde getirirken, yanlış yolları seçmek ve Allah’a ibadet etmeyip başka varlıklara yönelmek, kişinin kendi zararını doğurur. Bu sebeple, Kur’ân-ı Kerim yalnızca Yüce Allah’a yönelik yapılan ibadetleri övmekte, diğer canlı ve cansız nesnelere yapılan ibadetleri ise yermektedir. Nitekim şu âyetlerde de bu gerçek şöyle ifade edilmektedir:

³⁷³ el-Fâtiha, 1/5.

³⁷⁴ el-A’râf, 7/206.

³⁷⁵ ez-Zâriyât, 51/56.

³⁷⁶ İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, c. 3, s. 270-275.

³⁷⁷ en-Nisâ, 4/172-173.

³⁷⁸ el-İsrâ, 17/11.

³⁷⁹ eş-Şems, 91/8-10.

“De ki: Sizin, Allah’tan başka ibadet ettiğiniz şeylere ibadet etmem bana kesinlikle yasaklandı. Ben sizin arzularınıza uymam. (Uyarsam) o takdirde sapmış olurum, hidayete erenlerden olmam.”³⁸⁰

“(Ey Muhammed!) De ki: Allah’ı bırakıp da, sizin için ne bir zarara ne de bir yarara gücü yeten şeylere mi tapıyorsunuz? Oysa Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”³⁸¹

“Onların hepsini bir araya toplayacağımız, sonra da Allah’a ortak koşanlara, Siz de, ortaklarınız da yerinizde bekleyin diyeceğimiz günü düşün. Artık onların (ortak koştuklarıyla) aralarını tamamen ayırırız ve ortak koştukları derler ki: Siz bize ibadet etmiyordunuz.”³⁸²

Bu âyetlerde, insanlara faydası olmayan nesnelere tapma alışkanlığının eleştirildiği ve yalnızca Allah Teâlâ’ya ibadet edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Nitekim bu hakikat, birçok peygamber aracılığıyla insanlara iletilmiştir. Hz. Nûh,³⁸³ Hûd,³⁸⁴ Sâlih,³⁸⁵ Şuayb,³⁸⁶ İbrâhim,³⁸⁷ İsa³⁸⁸ ve diğer peygamberler, tebliğ görevlerini yerine getirirken kavimlerine şunu iletmekle görevlendirilmişlerdir: “Yüce Allah’a ibadet edin.”³⁸⁹

Mü’min Adam’ın kavmi de, Allah’a ibadet etmiyordular. Onlar, Firavun’un yönlendirmesiyle sapkın bir yol izliyorlardı. Bu nedenle yöneticileri gibi onlar da ineğe ibadet etmeye başlamışlardı. Bu konuda Süddî (öl. 127/745), İbn Abbâs’ın ifadesine dayanarak Firavun’un ilahlarının inekler olduğunu belirtir. Firavun, güzel bir inek gördüğünde kavmine o ineğe ibadet etmelerini emredermiş.³⁹⁰ Dolayısıyla Firavun’un zulmünden kurtulan İsrailoğulları, Hz. Mûsâ (a.s) Tur Dağı’nda iken Sâmirî adlı kişi

³⁸⁰ en-En’âm, 6/56.

³⁸¹ el-Mâide, 5/76.

³⁸² Yûnus, 10/28.

³⁸³ Hûd, 11/25–26; el-Mü’minûn, 23/23; Nûh, 71/3.

³⁸⁴ el-A’râf, 7/65, 70; Hûd, 11/50.

³⁸⁵ el-A’râf, 7/73; Hûd, 11/61–62; en-Neml, 27/45.

³⁸⁶ el-A’râf, 7/85; Hûd, 11/84, 87; el-Ankebût, 29/36.

³⁸⁷ el-Ankebût, 29/16.

³⁸⁸ el-Mâide, 5/72, 117.

³⁸⁹ İsmail Karagöz, **Kur’an’da İbadet Kavramı**, Şule yayınları, İstanbul, 1997, s. 77-78.

³⁹⁰ et-Taberî, **Câmiu’l- Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân**, c. 5, s. 3598; İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, c. 2, s. 438.

tarafından yapılan buzağı heykeline tapmaları da bu batıl inanca dayanmaktadır.³⁹¹ Nitekim bu gerçek şu âyette de dile getirilmiştir:

*“Böylece (Sâmirî) onlar için böğürmesi olan bir buzağı heykeli ortaya çıkardı. (Sâmirî ve adamları) Bu sizin de ilâhınızdır, Mûsâ’nın da ilâhıdır. Öyle iken Mûsâ, (ilâhını burada) unuttu (da onu Tûr’da aramaya gitti) dediler.”*³⁹²

Mü’min Adam, kavmini Yüce Allah’a ibadet etmeye yönlendirmek ve diğer varlıkların ibadetlerinden döndürmek için şu sözlerle onlara hitap etmektedir:

*“Ey kavmim! Bu ne hâl? Ben sizi kurtuluşa çağırıyorum, siz ise beni ateşe çağırıyorsunuz. Siz beni Allah’ı inkâr etmeğe ve hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyleri O’na ortak koşmaya çağırıyorsunuz. Ben ise sizi mutlak güç sahibine, çok bağışlayana (Allah’a) çağırıyorum”*³⁹³ bu sözlerle, kavmini yanlış yolda olduklarını ve gerçek kurtuluşun yalnızca Allah’a ibadet etmekle mümkün olduğunu anlatmaktadır. Mü’min Adam, Allah’a yönelmenin ve O’na ibadet etmenin kurtuluş getireceğini belirtirken, diğer varlıklara tapmanın ve O’nun yolunun dışındaki yollara sapmanın felakete yol açacağını ifade etmektedir.

Ayrıca, Mü’min Adam’ın kavmine yönelik mesajında, gerçek ilah olan Allah’a yapılan ibadetlerin mükâfat sağlayacağını, diğer varlıklara yapılan ibadetlerin ise hiçbir fayda sağlamayacağını ve hatta zararlı olacağını belirtmiştir. Mü’min Adam bu durumu şöyle dile getirmektedir: *“Kim bir kötülük yaparsa, ancak onun kadar ceza görür. Kadın veya erkek, kim, mü’min olarak salih bir amel işlerse, işte onlar cennete girecek ve orada hesapsız olarak rızıklandırılacaklardır.”*³⁹⁴

Bu âyet, doğru yolda kalmanın ve salih ameller işlemenin, kişinin cennete girme ve bolca rızıklandırılma mükâfatını beraberinde getireceğini; buna karşılık, kötülüklerin ve yanlış ibadetlerin kişinin kendi zararına yol açacağını vurgular.

³⁹¹ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, c. 5, s. 3598.

³⁹² Tâhâ, 20/88.

³⁹³ el-Mü’min, 40/41-42.

³⁹⁴ el-Mü’min, 40/40.

1.2.3.5. Mü'min Adam Kıssasında Adâlet ve İnsâf Düstûru

Adâlet, “a-d-l” kökünden türemiş olup “doğru olmak, doğru davranmak, adâletle hükmetmek” gibi anlamlara gelir.³⁹⁵

Kâinatın düzenini sağlayan temel ilke adâlet prensibidir. Bu ilkenin önemini vurgulayan âyetlerden bazıları şunlardır:

*“Eğer hükmedecek olursan, aralarında adâletle hükmet. Çünkü Allah, âdil davrananları sever.”*³⁹⁶

*“Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adâletle hükmetmenizi emrediyor.”*³⁹⁷

Bu âyetler, adâletin hem yönetim hem de kişisel ilişkilerde ne kadar önemli olduğunu vurgular. Zira adâletin olmadığı bir yerde, zulüm hâkim olur. Yüce Allah’ın hükümleri, adâletin teminatıdır ve her türlü zulmün dışında tutulur. Allah’ın emirleri hayata geçirildiğinde, hiç kimseye zulmetmek mümkün olmaz. Misal:

*“Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için şahitlik yaparak adâleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettiklerinizin) zengin veya fakir de olsalar (adâletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.) Öyle ise adâleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırsanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) kesinlikle Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”*³⁹⁸

*“Kesinlikle, Allah (hiç kimseye) zerre kadar zulüm etmez. (Yapılan) çok küçük bir iyilik de olsa onun sevabını kat kat arttırır ve kendi katından büyük bir mükâfat verir.”*³⁹⁹

“Hepinizin dönüşü ancak O’nadır. Allah, bunu bir gerçek olarak va’detmiştir. Kesinlikle O, başlangıçta yaratmayı yapar, sonra, iman edip salih ameller işleyenleri adâletle mükâfatlandırmak için onu (yaratmayı) tekrar eder. Kâfirlere gelince, inkâr

³⁹⁵ İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, c. 11, s. 430.

³⁹⁶ el-Mâide, 5/42.

³⁹⁷ en-Nisa, 4/58.

³⁹⁸ en-Nisâ, 4/135.

³⁹⁹ en-Nisâ, 4/40.

etmekte olduklarından dolayı, onlar için kaynar sudan bir içki ve elem dolu bir azap vardır.”⁴⁰⁰

Bu âyetlere göre, adâletin sağlanması için Allah’ın emirlerine riayet edilmesi gerekir. Bu emirlerden uzaklaşmak, adâletin gerçekleşmesini engeller ve bu tür davranışlar kâfir, zalim ve fâsık olarak nitelendirilir.⁴⁰¹

İnsâf ise “nasf” kökünden türetilmiştir. Adâleti gözetmek, haksızlık yapmamak, herkesin hakkını korumak anlamına gelir.⁴⁰² Adâlet ve insâf birbirini tamamlayan ve güçlendiren önemli kavramlardır. Adâlet, insanların haklarını korurken, insâf ise bu hakların korunmasında merhamet, anlayış ve vicdanın devreye girmesini sağlar. Bu sebeple Kur’ân-ı Kerim, bu kavramları vurgulayarak insanlara bu değerleri öğretir. Misal:

“Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adâlet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz, sakın ha sizi adâletsizliğe itmesin. Âdil olun. Bu, Allah’a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah’a karşı gelmekten sakının. Kesinlikle Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”⁴⁰³

Bu âyet, insâfın önemini vurgularken aynı zamanda insanları adil olmaya, kin ve nefret gibi duygulardan kaçınmaya teşvik etmektedir. Bu, Yüce Allah’ın emridir. Dolayısıyla bir kişi veya toplum, insâf düstûruna uygun davranarak, kendi çıkarlarına değil, adil ve doğru olanı gözetmelidir. Bu yaklaşım, toplumun daha dengeli ve sağlıklı bir yapıya sahip olmasını sağlar.

Mü’min Adam’ın kavmi, adâlet ve insâf ilkelerinden uzak bir şekilde yönetiliyordu. Firavun, kendini tanrısal bir güç olarak gördüğü için kavmini baskı altında tutar ve adâleti hiçe sayardı. Yönetimde adil bir şekilde hükmetmek yerine, kişisel çıkarlarını ve egosunu öne çıkararak insanların haklarını çiğner, toplumu çeşitli gruplara bölerdi. Bir kısmını acımasızca öldürür veya göz ardı ederdi. Diğer bazı insanları ise acılarını umursamaksızın işkenceye tabi tutardı. Bir diğer grup insanı da

⁴⁰⁰ Yûnus, 10/4.

⁴⁰¹ el-Mâide, 5/44, 45, 47.

⁴⁰² İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, c. 9, s. 495.

⁴⁰³ el-Mâide, 5/8.

köleleştirirdi, onların temel haklarına saygı göstermezdi.⁴⁰⁴ Konu ile ilgili olarak âyetlerde şöyle buyrulur:

*“Kesinlikle, Firavun yeryüzünde (ülkesinde) büyüklük taslamış ve ora halkını sınıflara ayırmıştı. Onlardan bir kesimi eziyor, oğullarını boğazlıyor, kadınlarını ise sağ bırakıyordu. Kesinlikle o, bozgunculardandı.”*⁴⁰⁵

*“Firavun, kavmini küçük düşürdü (ezdi). Onlar da kendisine itaat ettiler. Çünkü onlar yoldan çıkmış bir toplumdur.”*⁴⁰⁶

Bu âyetlere göre, Mü'min Adam'ın kavmi, adâlet ve insâf ilkelerinden yoksun bir şekilde çeşitli gruplara ayrılmış, zulüm ve insâfsızca muameleye maruz kalmıştır. Bu nedenle, Mü'min Adam, kavmine adâletli ve insâflı bir şekilde davranmayı önermek üzere şu sözlerle onları uyarıda bulunmuştur:

*“Firavun ailesinden, imanını gizlemekte olan mü'min bir adam şöyle dedi: Rabbim Allah'tır, dediği için bir adamı öldürecek misiniz? Hâlbuki o, size Rabbinizden apaçık mucizeler getirdi. Eğer yalancı ise, yalanı kendi aleyhinedir. Eğer doğru söylüyorsa, sizi tehdit ettiği şeylerin bir kısmı başınıza gelecektir. Kesinlikle Allah, aşırı giden, yalancılık eden kimseyi doğru yola erdirmez.”*⁴⁰⁷ Daha sonra onlara Yüce Allah'ın adâletini şu şekilde anlattı:

*“...Allah, kullarına asla zulmetmek istemez” ve “Kim bir kötülük yaparsa, ancak onun kadar ceza görür. Kadın veya erkek, kim, mü'min olarak salih bir amel işlerse, işte onlar cennete girecek ve orada hesapsız olarak rızıklandırılacaklardır.”*⁴⁰⁸

Bu âyetler, insâf ve adâlet ilkelerinin önemini vurgulamaktadır. Zira tüm nimetleri veren Allah'tır. Bu bağlamda, O'nun dışında herhangi bir varlığa tapmak veya Allah'ın hükümlerine riayet etmemek hem insâf hem de adâlet ilkelerine aykırı bir davranıştır. Zira esas adâlet, sadece Allah Teâlâ'ya ibadet etmek, O'na hiç ortak tanımamaktır. Bunun yanında insan ilişkilerinde adâlet ölçüsüne göre hareket etmek esastır. İnsâf dahi adâletle doğrudan ilgili ve adâletin ta kendisidir.

⁴⁰⁴ et-Taberî, Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân, c. 8, s. 6338.

⁴⁰⁵ el-Kasas, 28/4.

⁴⁰⁶ ez-Zuhruf, 43/54.

⁴⁰⁷ el-Mü'min, 40/28.

⁴⁰⁸ el-Mü'min, 40/31, 40.

1.2.3.6. Mü'min Adam Kıssasının İ'câz Yönü

İ'câz, Arapça kökenli bir if'âl mastarıdır ve “aciz bırakmak, geride bırakmak, üstün gelmek”⁴⁰⁹ gibi anlamlara gelir.

Dilde i'câz ifadesi, Kur'ân-ı Kerim'in edebi üstünlüğü ve muhteva zenginliği sayesinde anlamı, diğer tüm yöntemlerden daha olgun ve etkili bir şekilde aktarmasıdır.⁴¹⁰ Bu tanıma göre Kur'ân insanoğlunun, sahip olduğu fesâhat ve belagat özelliği sebebiyle, ona benzer bir söz üretme çabalarının imkânsız olduğu çok yüksek bir mertebededir. Yani insana, nazire yapma gücü ve yeteneği verilmiş olmasına rağmen, Kur'ân'ın edebi ve belagatı özellikleri sebebiyle insanlar ona benzer bir ifade kullanamaz hale gelmiştir.

Belagat âlimlerinin önde gelen isimlerinden Abdülkâhir el-Cürcânî (öl. 417/1078-79), es-Sekkâkî (öl. 626/1229) ve ez-Zemahşerî gibi âlimler tam bir icma ve ittifakla şu sonuca varmışlardır: “Kur'ân-ı Kerim'in belagatı, insanın gücünün ötesindedir ve ona yetişmek imkânsızdır.”⁴¹¹

Kur'ân, pek çok fesâhat ve belagat sahibi kişiye meydan okumasına rağmen, hiç kimse ona benzer bir kelimaya koyamamıştır.⁴¹² Âyetlerde, benzer bir kitap,⁴¹³ onun sûrelerine benzer on sûre,⁴¹⁴ hatta bir sûre⁴¹⁵ veya onun gibi bir söz⁴¹⁶ getirmelerini istemek suretiyle bu meydan okuma dile getirmiştir.⁴¹⁷

Ancak Arap Müşrikler, tüm çabalarına rağmen bunu başaramamışlardır. Onlar, bir âyete benzer bir söz dahi söyleyememişlerdir.⁴¹⁸ Bu da onların bu konudaki âcizliklerini ve buna güç yetirememelerini ortaya koyan açık bir delildir. Böylece

⁴⁰⁹ el-İsfehânî, **el-Müfradât fî Ğarîbi'l-Kur'ân**, s. 322.

⁴¹⁰ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, **et-Ta'rîfât**, Dâru'l-İlim'l-Ma'rife, by. 2018, s. 3.

⁴¹¹ Nursî, **Sözler**, s. 446.

⁴¹² es-Süyûtî, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, c. 2, s. 308.

⁴¹³ el-Kasas, 28/49.

⁴¹⁴ Hûd, 11/13.

⁴¹⁵ Yûnus, 10/38.

⁴¹⁶ et-Tûr, 52/34.

⁴¹⁷ es-Süyûtî, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, c. 2, s. 308; Naîm el-Humusî, **Kur'ân'ın İ'câzı Düşüncesi Bi'setten Asrımıza –Değerlendirme ve Özetle-** s. 499.

⁴¹⁸ el-Bakara, 2/23.

Kur’ân’ın “...Asla yapamayacaksınız...”⁴¹⁹ şeklindeki meydan okuyuşu gaybî bir haber olarak gerçekleşmiştir.

Kur’ân’ın i’câzı sadece dil, üslup ve fesâhatında değil, aynı zamanda birçok farklı yönüyle de kendini gösterir.⁴²⁰ Kur’ân’ın i’câz yönleri hakkında birçok görüş dile getirilmiştir. Ezcümle:

1. Geleceğe dair gaybî haberlerdir.⁴²¹ Konu ile ilgili olarak âyetlerde şöyle buyrulur:

*“İnkâr edenlere de ki: Siz mutlaka yenilgiye uğrayacak ve toplanıp cehenneme doldurulacaksınız. Orası ne fena yataktır.”*⁴²²

*“Rumlar, yakın bir yerde yenilgiye uğratıldılar. Onlar yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir.”*⁴²³

Görüldüğü gibi, bu âyetler gelecekte meydana gelecek olaylardan bahsetmektedir. Bu olaylar, Kur’ân-ı Kerim’in bildirdiği şekilde gerçekleşmiştir.

2. İnsanların sözlü, fiili ve gizli düşüncelerini ifade eden haberlerdir.⁴²⁴ Konu ile ilgili olarak âyetlerde şöyle buyrulur:

*“Hani sizden iki takım (paniğe kapılarak) çözülmeye yüz tutmuştu...”*⁴²⁵

*“...İçlerinden de, söylediklerimizden dolayı Allah bize azap etse ya! diyorlar...”*⁴²⁶

Görüldüğü gibi, bu âyetlerde insanların içlerinden geçen düşüncelerin Yüce Allah tarafından açığa çıkarıldığı belirtilmiştir. Çünkü insanların kalplerindeki gizli düşünceleri, Allah Teâlâ’dan başka kimse bilemez. Bu durum, Kur’ân-ı Kerim’in ilahî bir i’câz olduğunu açıkça göstermektedir.

⁴¹⁹ el-Bakara, 2/24.

⁴²⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 162.

⁴²¹ el-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, c. 2, s. 311; Naîm el-Humusî, *Kur’ân’ın İ’câzı Düşüncesi Bi’setten Asrımıza –Değerlendirme ve Özetle-* s. 497.

⁴²² Âl-i İmrân, 3/12.

⁴²³ er-Rûm, 30/2-3.

⁴²⁴ es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, c. 2, s. 312.

⁴²⁵ Âl-i İmrân, 3/122.

⁴²⁶ el-Mücâlede, 58/8.

3. Geçmiş peygamberlerin ve milletlerin kıssalarını, bizzat görmüş ve yaşamış gibi anlatan haberlerdir.⁴²⁷ Konu ile ilgili olarak âyetlerde şöyle buyrulur:

*“(Ey Muhammed!) Bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Meryem’i kim himayesine alıp koruyacak diye kalemlerini (kur’a için) atarlarken sen yanlarında değildin. (Bu konuda) tartışırken de yanlarında değildin.”*⁴²⁸

*“İşte bunlar, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin. O hâlde sabret. Çünkü (iyi) sonuç, Allah’a karşı gelmekten sakınanların olacaktır.”*⁴²⁹

Görüldüğü gibi, bu âyetlerde geçmişte yaşanmış kıssalardan bahsedilmektedir. Hz. Peygamber (asm), bu kıssaları Yüce Allah’ın ona bildirmesi sayesinde bilmiştir. Çünkü Hz. Resûlullah (asm), bu olayların yaşandığı dönemlerde yaşamamış ve doğal yollarla bu bilgilere ulaşma imkânına sahip değildi. Ayrıca, Hz. Peygamber (asm) ümmî, yani okuma yazma bilmeyen bir insandı ve bu durum birçok âyette açıkça ifade edilmiştir. İlgili âyetler şöyledir: *“Onlar, yanlarındaki Tevrat’ta ve İncil’de yazılı buldukları Resûle, o ümmî peygambere uyan kimselerdir..... o ümmî peygambere iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız.”*⁴³⁰

Bu nedenle geçmiş ümmetlerin kitaplarını okuyarak onların kıssalarını öğrenme imkânına sahip değildi. Konu ile ilgili olarak âyetlerde şöyle buyrulur: *“Sen şu Kur’ân’dan önce hiçbir kitap okumuyor ve onu sağ elinle yazmıyordun. (Okuyup yazsaydın) o takdirde batıl peşinde koşanlar, şüpheye düşerlerdi.”*⁴³¹ Aynı şekilde, *“Kesinlikle biz onların, Kur’ân’ı ona bir insan öğretiyor dediklerini biliyoruz. İma ettikleri kimsenin dili yabancısıdır. Bu Kur’ân ise gayet açık bir Arapça’dır”*⁴³² âyeti de onun hiç kimseden ders almadığını gösterir.

Mü’min Adamın Kıssası da Kur’ân’ın gaybî haberler cümlesindendir. Bu kıssa, Kur’ân dışında hiçbir kaynakta yer almamaktadır.⁴³³ Buda Kur’ân’ın daima gençliği ve yeniliği açısından Kur’ân’ın i’câzının bariz bir göstergesidir

⁴²⁷ es-Süyûtî, **el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân**, c. 2, s. 311.

⁴²⁸ Âl-i İmrân, 3/44.

⁴²⁹ Hüd, 11/49.

⁴³⁰ el-A’râf, 7/157-158.

⁴³¹ el-Ankebût, 29/48.

⁴³² en-Nahl, 16/103.

⁴³³ el-Mevdûdî, **Kur’ân’da Firavun**, s. 216.

el-Mevdûdî (öl. 1979), Mü'min Adam kıssasının gaybî yönünün i'câzına dikkat çekerek, "Mü'min Adam kıssasının İsrailoğulları tarihinde özel bir önemi vardır. Ancak onlar bunu unutmuşlardır. Tevrat, Talmut ve diğer İsraili kaynaklar bu kıssadan bahsetmez. Ancak Kur'an-ı Kerim, bu kıssayı anlatarak dünyada yaşayan insanların bu kıssayı öğrenmelerini sağlamıştır"⁴³⁴ şeklinde ifade etmiştir.

Abdu'l-Vehhab en-Neccâr'ın şu görüşü de, söz konusu kıssanın geçmişle ilgili gaipten haber verme açısından i'câzına işaret etmektedir: "Tevrat, Mısırlıların Hz. Mûsâ (a.s)'ın öldürülmesi konusunda istişare ettiklerinden bahsetmez. Aynı zamanda Firavun'un kavminden birinin Hz. Mûsâ (a.s)'ı savunmasından ve kavmine onun hakkında nasihatlerde bulunmasından da söz etmez. Bunun sebebi, İsrailoğulları'nın Firavun ve kavmi hakkındaki kinlerinin, Firavun'un kavminden birinin Hz. Mûsâ (a.s)'a iman ettiğini dile getirmelerine engel olması olabilir."⁴³⁵

1.2.3.7. Mü'min Adam Kıssasının Edebi Yönü

Mü'min Adam kıssası edebi açıdan incelendiğinde, belagatın bir tezahürü olduğu açıkça görülmektedir. Zira Kur'an'ın fesahat ve belagatı, her sûrede, her âyette ve hatta her kelimedede kendini göstermektedir. Bu nedenle, Mü'min Adam kıssasında da birçok belagat türünün bulunduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu kıssada gözlemlenen belagat türlerini ve örnekleri şu şekilde ifade edilebilir:

1- İstifham-ı inkârî

Yüce Allah, istifham-ı inkârî⁴³⁶ üslubuyla, "siz adamı, sırf Rabbim Allah'dır demesi sebebiyle mi öldürürsünüz?" buyurmuş. Aynı zamanda istifham-ı inkârî'nin getirilmesinin yerinde ve güzel olduğuna delâlet eden şeyi de zikretmiştir. Çünkü Hz. Mûsâ (a.s), "Rabbim Allah'tır" deyip, bu hususta deliller getirmekten başka bir şey yapmamıştır. Bu söz ve hareket tarzı ise, öldürmeyi asla gerektirmez.⁴³⁷ Bu ifadeyle Mü'min Adam, Hz. Mûsâ (a.s)'ın sadece "Rabbim Allah'tır" dediği için maruz kaldığı

⁴³⁴ el-Mevdûdî, **Kur'an'da Firavun**, s. 216.

⁴³⁵ en-Neccâr, **Kasasul-Enbiyâ**, s. 196.

⁴³⁶ نَفْيٌ مَعْنَى لَمْ يَكُنْ عَلَى أَنْ مَا بَعْدَ الْإِدَاتِ مَنْفِيّ ez-Zerkeşî, **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an**, s. 516; Ebü'l-Feth Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed ez-Ziyâüddîn, eş-Şeybânî, **el-Meselû's-Sâ'ir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâ'ir**. Dâr Nahdet Mısır, by, 2008, c. 2, s. 275-276.

⁴³⁷ er-Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, c. 27, s. 51.

öldürme girişiminin ne kadar haksız ve gereksiz olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

2- Taksim

Taksim, aklen mümkün olanı değil, fiilen mevcut olan kısımlarını sıralamak anlamında kullanılır.⁴³⁸ Örneğin, “ya yalan söylüyor”, ya da “doğru söylüyordur” ifadesi, yalan söyleme ya da doğru söyleme olasılıklarını ortaya koymaktadır, diğer ihtimalleri dışlamaktadır.

Mü'min Adam, kavmini tartışmanın içine çekmekte ve şöyle demektedir: Bu kişi (Hz. Mûsâ), ya yalancıdır ya da doğru söylüyordur. Yalancıysa, yalanı kendisine döner ve başkasına zararı olmaz. Ama eğer doğru söylüyorsa, ona bulaştığınızda sizi tehdit ettiği şeylerin bir kısmı başınıza gelebilir.⁴³⁹ Böylece, Mü'min Adam, her iki durumda da Hz. Mûsâ (a.s)'ı öldürmemenin en uygun hareket tarzı olduğunu kavmine açıklamıştır.

3- İcaz

İcaz, icazı kısar ve icazı hazif olmak üzere iki kısma ayrılır. Şeyh Bahaüddin'e göre, az söz eğer uzun bir ifadenin bir parçasıysa buna icazı hazf, az söz eğer daha geniş bir mana ifade ediyorsa, buna icazı kısar adı verilir. Bazı âlimler, icazı kısar'ın az kelime ile çok mana ifade etmek olarak tanımlarken diğerleri ise, manaya nazaran kelimenin genel olarak herkes tarafından bilinen şeklinde daha az olması gerektiğini savunurlar. İcazı kısar'ın belagat sanatındaki güzelliği, fesahat, yani açıklık ve anlatım becerisindeki üstünlüğünden kaynaklanır. Bu nedenle Resûlullâh (asm), “kelimelerin en güzeli bana verildi” buyurmuştur.⁴⁴⁰

Bu üslup, “بِالْيَنَاتِ” ifadesinde açıkça görülmektedir. Zira söz konusu ifade tek bir kelime olmasına rağmen birçok anlamı içinde barındırmaktadır. Hz. Mûsâ (a.s)'a verilen asa ve yed-i beyzâ mucizesine işaret etmekle birlikte,⁴⁴¹ bazı âlimler bu

⁴³⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 915; es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, c. 2, s. 240.

⁴³⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 3, s. 424; er-Râzî, *Mefâtîhu'l Gayb*, c. 27, s. 51.

⁴⁴⁰ es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, c. 2, s. 146.

⁴⁴¹ et-Taberî, *Câmiu'l- Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, c. 9, s. 7131.

ifadenin sadece bu iki mucizeyi değil, Hz. Mûsâ (a.s)’a verilen tüm mucizeleri kapsadığını belirtmişlerdir.⁴⁴² Bunun açık kanıtı şu âyettir:

*“Biz de, her biri ayrı ayrı birer mucize olmak üzere başlarına tufan, çekirge, ürün güvesi (haşarat), kurbağalar ve kan gönderdik. (Hiçbirinden ders almadılar) Büyüklük tasladılar ve suçlu bir kavim oldular.”*⁴⁴³

Bu âyette geçen tufan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gibi olaylar, her biri birer açık delil (beyyine) olarak zikredilmiştir. Bu ifade, Hz. Mûsâ (a.s)’a verilen mucizelerin yalnızca asa ve yed-i beyzâ ile sınırlı olmadığını, aksine daha geniş bir anlamı kapsadığını göstermektedir. Böylece, “بَالِيَّاتٍ” ifadesinin, sadece iki mucizeyi değil, Hz. Mûsâ (a.s)’a verilen tüm mucizeleri içine aldığı anlaşılmaktadır.

“بَالِيَّاتٍ” ifadesinde olduğu üzere “مُسْرِفٌ”, “مُتَكَبِّرٌ” ve “جَبَّارٌ” gibi ifadeler de az kelime ile pek çok anlamı ifade etmektedirler. Örneğin, “مُسْرِفٌ” kelimesi, şirk koştan ve bir nefsi öldüren kimseye işaret etmektedir.⁴⁴⁴ Dolayısıyla bu ifadelerde de “icazı kısar” üslubu kullanılmıştır.

4- Hasr

Hasr, bir hükmü zikredilen bir şey için sabit kılarak, bunun dışındakileri reddetmek şeklinde tarif edilmiştir.⁴⁴⁵ Bu üslup, “رَبِّيَ اللَّهُ” ifadesinde bulunmaktadır. Bu ifade, “صَدِيقِي زَيْدٌ” ifadesi gibi bir misâl olup hasr üslubuna delalet etmektedir.⁴⁴⁶ Zira bu tarz ifadeler, yalnızca belirtilen unsuru vurgulayarak diğer tüm olasılıkları reddeder. Hz. Mûsâ (a.s) da “benim Rabbim Allah’tır” diyerek, başka bir ilahı kabul etmiyor ve yalnızca Allah’ı rab olarak tanıyor.

5- İstidracu’l-muhatap

İstidracu’l-muhatap, beyan ilminde muhatabı istenilen noktaya yavaş yavaş yönlendirme sanatı olarak adlandırılır. Mü’min Adam, Firavun’un Hz. Mûsâ (a.s)’ı öldürmeye ve kavminin onu inkâr etmeye azmettiğini fark ettiğinde, Hz. Mûsâ (a.s)’a inandığını ve ona uyanlardan olduğunu gizlemiş, böylece Hz. Mûsâ (a.s)’a yardım

⁴⁴² el-Mâverdî, **en-Nüket ve’l-Uyûn Tefsîri’l-Mâverdî**, c. 5, s. 153.

⁴⁴³ el-A’râf, 7/133.

⁴⁴⁴ et-Taberî, **Câmiu’l- Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân**, c. 9, s. 7132.

⁴⁴⁵ es-Süyûtî, **el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân**, c. 2, s. 133.

⁴⁴⁶ Nâsîru’d-dîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, **Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Tev’îl**, 3. Baskı, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2006, c. 2, s. 339.

etmeyi amaçlamıştır. Bu nedenle onlara nasihat etmek ve yumuşak bir üslupla, “bir adamı öldürecek misiniz?” dedi. Hz. Mûsâ (a.s)’ı tanımadığını ima etmek için ismini söylemeyip “bir adam” dedi. Ardından, “Yüce Allah’a inanan bir adam” veya “Allah’ın peygamberi olan bir adam olduğu için” demedi; sadece “Rabbim Allah’tır” dedi. Çünkü böyle söyleseydi, Hz. Mûsâ (a.s)’a inandığını anlarlar ve onun sözünü kabul etmezlerdi. Sonra, “eğer yalancı ise” dedi. Burada, onların görüşlerine uygun olması için yalancılığı, doğruluktan önce ifade etti. Ardından, “o doğru söylüyor” demedi, “eğer doğru söylüyorsa” dedi. Benzer şekilde, “tehdit ettiklerinin tümü başınıza gelir” demedi, “sizi tehdit ettiği şeylerin bir kısmı başınıza gelir” dedi. Eğer öyle söyleseydi, yine ona inandığını ve peygamber olduğunu kabul ettiğini anlardı.⁴⁴⁷

Mü’min Adam, “Eğer yalancı ise” doğru söylemeden önce “eğer doğru söylüyorsa” dile getirmesi, bu Kur’ân-ı Kerim’in münasebet ve üslubuna daha uygundur. Çünkü muhatabın beklentisi ve isteği bu yöndedir.⁴⁴⁸ Nitekim Aziz’in eşi doğru söyleme ihtimali de, Hz. Yûsuf (a.s)’ın doğru söyleme ihtimalinden önce ifade edilmiştir.⁴⁴⁹ Konu ile ilgili olarak âyetle şöyle buyrulur:

*“...Kadının ailesinden bir şahit de şöyle şahitlik etti: Eğer onun gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir, o (Yûsuf) yalancılardandır. Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir. O (Yûsuf) ise, doğru söyleyenlerdendir.”*⁴⁵⁰

Hz. Yûsuf (a.s)’ın yalan söyleme ihtimali, Mısır Aziz’ine daha yakın bir ihtimaldir; tıpkı Hz. Mûsâ (a.s)’ın yalan söyleme ihtimalinin Firavun’a daha yakın olduğu gibi. Şahitlik eden çocuk, kadının doğruluğunu destekleyen delilleri, Hz. Yûsuf (a.s)’ın masumiyetine işaret eden delillerden önce sunmuştur. Gerçekten de, doğru konuşan Hz. Yûsuf (a.s) idi; kadın ise yalan söylüyordu.

⁴⁴⁷ Ebû Hayyân **el-Bahrü’l-Muhît fi’t-Tefsîr**, c. 7, s. 443; ez-Ziyâüddîn, **el-Meselû’s-Sâ’ir fi Edebi’l-Kâtib ve’s-Şâ’ir**, c. 2, s. 251-252.

⁴⁴⁸ Mâcid b. Muhammed el-Mâcid, **el-İ’câzu’l-Beyânî fi Kıssatı Mü’min Âl Firavun**, by, Riyad, 2008, s. 16.

⁴⁴⁹ Muhammed Cemâlüddîd b Muhammed Saîd b. Kâsım, **Mehâsinü’t-Te’vil**, by. 1957, s. 5164.

⁴⁵⁰ Yûsuf, 12/26-27.

Bu yaklaşımın temel amacı, suçlamaları bertaraf etmek, şüpheyi dağıtmak ve gerçeğin yanında durduğunu göstermektir. Bu nedenlerden dolayı, doğru olanı söylemekte bir gecikme yaşamak herhangi bir zarara yol açmaz.

Benzer bir yaklaşım, Hz. Yûsuf (a.s.)'ın kardeşleriyle yaşadığı olayda da mevcuttur. Bu kıssada, Hz. Yûsuf (a.s.)'ın üvey kardeşleri, öz kardeşinin yükünden önce Melik'in çalınan kabını aramaya başlamışlardır. Bu, suçlamayı uzaklaştırmak amacıyla yapılmış bir yöntemdir.⁴⁵¹ Konu ile ilgili olarak âyetle şöyle buyrulur:

*“Bunun üzerine Yûsuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini aramaya başladı. Sonra su kabını kardeşinin yükünden çıkardı...”*⁴⁵²

6- Ta'rîz

Ta'rîz, bir kişiye yönelik ifadenin, başka bir kişiye yöneltilmesidir.⁴⁵³ Mü'min Adam, Hz. Mûsâ (a.s.)'a inanmadığı izlenimini vermek için şöyle demiştir: *“...Şüphesiz Allah, haddi aşan yalancı kimseyi doğru yola iletmez”*⁴⁵⁴ bu sözle, bir yandan Hz. Mûsâ (a.s.)'ın yüceliğine işaret etmiş, diğer yandan da Firavun'a yönelik bir dokundurma yapmıştır.⁴⁵⁵ Çünkü Firavun, Allah'a karşı son derece haddi aşan bir tutum sergilemiş ve büyüklük taslayarak kendisini rab⁴⁵⁶ ve ilah⁴⁵⁷ ilan etmişti.⁴⁵⁸ Mü'min Adam'ın Firavun hakkında üstü kapalı bir şekilde ifade ettiği müsrif niteliği, Kur'ân-ı Kerîm'de doğrudan şu şekilde dile getirilmektedir:

*“Kesinlikle, İsrailoğullarını o alçaltıcı azaptan; Firavun'dan kurtardık. Çünkü o, haddi aşanlardan bir zorba idi.”*⁴⁵⁹

Görüldüğü gibi âyet, Firavun'un müsrif olduğunu açıkça gözler önüne sermektedir.

Söz konusu ta'rîz üslubu şu ifadelerde de görülmektedir. Mü'min Adam'ın *يَا قَالِ فِرْعَوْنُ مَا أُرِيكُمْ إِلَّا مَا آزَى وَمَا أُهْدِيكُمْ إِلَّا*⁴⁶⁰ ifadesi, Firavun'un

⁴⁵¹ el-Kâsımî, **Mehâsinü't-Tev'îl**, s. 5164.

⁴⁵² Yûsuf, 12/76.

⁴⁵³ es-Süyûtî, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, c. 2, s. 131.

⁴⁵⁴ el-Mü'min, 40/28.

⁴⁵⁵ er-Râzî, **Mefâtîhu'l Ğayb**, c. 27, s. 52.

⁴⁵⁶ el-Nâziât, 79/24.

⁴⁵⁷ el-Kasas, 28/38.

⁴⁵⁸ Ebû Hayyân, **el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr**, c.7, s. 443.

⁴⁵⁹ ed-Duhân, 44/31.

⁴⁶⁰ el-Mü'min, 40/38.

”سَبِيلَ الرَّشَادِ“⁴⁶¹ şeklindeki ifadesine karşı açıkça söylenmişçesine bir dokundurma’dır.⁴⁶²

Diğer bir örnek ise şöyledir: Mü’min Adam, kavmine “*Ey kavmim! Bugün yeryüzüne hâkim kimseler olarak iktidar ve saltanat sizindir. Ama başımıza geldiğinde bizi, Allah’ın azabından kim kurtarır?*”⁴⁶³ şeklinde hitapla, mülkün sona ermesini onlara atfetmiş ve bu şekilde Firavun’un korkutulmasını amaçlamıştır.⁴⁶⁴

Mü’min Adam kıssasında ta’rîz üslubu yalnızca verilen örneklerle sınırlı değildir; aynı üslubu şu âyetlerde de kullanmıştır.

وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِّلْعِبَادِ⁴⁶⁵

وَمَن يَضِلِّ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ⁴⁶⁶

كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَن هُوَ مُسْرِفٌ مُّرْتَابٌ⁴⁶⁷

كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُّتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ⁴⁶⁸

وَأَنَّ الْمُسْرِفِينَ هُمْ أَصْحَابُ النَّارِ⁴⁶⁹

7- İham

İham, tevriye olarak adlandırılır. Tevriye, bir kelimenin iki ayrı anlama gelebileceği bir belagat türüdür. Bu anlamlar ya müşterek, ya benzer, ya hakikat ya da mecaz anlamlar içerebilir. Kelimenin içinde biri yakın, diğeri uzak olmak üzere iki farklı anlam bulunur. Genellikle amaç, ikinci anlamıdır ve yakın anlamla tevriye yapılır. Bu sayede dinleyici, ilk anda yakın anlamı algıladığı izlenimine kapılır.⁴⁷⁰

Mü’min Adam, Firavun ve kavmini Hz. Mûsâ (a.s)’a zarar vermemeleri için uyarmıştır. Ancak Hz. Mûsâ (a.s)’a inandığını belli etmemek için şu ifadeyi

⁴⁶¹ el-Mü’min, 40/38.

⁴⁶² ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. 3, s. 425-428; Ebü’l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen el-Bikâî, **Naẓmü’l-Dürer fî Tenâsübi’l-Âyât ve’s-Süver**, Dâru’l-Kutubi’l-İslâmiyye, by, 1984, s. 71.

⁴⁶³ el-Mü’min, 40/29.

⁴⁶⁴ İbn Âşûr, **Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, c. 24, s. 187.

⁴⁶⁵ el-Mü’min, 40/31.

⁴⁶⁶ el-Mü’min, 40/33.

⁴⁶⁷ el-Mü’min, 40/34.

⁴⁶⁸ el-Mü’min, 40/35.

⁴⁶⁹ el-Mü’min, 40/43.

⁴⁷⁰ es-Süyûtî, **el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân**, c. 2, s. 225.

kullanmıştır: “إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ”⁴⁷¹ bu ifadeyle Hz. Mûsâ (a.s)’a iman etmemiş gibi bir izlenim yaratmıştır. Ancak Mü’min Adam, bu ifadeyi ustalıkla kullanarak aslında Firavun’u kastetmiştir. Çünkü müsrif ve kezzâb olan Firavun’dur. Firavun da, Mü’min Adam’ın bu ifadeyle kendisini değil, Hz. Mûsâ (a.s)’ı kastettiğine inanmıştır.⁴⁷²

Bu konuda ez-Zemahşerî şu ifadeleri kullanır: “Allah’ın ve Resûlunun kelimasında yer alan müteşabih kelimelerin tevilini yapma konusunda, tevriye sanatı kadar ince, latif, faydalı ve yardımcı bir sanat bulunmamaktadır.”⁴⁷³

8- İtnab

İtnab pek çok kısma ayrılır. Bu kısımlardan bazıları tekrar ve müphemliktir.⁴⁷⁴ İtnabın bu iki türü, aynı zamanda Mü’min Adam kıssasında da yer almaktadır. Söz konusu kıssada tekrar ile yapılan itnaba örnek olarak şu âyet verilebilir:

وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ مِثْلَ يَوْمِ الْأَخْرَابِ مِثْلَ ذَابِ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَنَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعِبَادِ

*“İman etmiş olan kişi dedi ki: Ey kavmim! Doğrusu ben sizin için, Nûh kavminin, Âd, Semûd ve onlardan sonra gelenlerin durumu gibi toplulukların başlarına gelen bir sonuçtan korkuyorum. Allah, kullarına bir zulüm dileyecek değildir.”*⁴⁷⁵

Mü’min Adam, bu âyette kavmine (يَا قَوْمِ) kelimesiyle hitap ettiği gibi, pek çok âyette de aynı ifadeyi tekrar ederek hitap etmiştir. Çünkü tekrar, tekidden daha belîğdir.⁴⁷⁶ Ayrıca tekrar, fesahatın en yüksek derecesi olarak kabul edilir. Bu nedenle Mü’min Adam, kavmine uyarının şiddetini artırmak, onları gaflet uykusundan uyandırmak, bu işe ne kadar büyük önem verdiğini ifade etmek ve onlara son derece şefkat duyduğunu hissettirmek için “Ey kavmim” hitabını tekrar etmiştir.⁴⁷⁷ Zira tekrar

⁴⁷¹ el-Mü’min, 40/28.

⁴⁷² er-Râzî, *Mefâtîhu’l Ğayb*, c. 27, s. 53.

⁴⁷³ es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, c. 2, s. 226.

⁴⁷⁴ es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, c. 2, s. 179.

⁴⁷⁵ el-Mü’min, 40/30-31.

⁴⁷⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, s. 628; es-Süyûtî *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, c. 2, s. 179.

⁴⁷⁷ er-Râzî *Mefâtîhu’l Ğayb*, c. 27, s. 61-62; en-Nesefî, *Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl*, c. 3, s. 213.

kullanma stratejisinin hem psikolojik hem de duygusal etkileri vardır. Tekrar, dinleyicilerin mesajı daha derinlemesine anlamalarına yardımcı olurken, aynı zamanda dinleyicileri uyanık tutma ve önemli bir konuda düşünmeye sevk etme açısından kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, Mü'min Adam'ın kullandığı tekrar, etkili bir davet ve yönlendirme açısından son derece önemlidir.

Müphemlikten sonra izah edilen itnaba örnek olarak da şu âyet verilebilir:

وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ مِّثْلَ يَوْمِ الْأَحْزَابِ مِثْلَ دَأْبِ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعِبَادِ

“İman etmiş olan kişi dedi ki: Ey kavmim! Doğrusu ben sizin için, Nûh kavminin, Âd, Semûd ve onlardan sonra gelenlerin durumu gibi toplulukların başlarına gelen bir sonuçtan korkuyorum. Allah, kullarına bir zulüm dileyecek değildir.”⁴⁷⁸

Mü'min Adam, kavmine önceki kavimlerin kötü akıbetlerinden sakınmalarını telkin etmek için önce “إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ مِّثْلَ يَوْمِ الْأَحْزَابِ” *“...toplulukların başlarına gelen bir sonuçtan korkuyorum...”⁴⁷⁹* ifadesini müphem olarak dile getirmiş, daha sonra ise bu ifadeyi “مِثْلَ دَأْبِ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ” *“...Nûh kavminin, Âd, Semûd ve onlardan sonra gelenlerin durumu gibi...”⁴⁸⁰* şeklinde açıklamıştır.

Bu yöntemin diğer bir örneği ise şöyledir: Mü'min Adam kavmini kıyamet gününün zorluğu ile korkutunca önce kıyamet gününü mutlak bir şekilde “وَيَا قَوْمِ إِنِّي” *“Ey kavmim! Gerçekten sizin için, o bağırsıp çağrışma gününden korkuyorum...”⁴⁸¹* ifade etmiş, daha sonra ise “يَوْمَ تُؤْلَوْنَ مَذْزَبِينَ مَا لَكُمْ مِّنْ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ” *“...Arkanıza dönüp kaçmaya çalışacağınız ve sizi Allah'tan kurtaracak kimsenin olmayacağı o günden sizin adınıza korkuyorum...”⁴⁸²* şeklinde açıklamıştır.

Bunun yanı sıra Firavun, Hâmân'dan bir kule yapmak istediği zaman, bu kulenin yapma nedenini önce belirsiz bırakarak “لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ” *“...Belki yollara...”*

⁴⁷⁸ el-Mü'min, 40/30-31.

⁴⁷⁹ el-Mü'min, 40/30.

⁴⁸⁰ el-Mü'min, 40/31.

⁴⁸¹ el-Mü'min, 40/32.

⁴⁸² el-Mü'min, 40/32.

demiştir. Daha sonra ise “أَسْبَابَ السَّمَاوَاتِ فَأَطَّلَعَ إِلَى إِلَهِ مُوسَى” “...Göklerin yollarına erişirim de Mûsâ'nın ilâhını görürüm...”⁴⁸³ şeklinde açıklamıştır.⁴⁸⁴

Bu üslup hakkında ez-Zemahşerî şöyle demiştir: Bir şey önce muğlâk bırakılıp sonra açıklanınca, bu o şeyin önemini artırır.⁴⁸⁵

el-Beydâvî ise söz konusu üslup hakkında şu açıklamayı yapmıştır: Bir şey önce muğlâk bırakıp daha sonra o şeyi açıkladığında, bunda o şeyin önemine ve dinleyenini onu öğrenmeye teşvik etmeye yönelik bir gaye bulunmaktadır.⁴⁸⁶

Müphem ifadelere başvurması, dinleyicilerin merakını artırarak konunun ciddiyetini vurgulamasına yardımcı olur. Önce belirsiz bir ifadeyle başlayan mesaj, ardından açıklamalarla desteklenerek dinleyicilerin olayları daha iyi kavramalarını sağlar. Dolayısıyla, bu yöntem, uyarılarının önemini artırmakla kalmaz, aynı zamanda halkı düşündürmek ve iknâ etmek açısından da çok etkili bir yöntemdir.

9- İktisas

İktisas, bir sûredeki bir âyetin anlamının, aynı sûredeki ya da başka bir sûredeki bir âyetten alınması anlamına gelir.⁴⁸⁷ Misal:

وَيَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ يَوْمَ التَّنَادِ يَوْمَ تُؤَلَوْنَ مُدْبِرِينَ مَا لَكُمْ مِّنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ

“Ey kavmim! Gerçekten sizin için, o bağrışıp çağrışma gününden, arkanıza dönüp kaçmaya çalışacağınız ve sizi Allah'tan kurtaracak kimsenin olmayacağı o günden sizin adınıza korkuyorum. Allah, kimi saptırırsa artık onu doğru yola iletecek de yoktur.”⁴⁸⁸

Bu âyette “التَّنَادِ” kelimesi, şeddeli ya da şeddesiz okunur. Şeddesiz okunuşu (وَنَادَى أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ) “Cennet halkı, cehennem halkına seslendi...”⁴⁸⁹

⁴⁸³ el-Mü'min, 40/36-37.

⁴⁸⁴ ez-Ziyâüddîn, el-Meselü's-Sâ'ir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâ'ir, c. 2, s. 196-199.

⁴⁸⁵ ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, c. 3, s. 425-426.

⁴⁸⁶ el-Beydâvî, Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl, c. 2, s. 340.

⁴⁸⁷ ez-Zerkeşî, el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân, s. 811; es-Süyûtî el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân, c. 2, s. 238.

⁴⁸⁸ el-Mü'min, 40/32-33.

⁴⁸⁹ el-A'râf, 7/44.

âyetinden, şeddeli okunuşun da يَفِرُّ fiilinden hareketle (يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ) âyetinden alınmıştır.⁴⁹⁰

Burada “الشَّادِ” kelimesi, şeddeli ve şeddesiz kullanımına bağlı olarak iki farklı anlam taşımaktadır. Şeddesiz okunduğunda “seslenme” anlamına gelirken, şeddeli okunduğunda ise “geçip gitme” anlamına gelir.

Aynı zamanda söz konusu âyette bir belagat türü olan insicam üslubu da vardır. Irmak suyunun sessizce akışı gibi, cümlelerin akıcı bir üslupla ifade edilmesidir. İnsicamlı bir cümle, terkinde kolaylık ve kelimelerinde akıcılığı olan bir cümledir. Kur’ân-ı Kerim’in tümünde bu insicamı görmek mümkündür.⁴⁹¹ Çünkü Kur’ân-ı Kerim’de hiçbir tutarsızlık, çelişki ya da yanlışlık bulunmamaktadır. Her bir âyet, kendi içinde ve diğer âyetlerle tam bir uyum içerisinde. Kur’ân’ın her kelimesi ve ifadesi, son derece hikmetli bir şekilde yerleştirilmiş, anlam ve mana bütünlüğü içinde birbirini destekler niteliktedir. Bu yüzden, Kur’ân-ı Kerim hem dilsel hem de içerik açısından kusursuz bir yapı sergiler, insanlara mesajını açık, net ve tutarlı bir şekilde iletir.

10- İltifat

İltifat, bir cümleyi veya ifadeyi bir üsluptan diğerine geçirme, bir hitap tarzını bir başka hitap tarzına dönüştürmedir.⁴⁹² Misal:

وَلَقَدْ جَاءَكُمْ يُوسُفُ مِنْ قَبْلُ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا زِلْتُمْ فِي شَكٍّ مِمَّا جَاءَكُمْ بِهِ حَتَّىٰ إِذَا هَلَكَ قُلْتُمْ لَن يَبْعَثَ اللَّهُ مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا

“Kesinlikle, daha önce Yûsuf da size apaçık deliller getirmişti de, onun size getirdikleri hakkında şüphe edip durmuştunuz. Daha sonra o ölünce de, Allah, ondan sonra aslâ peygamber göndermez demiştiniz. İşte Allah, aşırı giden şüpheli kimseleri böyle saptırır.”⁴⁹³

⁴⁹⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, s. 811; es-Süyûtî *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, c. 2, s. 238.

⁴⁹¹ es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, c. 2, s. 234.

⁴⁹² es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, c. 2, s. 228.

⁴⁹³ el-Mü’min, 40/34.

Mü'min Adam, kavmine Hz. Mûsâ (a.s)'dan önce gelmiş olan Hz. Yûsuf (a.s) hakkında bilgi verirken, “كَمْ” “تُمْ” gibi muhatab sığasıyla onlara hitap etmiştir. Daha sonra ise

الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ

“Onlar kendilerine gelmiş hiçbir delil olmaksızın, Allah’ın âyetleri hakkında tartışan kimselerdir...”⁴⁹⁴ diyerek “هُمْ” gayb sığasıyla hitap etmeye başlamıştır.

Bu üslup Kur’ân-ı Kerim’de pek çok âyette geçmektedir. Zira bu yöntem bazen mütekellim sığasından gayb’a,⁴⁹⁵ gayb sığasından mütekellim’e,⁴⁹⁶ mütekellim sığasından mukatab’a,⁴⁹⁷ muhatap sığasından gayb’a,⁴⁹⁸ gayb sığasından muhatap’a⁴⁹⁹ muhatap sığasından mütekellim’e⁵⁰⁰ geçiş içerebilir. Misal:

يَا قَوْمَ لَكُمْ الْمُلْكُ الْيَوْمَ ظَاهِرِينَ فِي الْأَرْضِ فَمَنْ يَنْصُرُنَا مِنْ بَأْسِ اللَّهِ إِنْ جَاءَنَا قَالَ فِرْعَوْنُ مَا أُرِيكُمْ إِلَّا مَا أَرَىٰ وَمَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ

“Ey kavmim! Bugün yeryüzüne hâkim kimseler olarak iktidar ve saltanat sizindir. Ama başımıza geldiğinde bizi, Allah’ın azabından kim kurtarır? Firavun, Ben size ancak kendi görüşümü bildiriyorum ve sizi ancak doğru yola götürüyorum dedi.”⁵⁰¹

Bu âyette, Mü'min Adam kavmine Yüce Allah’ın nimetlerini hatırlatırken önce onlara muhatap sığasıyla “يَا قَوْمَ لَكُمْ” şeklinde hitap etmiş, ancak âyetin devamında, bu hitap şeklini “فَمَنْ يَنْصُرُنَا إِنْ جَاءَنَا” değiştirerek mütekellim sığasıyla hitap etmeye başlamıştır. Çünkü Mü'min Adam, hitap ettiği kimselerle akrabalık bağına sahipti. Ayrıca Hz. Mûsâ (a.s) hakkında onlara nasihat eden kişi olarak, kendisinin de aynı kaderi paylaştığını muhataplarına bildirmek istemiştir.⁵⁰²

⁴⁹⁴ el-Mü'min, 40/35.

⁴⁹⁵ (el-Fetih, 48/1-2) إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ.

⁴⁹⁶ (el-İsrâ, 17/1) سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ... بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا

⁴⁹⁷ (Yâsîn, 36/22) وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

⁴⁹⁸ (Yûnus, 10/22) حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِكِ وَجَرْتُمْ بِهِمْ

⁴⁹⁹ (Yûnus, 10/22) هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ

⁵⁰⁰ Muhatab’tan mütekellime geçiş, iltifatın diğer bir özelliğidir. Ancak bu şekilde bir iltifatın örneği Kur’ân-ı Kerim’de mevcut değildir. Bazı âlimler, إِنَّا آمَنَّا بِرَبِّنَا فَأَفْضَ مَا أَنْتَ قَاضٍ (Tâhâ, 20/72-73). Âyetini bu tür bir iltifat delili olarak göstermişlerse de bu doğru bir tespit değildir. Çünkü iltifatın şartı, murad edilenin aynı kişi olmasıdır. (es-Süyûtî, el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân, c. 2, s. 228-231).

⁵⁰¹ el-Mü'min, 40/29.

⁵⁰² ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, c. 3, s. 425.

Mü'min Adam kavmine sadece muhatab, gayb ve mütekellim sığılarıyla hitap etmekle iltifatta bulunmamıştır. Aynı zamanda geçmiş (mazi), gelecek (muzar) ve emir (emir) sığılarıyla da iltifatta bulunmuştur. Misal:

وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ مِثْلَ يَوْمِ الْأَحْزَابِ مِثْلَ دَابِّ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ
بَعْدِهِمْ وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعِبَادِ

“İman etmiş olan kişi dedi ki: Ey kavmim! Doğrusu ben sizin için, Nûh kavminin, Âd, Semûd ve onlardan sonra gelenlerin durumu gibi toplulukların başlarına gelen bir sonuçtan korkuyorum. Allah, kullarına bir zulüm dileyecek değildir.”⁵⁰³

وَيَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ يَوْمَ التَّنَادِ يَوْمَ تُثَلَوْنَ مُذْبِرِينَ مَا لَكُمْ مِّنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا
لَهُ مِنْ هَادٍ

“Ey kavmim! Gerçekten sizin için, o bağrışıp çağrışma gününden, arkanıza dönüp kaçmaya çalışacağınız ve sizi Allah’tan kurtaracak kimsenin olmayacağı o günden sizin adınıza korkuyorum. Allah, kimi saptırırsa artık onu doğru yola iletecek de yoktur.”⁵⁰⁴

Bu âyetlerde Mü'min Adam, öncelikle geçmişte yaşanmış olayları hatırlatarak kavmine mazi (geçmiş) sığısıyla iltifat etmiş, ardından da gelecekte karşılaşabilecekleri zorluklara karşı uyarıda bulunarak onlara muzar (gelecek) sığısıyla iltifat etmeye başlamıştır.

11- Hazf

Hazf, bir şeyi zikretmemek anlamına gelir. Hazf etmemek ise bir şeyi eksiksiz bir şekilde ifade etmek demektir. Bu yöntemin her iki kısmı da Mü'min Adam'ın kıssasında geçtiğini şu âyette görmek mümkündür:

وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانُ ابْنِ لِي صَرْحًا لَّعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ أَسْبَابَ السَّمَاوَاتِ فَأَطَّلِعَ إِلَى إِلَهِ مُوسَى وَإِنِّي
لَأَظُنُّهُ كَاذِبًا وَكَذَلِكَ زَيَّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءَ عَمَلِهِ وَصَدَّ عَنِ السَّبِيلِ وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبَابٍ

“Firavun dedi ki: Ey Hâmân! Bana yüksek bir kule yap, belki yollara, göklerin yollarına erişirim de Mûsâ'nın ilâhını görürüm. Çünkü ben, onun yalancı olduğuna

⁵⁰³ el-Mü'min, 40/30-31.

⁵⁰⁴ el-Mü'min, 40/32-33.

inaniyorum. Böylece Firavun'a yaptığı kötü iş süslü gösterildi ve doğru yoldan saptırıldı. Firavun'un tuzağı, tamamen sonuçsuz kaldı."⁵⁰⁵

Bu âyetle geçen 'رُئِيَ' fiili binâ mechûl okunduğunda fail hafz edilir ve mef'ûl onun yerini alır. Bu kaideye göre âyetin manası şöyle olur: "Firavun'a da yaptığı kötü iş böyle güzel gösterilmiş ve o da alıkonulmuştu." Cazip gösteren ya vesvese yoluyla şeytandır. Yahut şeytanı bu işe sebep kılma anlamında Yüce Allah'tır. Çünkü bu hususta şeytana imkân ve mühlet veren O'dur.⁵⁰⁶ Buna göre hafz edilen fail olur. Hafz etmemeye gelince âyetin devamında Firavun'un ismi ikinci defa zikredilmesidir. Bunun hakkında el-Bikâî (öl. 885/1480) şöyle demiştir: Herhangi bir kayıt ile tahsis edilmesin diye Yüce Allah, Firavun diyerek zamirini değil de ismini tekrardan zikretmiştir.⁵⁰⁷

12- Mukâbele

Mü'min Adam kıssasında geçen mukâbele örnekleri şöyle ifade edilebilir:

Mü'min Adam, dünya hayatı "إِنَّمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌ" ile âhiret hayatı "وَمَنْ عَمِلَ وَمَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا", kötü amel, "الْآخِرَةُ هِيَ دَارُ الْقَرَارِ", "صَالِحًا مَنْ ذَكَرَ أَوْ أَنْتَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ" ve küfür "تَدْعُونَنِي" "وَأَنَا أَدْعُوكُمْ إِلَى الْعَزِيزِ الْغَفَّارِ" karşılaştırmıştır. ile tevhid "لَا كُفْرَ بِاللَّهِ وَأَشْرَكَ بِهِ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ"

13- Azarlama

Mü'min Adam kıssasında geçen azarlama yöntemine şu âyetleri örnek olarak verilebilir:

وَيَا قَوْمِ مَا لِي أَدْعُوكُمْ إِلَى النَّجَاةِ وَتَدْعُونَنِي إِلَى النَّارِ تَدْعُونَنِي لِأَكْفُرَ بِاللَّهِ وَأَشْرِكَ بِهِ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ
وَأَنَا أَدْعُوكُمْ إِلَى الْعَزِيزِ الْغَفَّارِ

"Ey kavmim! Bu ne hâl? Ben sizi kurtuluşa çağırıyorum, siz ise beni ateşe çağırıyorsunuz. Siz beni Allah'ı inkâr etmeğe ve hakkında hiçbir bilgim olmayan şeyleri O'na ortak koşmaya çağırıyorsunuz. Ben ise sizi mutlak güç sahibine, çok bağışlayana (Allah'a) çağırıyorum."⁵⁰⁸

⁵⁰⁵ el-Mü'min, 40/36-37.

⁵⁰⁶ ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, c. 3, s. 428.

⁵⁰⁷ el-Bikâî, Naẓmü'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyât ve's-Süver, s. 71.

⁵⁰⁸ el-Mü'min, 40/41-42.

“ما لي” ifadesi, aslında bir soru işaretidir. Fakat gerçek amacından saparak edebi bir ifadeye dönüşmüş ve azarlama ya da hayret ifadesini içermiştir.⁵⁰⁹ Zira Mü'min Adam, kavmini iyiliğe ve kurtuluşa çağırırken, onlar ise onu kötülüğe ve cehenneme çağırıyorlardı.⁵¹⁰

Bu yöntemin diğer bir örneği ise şöyledir:

فَسْتَذْكُرُونَ مَا أَقُولُ لَكُمْ وَأَفَوضُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ

“Söylediklerimi hatırlayacaksınız. Ben işimi Allah’a havale ediyorum. Kesinlikle Allah, kullarını hakkıyla görendir.”⁵¹¹

Bu âyette geçen “فَسْتَذْكُرُونَ مَا أَقُولُ لَكُمْ” ifadesi haber cümlesidir. Ancak gerçek amacından saparak edebi bir ifadeye dönüşmüş ve içinde tehdit barındırmıştır.⁵¹² er-Râzî bu tehdit hakkında şöyle demiştir: Bu ifade, tehdit içeren ancak kapalı (müphem) bir ifade taşımaktadır.⁵¹³

14- Takdim ve Te'hîr

Mü'min Adam kıssasında geçen takdim ve te'hîr yöntemine şu âyet örnek olarak verilebilir:

وَأَنَا أَدْعُوكُمْ إِلَى الْعَزِيزِ الْغَفَّارِ

“...Ben ise sizi mutlak güç sahibine, çok bağışlayana (Allah’a) çağırıyorum.”⁵¹⁴

Mü'min Adam, kavmini korkutmak amacıyla Yüce Allah’ın her şeyi yenip galip gelen, hiçbir varlık O’na üstün gelemeyeceği (الْعَزِيز) ismiyle Yücelttikten sonra, o kavmini Allah’ın bağışlamasına teşvik etmek için de Allah’a Teâlâ’nın affediciliği ve bağışlayıcılığına işaret eden (الْغَفَّار) ismiyle nitelendirdi.⁵¹⁵ Çünkü bağışlamak ancak kudretten sonra övgü ile anılır; zira kabiliyet ve kudret bağışlamanın vazgeçilmez

⁵⁰⁹ el-Mâcid, el-İ’câzu’l-Beyânî fi Kıssatı Mü'min Âl Firavun, s. 28.

⁵¹⁰ Muhammed Ali Sâbûnî, Safvetu't-Tefâsir, trc. Sadreddin Gümüş, 4. Baskı, Enser Neşriyat, İstanbul, 2012, c. 3, s. 94.

⁵¹¹ el-Mü'min, 40/44.

⁵¹² el-Mâcid, el-İ’câzu’l-Beyânî fi Kıssatı Mü'min Âl Firavun, s. 28.

⁵¹³ er-Râzî, Mefâtihu'l Gayb, c. 27, s. 60.

⁵¹⁴ el-Mü'min, 40/42.

⁵¹⁵ el-Bikâî, Nazmü'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Âyât ve's-Süver, s. 77.

özelliklerindendir.⁵¹⁶ Bu nedenle bu âyette, Yüce Allah'ın Aziz ismi Gaffâr isminden önce zikredilmiştir.

15- Tef'riâ

Mü'min Adam kıssasında geçen tef'riâ yöntemine şu âyet örnek olarak verilebilir:

فَوَقَاهُ اللَّهُ سَيِّئَاتٍ مَا مَكَرُوا وَحَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ

*“Allah, onu, onların hilelerinin kötülüklerinden korudu. Firavun ailesini, azâbın en kötüsü kuşattı.”*⁵¹⁷

Fâtır Sûresi'nin kırk üçüncü âyetinde şöyle buyrulur:

وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ

*“...Oysa kötü tuzak, ancak sahibini kuşatır...”*⁵¹⁸

Her iki âyette de kötü azaptan bahsedilmiştir. Fakat Mü'min Sûresi'nde kötülük, Fâtır Sûresi'nde anlatılan kötülükten daha ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur.

16- Hazf'ul-İcâz

Hazf'ul-İcâz, bir şeyi hayret uyandırıcı bir şekilde ifade etmektir. Bu, sihir gibi etkileyici bir ifade türüdür. Hazf edilen şeyin metinde zikredilmesinden daha etkili ve anlamlıdır.⁵¹⁹ Misal:

النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَتَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ

*“(Öyle bir) ateş ki, onlar sabah-akşam ona sunulurlar. Kıyametin kopacağı günde de, Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun denilecektir.”*⁵²⁰

“غُدُوًّا وَعَشِيًّا” ifadeleri, azabın zamanıyla ilgili olarak her iki tarafı ifade etmektedir. Bu nedenle azabın tüm zaman dilimlerini zikretmeye gerek duyulmamıştır. el-Kâsımî (öl. 1332/1914), bununla ilgili olarak şunları söylemiştir: “Sabah akşam ifadesi, zamanın her iki tarafını kapsar.”⁵²¹

⁵¹⁶ el-Mâcid, el-İ'câzu'l-Beyânî fi Kıssatı Mü'min Âl Firavun, s. 29.

⁵¹⁷ el-Mü'min, 40/45.

⁵¹⁸ Fâtır, 35/43.

⁵¹⁹ ez-Ziyâüddîn, el-Meselü's-Sâ'ir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâ'ir, c. 2, s. 259, 268.

⁵²⁰ el-Mü'min, 40/46.

⁵²¹ el-Kâsımî, Mehâsinü't-Tev'îl, s. 5171.

1.2.3.8. Mü'min Adam Kıssasının İndiriliş Amacı

Peygamberi Teselli Etmek: Allah, Mü'min Adam kıssası aracılığıyla Hz. Resûlullah (asm)'ı Kureyşlerin tarafından yöneltilen olumsuzluklara karşı teselli etmeyi amaçlamaktadır. Bu kıssada, Hz. Mûsâ (a.s)'ın da gönderildiği toplum tarafından benzer şekilde yalanlandığını belirtilir. Aynı zamanda Yüce Allah, Hz. Muhammed (asm)'ı kavmine üstün kılacağını müjdeleyerek destek verir. İsyan eden ve sınırı aşanların ise kötülüğünü artırdığına dikkat çeker. Allah, bu yöntemi kullanarak, Hz. Mûsâ (a.s)'ın da benzer bir deneyim yaşadığını hatırlatır; o da gönderdiği toplum tarafından yalanlanmış, ancak Allah onu o topluma üstün kılmış ve yalanlayan toplumu helak etmiştir.⁵²²

Tevhid İnancı ve İslâm'ın Doğruluğu: Mü'min Adam kıssasında anlatılan olaylar, İslâm'ın temel öğretilerinden biri olan tevhid inancını ve Allah'a olan sarsılmaz bağlılığın ehemmiyetini öne çıkarır. Mü'min Adam'ın kalbinde kök salmış olan güçlü inanç, İslâm'ın temelini oluşturan tevhid düşüncesinin değerini ve buna uygun yaşamının gerekliliğini anlatılır.⁵²³

Azim ve Bağlılık: Mü'min Adam kıssası, insanın hayatındaki zorlukların ve imtihanların üstesinden gelirken gösterdiği kararlılığı vurgular. Bu kıssa, peygamberlerin ve iman edenlerin yaşadığı zorluklara rağmen nasıl dayanıklılıkla hareket ettiklerini örneklerle anlatarak, muhataba hayatın iniş çıkışlarıyla başa çıkmada azminin ve Allah'a olan bağlılığın önemini aşılır.⁵²⁴

Allah'ın Hikmeti ve Adâleti: Mü'min Adam kıssası, aynı zamanda Allah'ın gücünü, hikmetini ve planını gözler önüne sererek müminlere tevekkül ve teslimiyet duygusu aşılır. Bu kıssa, insanların hayatlarında karşılaştıkları sıkıntıları aşarken Allah'a güvenmelerinin ve O'nun hikmetine inanmalarının ne kadar önemli olduğunu vurgular.⁵²⁵

İnatçılığın Sonuçları ve İtaatin Önemi: Mü'min Adam kıssasında, isyan eden ve sınırı aşan insanların sonlarının ne olduğu açıkça anlatılır. İsyanın ve

⁵²² et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, c. 9, s. 7128.

⁵²³ bk. el-Mü'min, 40/41-43.

⁵²⁴ bk. el-Mü'min, 40/28, 30-35.

⁵²⁵ bk. el-Mü'min, 40/29, 37-40, 44.

inatçılığın insanları nasıl helak edebileceği örnekle gösterilir. Bu, insanlara itaatin ve Allah'ın sınırlarına saygının önemini hatırlatır.⁵²⁶

⁵²⁶ bk. el-Mü'min, 40/36-37, 44-46.

İKİNCİ BÖLÜM

MÜ'MİN ADAM KISSASININ HİSSELERİ

2.1. Mü'min Adam Kıssasında Mü'minlerin Duruşu ve Davet Metodu

2.1.1. Mü'min Adam'ın Öğüt ve Nasihatlerindeki Temalar

a- Mü'min Adam, öncelikle insanların içsel duyarlılıklarına hitap ederek Firavun ve topluluğunu vicdan sahibi olmaya davet etmiştir. Başlangıçta Hz. Mûsâ (a.s)'ın gerçek amacının, onların öne sürdüğü gibi yeryüzünde karışıklık ve bozgunculuk çıkarmak olmadığını, aksine Yüce Allah'a davet olduğunu vurgulamıştır. Konu ile ilgili olarak âyette şöyle buyrulur:

“Firavun ailesinden, imanını gizlemekte olan mü'min bir adam şöyle dedi: Rabbim Allah'tır, dediği için bir adamı öldürecek misiniz? Hâlbuki o, size Rabbinizden apaçık mucizeler getirdi...”⁵²⁷

b- Mü'min Adam, ikinci aşamada etrafındakilerin akıllarına hitap etmiş ve bu amaçla Hz. Mûsâ (a.s)'ın ifadelerinin doğru olma olasılığını ve sonuçlarını dile getirmiştir. Bu düşünceleri şu şekilde ifade etmiştir: *“...Eğer yalancı ise, yalanı kendi aleyhinedir. Eğer doğru söylüyorsa, sizi tehdit ettiği şeylerin bir kısmı başınıza gelecektir...”⁵²⁸*

Mü'min Adam bu yaklaşımla, Firavun'u Hz. Mûsâ (a.s)'ı öldürme fikrinden vazgeçmeye iknâ etmiştir. Ancak Firavun, yine de savunduğu görüşten geri adım atmamış ve kendi haklılığını şu şekilde ifade etmiştir: *“...Ben size ancak kendi görüşümü bildiriyorum ve sizi ancak doğru yola götürüyorum.”⁵²⁹*

c- Mü'min Adam, *“Allah'ın âyetleri hakkında hiçbir delil olmadan mücadele edenler...”⁵³⁰* ifadesiyle, Hz. Mûsâ (a.s)'a yöneltilen yalancılık ve sihirbazlık iddiasının gerçek bir kanıta dayanmadığını vurgulayarak, Firavun ve kavmini içsel olarak şüphe ve tereddüde düşürmeyi amaçlamıştır.

⁵²⁷ el-Mü'min, 40/28.

⁵²⁸ el-Mü'min, 40/28.

⁵²⁹ el-Mü'min, 40/29.

⁵³⁰ el-Mü'min, 40/35.

ç- Mü'min Adam, söylediklerinin doğruluğunu kanıtlamak amacıyla öğüt ve nasihatlerini, cedelde meşhurat olarak bilinen Hz. Nûh, Hûd, Sâlih (a.s) gibi peygamberlerin ve onları takip eden kavimlerin başına gelen olaylarla desteklemiştir. Aynı zamanda bu peygamberlerin kabul ettiği “müsellemât” türünde meselleri kullanarak görüşünü desteklemiştir. Konu ile ilgili olarak âyetlerde şöyle buyrulur:

*“İman etmiş olan kişi dedi ki: Ey kavmim! Doğrusu ben sizin için, Nûh kavminin, Âd, Semûd ve onlardan sonra gelenlerin durumu gibi toplulukların başlarına gelen bir sonuçtan korkuyorum. Allah, kullarına bir zulüm dileyecek değildir.”*⁵³¹

Buna ilaveten, onlara Hz. Mûsâ (a.s) gibi bir peygamber olan Hz. Yûsuf (a.s)’ın örneğini hatırlatmıştır. Hz. Yûsuf (a.s)’dan sonra hiçbir peygamber gelmeyeceği iddiasının doğru olmadığını gündeme getirmiştir.⁵³² Mü'min Adam'ın bu yaklaşımı, Firavun ve topluluğu üzerinde etkisini göstermiş; bu nedenle Firavun, *“Ey Hâmân!, bana yüksek bir kule yap; belki yollara erişirim. Göklerin yollarına erişirim de Mûsâ'nın Tanrısı'nı görürüm! Doğrusu ben onu, yalancı sanıyorum...”*⁵³³ şeklinde konuşarak kendi bakış açısından sağlam bir kanıt üretmeye çalışmıştır.

d- Mü'min Adam, Firavun'un gerçekleri göz ardı etmesi ve mantıksız tekliflere sapması karşısında, işlediklerinin dünya ve âhiret hayatında karşılığını bulacağına dair öğüt ve nasihatler sunarak, onları hem uyarıcı hem de motive edici bir yaklaşımla yönlendirmeye çalışmıştır. Konu ile ilgili olarak âyetlerde şöyle buyrulur:

*“Kim bir kötülük yaparsa, ancak onun kadar ceza görür. Kadın veya erkek, kim, mü'min olarak salih bir amel işlerse, işte onlar cennete girecek ve orada hesapsız olarak rızıklandırılacaklardır.”*⁵³⁴

f- Hz. Mûsâ (a.s), Firavun ile yaptığı konuşmalarda daha akıcı bir üsluba sahip olan kardeşi Hz. Hârûn (a.s)'ın da yanında olmasını arzu etti. Ancak hem konuyla ilgili âyetlerde hem de bu olayı anlatan diğer âyetlerde, Hz. Hârûn (a.s)'ın herhangi bir konuşmasına rastlanmaması dikkat çekicidir. Bu durumun daha da ilginç bir yönü, Yüce Allah'ın Hz. Mûsâ (a.s)'a destek olmak üzere saray çevresinden, halkın

⁵³¹ el-Mü'min, 40/30-31.

⁵³² el-Mü'min, 40/34.

⁵³³ el-Mü'min, 40/36-37.

⁵³⁴ el-Mü'min, 40/40.

güvendiği birini seçmiş olmasıdır. Bu destekçi, gerekli yardımı sağlayarak Firavun'un olası fiili saldırısını etkisiz hale getirmiştir. Zira Mü'min Adam'ın öğüt ve nasihatlerindeki iman, cesaret, sakinlik, coşku ve sağlam temellere dayalı tespitler, Hz. Mûsâ (a.s)'ın edip ve akıcı dilli bir yardımcı ve destekçi talebinin oldukça ötesinde karşılandığını göstermektedir. Mü'min Adam, dinin temel esasları olan ulûhiyyet, âhiret, nübüvvet, ibadet ve adâlet konularını, kendi kavmine karşı ihtiyatlı bir üslupla sunmuştur.

g- Mü'min Adam, öncelikle kendisine düşen görevleri yerine getirdikten sonra sonucu Yüce Allah'a bırakarak bir kez daha Firavun ve kavmini Allah Teâlâ'ya yönelmeye teşvik etmiştir. Ancak ne Firavun ne de kavmi onun çağrısına kulak vermiştir. Bu yüzden, onların sonu kötü olmuştur. Konu ile ilgili olarak âyetlerde şöyle buyrulur:

*“Söylediklerimi hatırlayacaksınız. Ben işimi Allah'a havale ediyorum. Kesinlikle Allah, kullarını hakkıyla görendir. Allah, onu, onların hilelerinin kötülüklerinden korudu. Firavun ailesini, azâbın en kötüsü kuşattı.(Öyle bir) ateş ki, onlar sabah-akşam ona sunulurlar. Kıyametin kopacağı günde de, Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun denilecektir.”*⁵³⁵

2.1.2. Mü'min Adam Döneminde İman Edenlerin Maruz Kaldığı Tehditler

Mü'min Adam, bulunduğu çevrede iman etmiş diğer kişilerle birlikte birçok tehdiye maruz kalmıştır. Kur'ân'ın birçok âyetinde bu tehditlere yer verilmiştir. Zira tarih boyunca, iman edenler; toplumsal dışlanma, ekonomik zorluklar, fiziksel tehlike ve psikolojik baskı gibi çeşitli zorluklarla karşılaşmışlardır. Örneğin, Ashâbü'l-Uhdûd ve Hz. Peygamber (asm) ile Ashâb-ı Kiram, pek çok tehdit ve sıkıntıya maruz kalan müminler arasında yer almaktadırlar. Konu ile ilgili olarak âyetlerde şöyle buyrulur:

“Şahid ile meşhûda kasem ederim ki: (mü'minleri yakmak için) hendek kazıp (içinde) alevli ateş yakanlar lânetlenmiştir. O vakit, ateşin etrafında oturmuş, mü'minlere yaptıklarını seyrediyorlardı. Onlar mü'minlere ancak; göklerin ve yerin

⁵³⁵ el-Mü'min, 40/44-46.

hükümranlığı kendisine ait olan mutlak güç sahibi ve övülmeye lâyık Allah'a iman ettikleri için kızıyorlardı. Allah, her şeye şahittir.”⁵³⁶

“Kendilerine savaş açılan müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihad için izin verildi. Kesinlikle Allah'ın onlara yardım etmeğe gücü yeter. Onlar, haksız yere, sırf, Rabbimiz Allah'tır demelerinden dolayı yurtlarından çıkarılmış kimselerdir...”⁵³⁷

Bu âyetlerde iman edenlerin inancı uğruna yaşadıkları sıkıntılar ifade edilmektedir. Bu sıkıntılar, dünyevi bir menfaat için değil, sadece Allah'ın birliğini kabul ettikleri için ateş dolu çukurlara atılmaları şeklinde tezahür etmiştir. Ayrıca, imanlarının gereği olarak yurtlarından sürgün edilmişlerdir.

Mü'min Adam zamanında da iman edenler benzer tehditlere maruz kalmışlardır. Fakat sabır, dayanıklılık ve Allah'a olan güçlü bağlılıklarıyla bu zorlukların üstesinden gelmeye çalışmışlardır. Bu dönemdeki tehditleri şu şekilde ifade edilebilir:

Bu tehditlerin bir türü, iman etmiş bireylerin erkek çocuklarını öldürmeyi ve kız çocuklarını sağ bırakmayı içermektedir. Kur'ân-ı Kerim'de bu tehdit türü pek çok yerde geçmektedir.⁵³⁸ Müfessirler, bu tehdit türü hakkında farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Konu ile ilgili görüşler şunlardır:

Birincisi: Bir kâhin, Firavun'a şunları söyledi: “İsrailoğulları arasında belirli bir gecede doğacak olan bir çocuk, krallığını ve devletini sona erdirecektir.”⁵³⁹ O belirtilen gecede on iki erkek çocuk doğdu, ancak Firavun, onları öldürttü. Müfessirlerin büyük bir kısmına göre, bu zulüm İsrailoğulları arasında uzun yıllar boyunca devam etti. Vehb b. Münebbih (öl. 114/732)'in ifadesine göre: “Kıptîler, Hz. Mûsâ (a.s)'ı bulabilmek için İsrailoğulları arasından doksan bin kişiyi öldürdüler.”⁵⁴⁰

İkincisi: Firavun, Hz. İbrâhim (a.s)'ın eşi Sâre'ye kötülük yapmayı düşünmüş, ancak Allah onu korumuştur. Bu nedenle Allah, Hz. İbrâhim (a.s)'a soyundan bir

⁵³⁶ el-Burûc, 85/3-9.

⁵³⁷ el-Hac, 22/39-40.

⁵³⁸ el-Bakara, 2/49; el-A'râf, 7/127, 141; İbrâhîm, 14/6; el-Kasas, 28/4; el-Mü'min, 40/25.

⁵³⁹ er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Ğayb**, c. 24, s. 194; en-Nesefî, **Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, c. 2, s. 628.

⁵⁴⁰ er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Ğayb**, c. 24, s. 194.

çocuğun olacağını ve bu çocuğun eliyle Firavun'un krallığının yıkılacağını müjdelemişti. Bu müjde İsrailoğulları arasında yaygınlaşmıştı. Hatta Kıptîler bile bu haberi paylaşmaya başlamışlardı. Durum Firavun'a bildirildiğinde, adamlarıyla görüşüp doğan bütün erkek çocukların öldürülmesini emretti. Amacı, kendini helâk edecek çocuğun büyümesini engellemektir.⁵⁴¹

Üçüncüsü: Bir gün Firavun, rüyasında Kudüs'ten Mısır'a doğru yayılan bir ateşi gördü. Bu ateş, Kıptî halkını yakarken, ilginç bir şekilde İsrailoğulları'na zarar vermiyordu. Bu garip rüyanın yorumunu öğrenmek için Firavun, sihirbazları ve kâhinleri topladı. Onlara rüyanın anlamını sorduğunda aldığı yanıt şu oldu: "İsrailoğullarından bir çocuk doğacak ve sen, bu çocuk sebebiyle krallığını kaybedip helak olacaksın." Firavun, bu yanıt üzerine İsrailoğulları'nın doğan her erkek çocuğunun öldürülmesini emretti.⁵⁴²

Firavun'un bu iş için görevlendirdiği adamlar vardı. Söz konusu adamlar, kadınları dolaşırlar, hamile olanların isimlerini kaydederler ve doğum zamanı geldiğinde çocukları İsrailoğulların kadınlardan alırlardı. Eğer kadın bir kız çocuğu doğurmuşsa, onu bırakır ve giderlerdi. Ancak bir erkek çocuk doğurmuşsa, görevli adamlar ellerinde keskin bıçaklarla içeri girer ve çocuğu öldürürlerdi.⁵⁴³

Bu öldürme olayı iki aşamada gerçekleşti. İlk aşama, Hz. Mûsâ (a.s)'ın doğmadan önce gerçekleşti. Bu süreçte Firavun, İsrailoğullarının çocuklarını öldürme uygulamasını belirli bir süre devam ettirdi, ancak daha sonra bu uygulamaya son verildi. İkinci aşama, İsrailoğulları ile birlikte iman edenlerin çocuklarının öldürülmesiydi. Yüce Allah, Hz. Mûsâ (a.s)'ı Firavun ve kavmine elçi olarak gönderdiğinde, Firavun ve kavmi, Hz. Mûsâ (a.s)'a inanmayarak insanları ona inanmaktan alıkoymak ve onları korkutmak amacıyla İsrailoğulları ile birlikte inananların çocuklarını öldürme emrini vermişlerdir.⁵⁴⁴ Firavun'un ve ileri gelen adamları bu öldürme politikasını ikinci kez devreye soktuğunu gösteren kanıt, şu âyet-i kerimlerden anlaşılmaktadır:

⁵⁴¹ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, c. 3, s. 65; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. 3, s. 563.

⁵⁴² et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, c. 8, s. 6338; er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, c. 24, s. 194.

⁵⁴³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. 3, s. 563.

⁵⁴⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 3, s. 422; er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, c. 24, s. 48; el-Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 8 s. 199.

“Dediler ki: Sen bize gelmeden önce de bize işkence edildi, geldikten sonra da.”⁵⁴⁵

“Biz onların oğullarını öldüreceğiz, kadınlarını sağ bırakacağız. Biz onların üzerinde ezici bir güce sahibiz?”⁵⁴⁶

“...Onunla beraber iman edenlerin oğullarını öldürün, kadınlarını sağ bırakın dediler. Fakat kâfirlerin tuzağı hep boşa çıkmıştır.”⁵⁴⁷

Bu âyetlerde söz konusu politikanın yalnızca İsrailoğulları’nın çocuklarına değil, aynı zamanda onlarla birlikte iman etmiş olanların çocuklarına da çıkarıldığı ifade edilmiştir. Ancak, bu öldürme politikasının tatbik edilip edilmediği konusunda Kur’ân-ı Kerim’de kesin bir ifade bulunmamaktadır. Ancak âyetin “...*Fakat kâfirlerin tuzağı hep boşa çıkmıştır*”⁵⁴⁸ ifadesine göre bu tehdit ikinci kez uygulanmamıştır. Zira el-Beydâvî’nin da ifade ettiği gibi, âyetle onlar (Firavun, Hâmân ve Kârûn) yerine daha genel bir ifade olan “kâfirler” denilmesi, hem hükmün tüm kâfirler hakkında olduğunu gösterir, hem de hilelerinin boşa gitmesinin illetini açıklar.⁵⁴⁹ Çünkü Firavun ve adamları İsrailoğulları’nı öldürmeye ilk başladıkları zaman bunun bir faydası olmadı ve Hz. Mûsâ (a.s) hayatta kaldı. Aynı şekilde bu soykırımı yeniden uygulamaya koymaları da bir fayda vermedi. Zira Yüce Allah, onların üzerine indirmiş olduğu çeşitli azaplarla -kurbağalar, haşerat, kan ve tufan gibi- İsrailoğulları Mısır’dan çıktıkları zamana kadar bu planlarını uygulamalarına imkân vermedi ve sonunda Allah Teâlâ onları suda boğdu.⁵⁵⁰

Diğer bir tehdit türü, iman etmiş olan sihirbazların ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi ve ağaçlara asılması şeklinde gerçekleşmiştir. Hz. Mûsâ (a.s), Firavun ve kavmine peygamber olarak geldiğinde, Firavun peygamberliğini reddetti. Hz. Mûsâ (a.s), peygamberliğini kanıtlamak için asa ve yed-i beyzâ mucizesini sundu. Ancak Firavun, bu mucizeleri sıradan bir sihir olarak değerlendirdi ve Hz. Mûsâ (a.s)’ı bir sihirbaz olarak suçladı. Firavun’un önde gelen danışmanları, Hz. Mûsâ (a.s)’ı ve sihirbazları karşı karşıya getirme önerisini Firavun’a sundular. Hz. Mûsâ (a.s),

⁵⁴⁵ el-A’raf, 7/129.

⁵⁴⁶ el-A’raf, 7/127.

⁵⁴⁷ el-Mü’min, 40/25.

⁵⁴⁸ el-Mü’min, 40/25.

⁵⁴⁹ el-Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Tev’îl*, c. 2, s. 339.

⁵⁵⁰ el-Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. 8, s. 199.

sihirbazları mağlup edince, sihirbazlar anladılar ki gördükleri şey sıradan bir sihir değil, bir mucizeydi. Bunun üzerine, hemen secdeye kapandılar.⁵⁵¹ Firavun, sihirbazların Hz. Mûsâ (a.s)’a boyun eğdiklerini görünce, bunun bir tuzak olduğunu iddia ederek, onların ellerini ve ayaklarını çaprazlama kesmek ve ağaçlara asmakla tehdit etti. Konu ile ilgili olarak âyetlerde şöyle buyrulur:

*“Firavun, demek, ben size izin vermeden önce ona (Mûsâ’ya) inandınız ha! Şüphe yok, o size sihiri öğreten büyüğünüzdür. Kesinlikle, sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim ve mutlaka sizi hurma dallarına asacağım. Hangimizin azabı daha şiddetli ve daha kalıcıymış, mutlaka göreceksiniz.”*⁵⁵²

Bu âyette geçen “elleri ve ayakları çaprazlama kesme” ifadesi, sağ el ile sol ayağı veya sol el ile sağ ayağı kesmek anlamına gelir.⁵⁵³

Firavun’un bu tehdit politikasını gerçekten uygulayıp uygulamadığı konusunda âlimler arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Söz konusu görüşleri şöyle sıralanabilir:

Kimi âlimler, Firavun’un bu politikayı gerçekten uyguladığını ve birçok insanı öldürttüğünü iddia etmişlerdir. Bu âlimler, iddialarını şu delillere dayandırmışlardır: Allah Teâlâ, Firavun’un ileri gelen adamlarının ona, “...Mûsâ’yı ve kavmini, bu ülkede fesat çıkarsınlar, seni ve ilâhlarını terk etsinler diye bırakacak mısın...?”⁵⁵⁴ dediklerini haber vermiştir. Eğer Firavun, sihirbazları ve Hz. Mûsâ (a.s)’ın kavmini diri olarak bırakıp, onları öldürmemiş olsaydı, Allah onlardan da bahseder ve onları Firavun’un ileri gelenlerinden gelecek fesaddan sakındırırdı.⁵⁵⁵ Ancak böyle bir ifade âyette geçmediğine göre, bu politikayı devreye sokmuştur.

Bu âlimlerin diğer bir delili de Cenâb-ı Hakk’ın iman etmiş olan büyücülerden naklettiği, “...Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır...”⁵⁵⁶ şeklindeki sözleridir.

⁵⁵¹ eş-Şuarâ, 26/33, 34-35, 38-42; Tâhâ, 20/57-59, 60-76; el-A’râf, 7/116-126.

⁵⁵² Tâhâ, 20/71; Ayrıca; bk. el-A’râf, 7/124.

⁵⁵³ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, c. 5, s. 3596; er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, c. 14, s. 170; en-Nesefî, *Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl*, c. 1, s. 595.

⁵⁵⁴ el-A’râf, 7/127.

⁵⁵⁵ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, c. 14, s. 170.

⁵⁵⁶ el-A’râf, 7/126.

Onların başına büyük bir felaketin geldiğine ve bu nedenle Allah’tan, bu konuda kendilerine sabır vermesini istemişlerdir.⁵⁵⁷

Aynı zamanda bu âlimlerin görüşlerini destekleyen başka bir kanıt da İbn Abbâs’a atfedilen şu rivayettir: “Firavun, insanların ellerini ve ayaklarını çaprazlama kesme ve ağaçlara asarak ceza veren ilk kişidir.”⁵⁵⁸ Bunun yanı sıra, şu rivayet de, bu âlimlerin görüşlerini desteklemektedir: İbn Abbâs ile Ubeyd b. Umeyr’in aktardığına göre, sabahleyin imansız sihirbazlar iken, akşamüzeri Allah katında iyi ve makbul şehitler oldular.⁵⁵⁹

Diğer bazı âlimler ise Firavun’un bu tehdit politikasını devreye sokmadığını savunurlar. Onlara göre, Allah Teâlâ, sihirbazların “...*Müslüman olarak bizim canımızı al*”⁵⁶⁰ şeklindeki dualarını kabul etmiştir. Çünkü sihirbazlar, canlarının Firavun’un öldürmesi ve kesmesi ile değil, Yüce Allah tarafından alınmasını istemişlerdir. er-Râzî ise bu istidlalın gerçeğe daha yakın olduğunu dile getirmiştir.⁵⁶¹

Diğer bir tehdit türü de, Mü’min Adam’ın eşi ile Firavun’un karısı Âsiye’nin cezasıdır. Bu iki kadının cezası hakkında şu rivayetler ileri sürülmüştür:

Mü’min Adam’ın hanımını da inanmış ve salih bir kadındı. Firavun’un kızına berberlik yapıyordu. Bu hanım bir gün Firavun’un kızının saçını tararken tarak elinden düşüverdi. Kadın farkında olmadan “Bismillah (Allah’ın adıyla) dedi. Firavun’un kızı: Bu, Allah’ın adıyla babamı kastediyorsun değil mi? diye sordu. Kadın cevap verdi: Hayır, babanı değil; benim de senin de babanın da Rabbi olan Yüce Allah’ı kastediyorum. Firavun’un kızı: Bunu hemen babama söyleyeceğim dedi. Firavun, durumdan haberdar olunca kadın ve çocuklarını yanına çağırdı ve sordu: Rabbin kimdir? Kadın, kararlılıkla şu cevabı verdi: Benim Rabbin de senin Rabbin de Allah’tır. Bunun üzerine Firavun derhal bakırdan bir fırın yapılmasını emretti. Fırın kıpkırmızı olunca, Firavun mümin kadını ve çocuklarını fırına atmalarını emretti. Kadın, son anda bir dileği olduğunu Firavun’a ilettiler. Firavun, merakla sordu: Peki, son

⁵⁵⁷ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, c. 14, s. 170; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, c. 1, s. 288.

⁵⁵⁸ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, c. 5, s. 3596; en-Nesefî, *Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl*, c. 1, s. 595; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. 2, s. 437.

⁵⁵⁹ et-Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, s. 139-140; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, c. 1, s. 184; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, c. 1, s. 288.

⁵⁶⁰ el-A’râf, 7/126.

⁵⁶¹ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, c. 14, s. 170.

dileğin nedir? Kadın şu şekilde cevapladı: Lütfen, işimiz bitip ben ve çocuklarım kül olduktan sonra, kemiklerimizi ve küllerimizi bir araya topla ve bir yere göm. Firavun, olur bu bizim sana borcumuzdur dedi. Ardından Firavun'un emriyle kadının çocukları, en büyükten başlayarak sırayla fırına atıldı. Sıra kadının kucağındaki emzikli bebeğe geldiğinde, bebek annesine dönüp şunları söyledi: Ey anne! Üzülme ve sabret! Zira sen gerçekten hak yoldasın. Sonuç olarak, kadın kucağındaki emzikli bebeğiyle birlikte ateşe atıldı.⁵⁶² Firavun'un eşi Âsiye, bu kadının ruhunun melekler tarafından semaya çıkarıldığını gördüğünde, Allah'a iman etti ve Hz. Mûsâ (a.s.)'ın peygamberliğini tasdik etti.⁵⁶³ İmanı nedeniyle elleri ve ayakları kazıklara bağlanarak güneş altında işkence gördü. Büyük bir kaya parçasının üzerine atılacağı sırada, Âsiye şu duayı yaptı:

*“Rabbim! Bana katında, cennette bir ev yap. Beni Firavun'dan ve onun yaptığı işlerden koru ve beni zalimler topluluğundan kurtar!”*⁵⁶⁴

Bu dua üzerine Allah, Âsiye'nin ruhunu kaya parçası altında ezilmeden önce kabzetti.⁵⁶⁵ Bundan dolayı Kur'an'da Firavun, *“Kazıklar sahibi Firavun”*⁵⁶⁶ olarak anılmıştır.

Mü'min Adam'ın cezası konusunda ise bir rivayete göre, o, sihirbazların idam edildiği günde imanını açıkça ilan etmiş ve onlar gibi idam edilerek şehit olmuştur.⁵⁶⁷ Ancak bu rivayet sağlam bir temele dayanmadığı görülmektedir. Çünkü Mü'min Adam, Firavun ve kavmine birçok kez nasihatlerde bulunmuş, fakat onlar tarafından kötü muamele görmüştür. Yüce Allah, onu onların kötülüklerinden korumuştur. Zira o Hz. Mûsâ (a.s.) ile birlikte kurtulmuştur. Mü'min Adam'ın cezasına ilişkin bilgiler ise ilerleyen bölümlerde detaylı bir şekilde verilecektir.

⁵⁶² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. 1, s. 184; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. 1, s. 288.

⁵⁶³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. 1, s. 184.

⁵⁶⁴ et-Tahrîm, 66/11.

⁵⁶⁵ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, c. 10, s. 8115.

⁵⁶⁶ Sâd, 38/12; el-Fecr, 89/10.

⁵⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. 1, s. 184.

2.1.3. Mü'min Adam'ın Açıkça Hakka Taraf Çıkması

Hız. Mûsâ (a.s), Firavun'u Yüce Allah'a iman etmeye davet ettiğinde, Firavun onu bu davasından vazgeçirmek için deli,⁵⁶⁸ sihirbaz ve yalancılıkla suçladı.⁵⁶⁹ Ayrıca Hız. Mûsâ (a.s)'ı hapsetmekle⁵⁷⁰ ve ona tabi olanların erkek çocuklarını öldürmekle tehdit etti.⁵⁷¹ Ancak tüm bu çabalar, Hız. Mûsâ (a.s)'ı davasından vazgeçirmedi ve iman edenleri ona tabi olmaktan alıkoymadı.⁵⁷² Böylece, bu tür iftiralar ve tehditler, Firavun'un hem batıl oyunlarını hem de hakka karşı gösterdiği direncini yok etti.

Firavun Hız. Mûsâ (a.s)'ı öldürmek için ileri gelen adamlarını toplantıya çağırdı. Allah Teâlâ, bu toplantıda Hız. Mûsâ (a.s)'ı öldürmeye karar veren Firavun'a, kendi adamlarından iman etmiş, hakperest, yiğit ve cesur birini karşı çıkardı.⁵⁷³ İman etmiş olan bu zat başlangıçta imanını gizleyerek Firavun'u avutmuş ise de daha sonra Hız. Mûsâ (a.s)'ın katline karar verilince meydana çıkma gereği hissetmiştir. Firavun'a karşı Hız. Mûsâ (a.s)'ı savunmuş ve bildiği hakikatleri büyük kahramanlık göstererek ihtiyatlı bir üslupla dile getirmiştir. Hız. Mûsâ (a.s)'ın ölüm cezasını gerektirecek hiçbir suç işlemediğine dikkat çekerek, "...Rabbim Allah'tır..."⁵⁷⁴ diyen ve açık mucizeler getiren bir kimsenin öldürülmemesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁷⁵ Konu ile ilgili olarak âyette şöyle buyrulur:

وَقَالَ رَجُلٌ مُّؤْمِنٌ مِّنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَن يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ وَإِنْ يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ وَإِنْ يَكُ صَادِقًا يُصِيبْكُمْ بَعْضُ الَّذِي يَعِدُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ

*"Firavun ailesinden, imanını gizlemekte olan mü'min bir adam şöyle dedi: Rabbim Allah'tır, dediği için bir adamı öldürecek misiniz? Hâlbuki o, size Rabbinizden apaçık mucizeler getirdi. Eğer yalancı ise, yalanı kendi aleyhinedir. Eğer doğru söylüyorsa, sizi tehdit ettiği şeylerin bir kısmı başınıza gelecektir. Kesinlikle Allah, aşırı giden, yalancılık eden kimseyi doğru yola erdirmez."*⁵⁷⁶

⁵⁶⁸ eş-Şuarâ, 26/26.

⁵⁶⁹ el-Mü'min, 40/24.

⁵⁷⁰ eş-Şuarâ, 26/29.

⁵⁷¹ el-A'râf, 7/127; el-Mü'min, 40/25.

⁵⁷² Yûnus, 10/84-85.

⁵⁷³ Câdu'l-Mevlâ, **Kasasu'l-Kur'an**, s. 157.

⁵⁷⁴ el-Mü'min, 40/28.

⁵⁷⁵ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, c. 1, s. 290; en-Neccâr, **Kasasu'l-Enbiyâ**, s. 194.

⁵⁷⁶ el-Mü'min, 40/28.

Mukâtil b. Süleymân'a göre, Mü'min olan bu kişi, imanını yıllarca Firavun ve ailesinden gizlemiştir.⁵⁷⁷ Bu uzun süre boyunca inancını gizleyerek yaşaması, o dönemdeki inançsızlık ve zulmün ne kadar yoğun olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Mü'min Adam, başlangıçta Firavun ve kavmine, "...*Rabbim Allah'tır, dediği için bir adamı öldürecek misiniz?*"⁵⁷⁸ şeklinde bir soru sormuş ve bu soruyla tevhid hakikatini dile getiren bir kişinin öldürülmesinin yanlış bir davranış olduğunu vurgulamıştır. Bu görüşünü özellikle dikkat çekmek ve Firavun ile kavmini iknâ etmek için ihtiyatlı bir üslupla dile getirmiştir.

Mü'min Adam, Firavun ve kavmini iknâ etmek için sadece tevhid hakikatini dile getirmekle kalmamıştır. Aynı zamanda "Hz. Mûsâ (a.s)'ın peygamberliğinin doğruluğuna delâlet eden bir tek mucizeyle değil, Yüce Allah katından pek çok mucizelerle geldiğini" ifade ederek hem Firavun'u hem de kavmini Hz. Mûsâ (a.s)'ın nübüvvetini yavaş yavaş kabul etmeye yönlendirmiştir.⁵⁷⁹

Mü'min Adam, tevhid ve nübüvvet hakikatini dile getirdikten sonra, Firavun ve kavmine karşı son derece insâflı ve adil bir tavır sergileyerek şunu ifade etti:⁵⁸⁰ "...*Eğer yalancı ise, yalanı kendi aleyhinedir...*"⁵⁸¹

Mü'min Adam bu ifadeyi, Hz. Mûsâ (a.s)'ın nübüvveti ve doğruluğu hakkında kuşku taşıdığı için değil, Firavun ve kavmini Hz. Mûsâ (a.s)'dan uzaklaşmalarını ve ona eziyet etmekten vazgeçmelerini sağlamak amacıyla kullanmıştır.⁵⁸² Çünkü Mü'min Adam'ın Hz. Mûsâ (a.s)'ın peygamberliği konusunda en ufak bir tereddüdü yoktu. Ardından da Mü'min Adam, Hz. Mûsâ (a.s)'ın doğru söylemiş olabileceği ihtimalini gündeme getirerek, Firavun ve kavminin kafalarına şüphe sokup onları düşünmeye teşvik etmek amacıyla şunları dile getirdi: "...*Eğer doğru söylüyorsa, sizi tehdit ettiği şeylerin bir kısmı başınıza gelecektir...*"⁵⁸³

⁵⁷⁷ Mukâtil, *Tefsîr-i Kebîr*, c. 3, s. 711.

⁵⁷⁸ el-Mü'min, 40/28.

⁵⁷⁹ en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, c. 3, s. 207.

⁵⁸⁰ Kutub, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, c. 8, s. 624.

⁵⁸¹ el-Mü'min, 40/28.

⁵⁸² el-Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 8, s. 200.

⁵⁸³ el-Mü'min, 40/28.

Mü'min Adam'ın bu ifadeleriyle iki ana hedefi bulunduğu söylenebilir. Birincisi, Hz. Mûsâ (a.s.)'a yönelik olası bir zararı önlemektir. İkincisi ise şayet mümkünse muhataplarını ilahi tebliğ konusunda iknâ etmeye çalışmaktır. Dolayısıyla Mü'min Adam, Hz. Mûsâ (a.s.)'ın hasımları ve onu yadırgayanlarla tartışırken, onları zor bir durumda bırakarak ve düşündürerek iknâ etmeye çalışmıştır.⁵⁸⁴ Bu yüzden de Mü'min Adam, "...o yalancı olacağı ya da doğru sözlü olacağı..."⁵⁸⁵ diyerek onlara iki seçenekli bir delil sunmuştur.⁵⁸⁶ Bununla birlikte, Mü'min Adam, Firavun ve kavmine karşı yumuşak bir üslup kullanarak onların şerlerinden korunmak ve orta yolu takip etmek amacıyla "tehdit ede geldiği azabın tamamı" değil de "sizi tehdit ettiği azabın bir kısmı" demiştir. Mü'min Adam, bu yumuşak üslubu, kendisini dinlemeleri ve reddetmemeleri için tercih etmiş olabilir. Zira bu zat, Hz. Mûsâ (a.s.)'ın doğru sözlü olduğunu varsaydığı zaman aslında onun tüm tehditleri konusunda doğru sözlü olduğunu da dile getirmiş oluyordu.⁵⁸⁷ Mü'min Adam'ın Firavun ve kavmini iknâ etmek için kullandığı bu yöntemi, Seyyid Kutub (öl. 1966)'un ifadesine göre, tartışma sürecinde ve karşı tarafın delillerini çürütme aşamasında insâfin son noktasını temsil etmektedir.⁵⁸⁸

Mü'min Adam'ın, söz konusu delillerin dışında şu iki delile de başvurduğu ifade edilebilir. Birincisi, bu adam eğer yalancı olsaydı, Yüce Allah ona bu delilleri vermezdi ve mucizelerle desteklemezdi. İkincisi, eğer aşırı bir yalancı ise, toplum içinde hiçbir saygınlığı olmazdı ve böyle bir kişinin varlığı şüphesiz sorgulanırdı. Bu nedenle, onu öldürmek için uğraşmaya gerek yoktur. Mü'min Adam'ın bu iki delili sunma amacı, Firavun'a mesaj vermek ve ona taş atmaktır. Zira, o, Firavun'a üstü kapalı bir şekilde şunu ifade etmek istemektedir: "*Bu kadar kan döken müsrif bir yalancısın, Allah Teâlâ seni Hz. Mûsâ (a.s.)'ı öldürmek gayesine erdirmez, kendin zarar edersin.*"⁵⁸⁹

⁵⁸⁴ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. 3, s. 425.

⁵⁸⁵ el-Mü'min, 40/28.

⁵⁸⁶ en-Nesefî, **Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, c. 3, s. 208.

⁵⁸⁷ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. 3, s. 425; ez-Zeydan, **Mustefâd fi Kasasi'l-Kur'an**, c. 1, s. 340.

⁵⁸⁸ Kutub, **fi Zılâli'l-Kur'ân**, c. 8, s. 625.

⁵⁸⁹ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. 3, s. 425; Yazır, **Kur'an Dili Hak Dini**, c. 6, s. 578.

Mü'min Adam'ın kullandığı bu üslup, Kur'an-ı Kerim'de birçok yerde kullanılmıştır. Örneğin, Yâsîn Sûresi'nin 13-27 âyetlerinde geçen kıssada da, söz konusu üslubu kullanıldığını görmekteyiz.

Yüce Allah, Ashâbü'l-karye halkını Allah'ın birliğine davet etmek için elçiler gönderildiğini ve halkın onlara karşı davranışlarından bahsettikten sonra, bu elçilere yardım eden bir kişiden bahseder. Ancak bu kişinin adı Kur'an'da verilmemiştir. Tefsir ve Kıssasü'l-Kur'an kitaplarında ise Habîb b. Mûsâ en-Neccâr,⁵⁹⁰ Habîb b. İsrail en-Neccâr⁵⁹¹ ve Habib b. Meriy olarak geçmektedir. Bu adam, şehrin bir ucunda yaşamaktadır. Rivayetlere göre bu şahıs, elçiler şehre ilk geldiklerinde davetlerine kulak vermiş, onlara çeşitli sorular sormuş ve yaptıkları tebliğ ve davetin karşılığında dünyevi bir mal ve makam istemediklerini görmüştür. Bu yüzden de onlara iman etmiştir.⁵⁹²

Bu kişi, elçilerin şehir halkı tarafından öldürüleceklerini duyunca şehrin uzak köşesinden koşup gelerek,⁵⁹³ kavmine etkileyici nasihatle bulunarak şöyle demiştir: *“Ey kavmim! Bu elçilere uyun.”*⁵⁹⁴ Ardından da sizden dünyevi bir beklenti içinde olmayan, dini anlamda sizi kazançlı çıkaracak, dünya ve âhiretinizi düzenleyecek bu elçilere uymalarını şu sözleriyle pekiştirmiştir:⁵⁹⁵ *“Sizden herhangi bir ücret istemeyen bu kişilere itaat edin, çünkü onlar hidayete ermiş kişilerdir.”*⁵⁹⁶

Bu adam, daha sonra ihtiyatlı bir tavır takınarak, sanki kendi nefesine nasihat ediyormuş gibi yaparak aslında kavmine nasihat etmeyi amaçladığı şu sözü söyledi:

*“Hem ben, neden yaratıcımıza kulluk etmeyeyim ki? Sonuçta, siz de yalnızca O'na döndürüleceksiniz”*⁵⁹⁷ bu ifadeyle, akıl yoluyla kulluğun ve ibadetin yalnızca insanı yoktan var eden ve sonunda herkesin dönüp hesap vereceği Yaratıcı'ya layık olduğunu özgün bir şekilde ifade etti. Zira Allah Teâlâ dışında nesneleri ilah edinip,

⁵⁹⁰ es-Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân**, c. 8, s. 126; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. 3, s. 318; Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim, es-Semerkandî, **Bahru'l-Ulûm**, thk, Şeyh Ali Muhammed Ma'adî, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, c. 3, s. 97.

⁵⁹¹ es-Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân**, c. 8, s. 126.

⁵⁹² Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdîrahmân b. Gâlib İbn Atıyye, **el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz**, 4. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2016, c. 4, s. 450.

⁵⁹³ es-Semerkandî, **Bahru'l-Ulûm**, c. 3, s. 97.

⁵⁹⁴ Yâsîn, 36/20.

⁵⁹⁵ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. 3, s. 319.

⁵⁹⁶ Yâsîn, 36/21.

⁵⁹⁷ Yâsîn, 36/22.

onların kulluğunu Cenab-ı Hakk'ın kulluğuna tercih etmek, akıl tarafından en hoşgörölmeven şeydir. Çünkü Yüce Allah'tan başka hiçbir ilah, onlar için ne bir zararı engelleyebilir ne de bir yarar sağlayabilir ne de kurtarabilir.⁵⁹⁸ Bu gerçeğı şu şekilde ifade etmiştir:

*“O'ndan başka tanrılar mı edineyim? O çok esirgeyici Allah, eğer bana bir zarar dilerse onların (putların) şefâati bana hiçbir fayda vermez, beni kurtaramazlar. İşte o zaman ben apaçık bir sapıklığın içine gömülmüş olurum.”*⁵⁹⁹

Bu zat daha sonra hem kendisini hem de kavmini yaratan Rabbine olan imanını açıkça ilan ederek kavmine şöyle dedi:

*“Kesinlikle ben, Rabbinize inandım, beni dinleyin”*⁶⁰⁰ bu ifadeyle hem kavmini iman etmeye hem de kendisini dinlemeye davet etti. Ancak kavmi onu dinlemeyip, ona saldırıp şehit ettiler. Müjde olarak ona, *“Cennete gir denilince. Keşke kavmim bilseydi! Rabbimin beni bağışladığını ve beni ikrama mazhar olanlardan kıldığını”*⁶⁰¹ dedi. O esnada kendisini zulümle şehit eden kavmi için öfke ve gazap duymaksızın: *“Keşke kavmim Rabbimin beni nasıl bağışladığını ve beni ikram edilenlerden kıldığını bilseydi”*⁶⁰² diyerek dileklerini ifade etti. Böylece benim gibi küfürden yüz çevirip, cennete eriştirecek iman ve salih ameller işleselerdi. Hadis-i şerifte bu kişi hakkında şöyle ifade edilmiştir: *“Hem diri hem de ölü olarak kavmine nasihat etti.”*⁶⁰³

Bu kişi, dürüstlük, sabır, hoşgörü, merhamet, sadakat, iyi niyet ve özsaygı değerleriyle hitap ederek öğütlerini kavmine aktardı. Ancak, kavmi ne yazık ki Mü'min Adam'ın kavmi gibi bu öğütleri dinlemediler ve hatta ona zarar verdiler. Ancak, bu zat, hadiste ifade edildiğı gibi, kavmine darılmadan, ölümünden sonra bile onlar için iyilikler diledi.

Mü'min Adam'ın kullandığı bu üslup, peygamberlerin genel olarak benimsediğı bir üslup tarzıdır. Peygamberler, tebliğ ettikleri mesajları insanlara

⁵⁹⁸ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. 3, s. 319.

⁵⁹⁹ Yâsîn, 36/23-24.

⁶⁰⁰ Yâsîn, 36/25.

⁶⁰¹ Yâsîn, 36/26-27.

⁶⁰² Yâsîn, 36/26-27.

⁶⁰³ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c.3, s. 319-320.

anlatırken Mü'min Adam gibi genellikle samimi, etkileyici ve açıklayıcı bir dil kullanmışlardır.⁶⁰⁴

Mü'min Adam'ın kullandığı bu yöntem, yukarıda bahsedilen örneklerle sınırlı değildir. Kur'ân-ı Kerim'de, benzer pek çok örnekte delilleri ile birlikte öğüt ve nasihat yöntemini işlenmiştir. Ancak tüm bu örnekleri bu çalışmada ayrıntılı bir şekilde ele almak oldukça zordur. Mü'min Adam'ın kullandığı bu yöntem, derinlemesine analizi ve incelenmeyi gerektiren oldukça zengin bir konuyu temsil etmektedir. Bu nedenle, bu çalışmada sadece birkaç örnekle yetinilmiştir.

2.1.4. Mü'min Adam'ın Kavmine Yönelik Uyarıları

Firavun ve kavmi, sahip oldukları güç ve iktidarı kötüye kullanarak toplum üzerinde baskı kurmaya, insanları ezmeye ve haksızlık yapmaya başlamışlardı. Bu durum, toplumda ciddi adâletsizliklere, zulümlere ve keyfi bir yönetim ortamına yol açıyordu.

Mü'min Adam, bu olumsuz gidişatı görerek ve insanların maruz kaldığı zulümlere tanık olarak derin bir rahatsızlık hissetti. Kendisinin de bir parçası olduğu bu toplumda adâletin ve hakikatin yerini bulması gerektiğine inanıyordu. Bu nedenle, hem Firavun'u hem de kavmini bu konuda uyarmak için harekete geçti. Konu ile ilgili olarak âyette şöyle buyrulur:

يَا قَوْمِ لَكُمْ الْمُلْكُ الْيَوْمَ ظَاهِرِينَ فِي الْأَرْضِ فَمَنْ يَنْصُرُنَا مِنَ بَاسِ اللَّهِ إِنَّ جَاءَنَا قَالَ فِرْعَوْنُ مَا أُرِيكُمْ إِلَّا مَا أَرَىٰ وَمَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ

*“Ey kavmim! Bugün yeryüzüne hâkim kimseler olarak iktidar ve saltanat sizindir. Ama başımıza geldiğinde bizi, Allah'ın azabından kim kurtarır? Firavun, Ben size ancak kendi görüşümü bildiriyorum ve sizi ancak doğru yola götürüyorum dedi.”*⁶⁰⁵

Mü'min Adam, kavminin dikkatini ikinci bir hususa çekerek, bugünkü geçici saltanata fazla odaklanmamalarını gerektiğini, geleceklerini unutmamalarını ve aynı zamanda Yüce Allah'ın azabından korkmalarını hikmetli bir üslupla onlara

⁶⁰⁴ er-Ra'd, 13/16; el-En'âm, 6/40; Yûnus, 10/31; el-Mü'minûn, 23/84-89; el-Ankebût, 29/61; ez-Zümer, 39/38; ez-Zuhruf, 43/87, 9, 5; Hûd, 11/28-29; el-En'âm, 6/76-81.

⁶⁰⁵ el-Mü'min, 40/29.

öğütlüyordu.⁶⁰⁶ Bunu dile getirirken, bir taraftan bu nimetleri verenin Yüce Allah olduğunu hatırlatırken,⁶⁰⁷ diğer taraftan da bu nimetleri veren zatın bunları sizden alıp onların yerine azabı indirebileceğini vurgulayarak,⁶⁰⁸ onları derin bir düşünceye sevk etmekteydi. Dolayısıyla Mü'min Adam, kavmini şu ince mantıkla uyardı: Mısır'da İsrailoğulları'na üstün gelmeniz,⁶⁰⁹ onların egemenliğini ele geçirmeniz, onları ezerek köle haline getirmeniz⁶¹⁰ ve Allah Teâlâ'nın size bahsettiği güç, kuvvet, iktidar ve saltanat gibi geçici nimetler sizi aldatmasın.

Mü'min Adam, bu uyarıları kavmine aktarırken “*bize gelip çatarsa*” ve “*kim bize yardım eder*”⁶¹¹ şeklinde ifadeler kullanarak, kendini de onların arasına dâhil etti. Zira o, bu şekilde hitap ederek, kendi önerilerinin kabul edilme olasılığını artırmaya çalışmaktadır.⁶¹² Mü'min Adam'ın “Ey kavmim” şeklinde doğrudan doğruya kavmine hitap etmesinden anlaşılıyor ki, bu konuşmalar özel bir meclis ortamında değil, genel bir topluluk içinde gerçekleşmektedir.⁶¹³ Onun bu üslubunu, tüm peygamberlerin kıssalarında da görmekteyiz.⁶¹⁴ Örneğin, Hz. Mûsâ (a.s)'ın kavmi buzağı heykeline taptıklarında, Hz. Mûsâ (a.s) onları bu yanlış inançtan uzaklaştırmak amacıyla “Ey kavmim” hitabını kullanmıştır.⁶¹⁵ Bunun yanı sıra, Hz. İbrâhim (a.s) kavmini Yüce Allah'ın birliğini kabul etmeye davet ettiğinde, onlara “Ey kavmim” hitabıyla seslenmiştir.⁶¹⁶ Zira “Ey kavmim” hitabı, peygamberlerin toplumlarına yönelik iletişimde son derece önemli bir araçtır. Bu hitap, bir çağrı ve uyarı niteliği taşıırken aynı zamanda bir nezaket ve samimiyet ifadesidir. Toplumun dikkatini çeker, onları doğru düşünmeye ve doğru şekilde davranmaya teşvik eder. Aynı zamanda,

⁶⁰⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, c. 3, s. 1064; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 24, s. 186-187.

⁶⁰⁷ el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn Tefsîri'l-Mâverdî*, c. 5, s. 154; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 24, s. 186-187.

⁶⁰⁸ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 24, s. 186-187.

⁶⁰⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 3, s. 420; Muhammed b. Muhammed b. Mustafa Ebû's-Suûd, *Ebû's-Suûd Tefsîri (İrşâdu'l-Akl's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbî'l-Kerîm)*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2007, c. 7, s. 275.

⁶¹⁰ eş-Şuarâ, 26/22.

⁶¹¹ el-Mü'min, 40/29.

⁶¹² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 3, s. 420; er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, c. 24, s. 51; el-Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmî'l-Kur'ân*, c. 8, s. 202; el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Tev'îl*, c. 2, s. 339.

⁶¹³ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. 6, s. 578.

⁶¹⁴ el-En'am, 6/78, 135; el-A'râf, 7/59, 61, 65, 67, 73, 79, 85, 93; Yûnus, 10/71, 84; Hûd, 11/28, 29, 30, 51, 52, 61, 63, 64, 78, 84, 85, 88, 89, 92, 93; el-Mümi'nûn, 23/23; Neml, 27/46; ez-Zümer, 39/39; el-Mü'min, 40/29, 30, 32, 38, 39, 41; ez-Zuhuruf, 43/51; es-Saf, 61/5; Nûh, 71/2.

⁶¹⁵ el-Bakara, 2/54.

⁶¹⁶ el-Mâide, 5/20.

peygamberlerin toplumlarına karşı olan sorumluluğunu ve sevgisini de açıkça ortaya koyar.

Mü'min Adam'ın yaptığı uyarılar Firavun'u oldukça rahatsız etti. Bu nedenle Firavun, kavmini şaşırtmak, faydalı şeyleri kazandırma ve zararlı şeyleri defetme çabasında olduğunu göstermek ve güvenilir bir nasihatçı olduğu izlenimini vermek istedi.⁶¹⁷ Dolayısıyla Hz. Mûsâ (a.s)'ı öldürme fikrini büyük bir kurnazlıkla ortaya attı. Bu fikrini de “...*Ben size ancak kendi görüşümü bildiriyorum...*”⁶¹⁸ diyerek savundu. Ardından “...*Sizi ancak doğru yola götürüyorum*”⁶¹⁹ iddiasını ileri sürdü.⁶²⁰ Firavun, bu sözleri kullanarak gerçeği çarpıtıyordu. Zira onun yolunun doğru bir yol olmadığı, aksine sapıklık, sefahat, fesat ve hayal kurgusundan ibaret olduğu pek çok âyetle belirtilmiştir. Konu ile ilgili olarak âyetlerde şöyle buyrulur:

*“Kesinlikle, biz Mûsâ'yı mucizelerimizle ve (özellikle, üstünlüğü) apaçık (asanın yılanı döndüştüğü) mucize ile Firavun'a ve onun ileri gelen adamlarına peygamber gönderdik de ileri gelenler Firavun'un emrine uydular. Hâlbuki Firavun'un emri doğru değildi.”*⁶²¹

*“Firavun, halkını saptırdı, onlara doğru yolu göstermedi.”*⁶²²

Bu âyetler, Firavun'un toplumunu yönlendirirken gerçeği çarpıttığını ve insanları doğru yoldan uzaklaştırdığını açıkça belirtmektedir. Zira Firavun, kendi saltanatını kurmak için halkını yanlış yollara sevk etmiş ve doğru yolu göstermekten kaçınmıştır.

Firavun'un kavmi, onun sapkın yolunu ve zulmünü bilmesine rağmen, zalimliklerinden ve kibirlerinden dolayı gerçeği reddettiler. Bu durum, onların Firavun'un yönetimine boyun eğmelerine ve ona itaat etmelerine yol açmıştır. Âyetlerde bu tutumlarıyla ilgili şu şekilde belirtilmektedir:

⁶¹⁷ Vehbe b. Mustafa ez-Zuhaylî, **Tefsirü'l-Veciz Esbab-ı Nüzulu İle Beraber**, çev. Hacı İnan, Dua Yayıncılık, İstanbul, 2013, c. 3, s. 574.

⁶¹⁸ el-Mü'min, 40/29.

⁶¹⁹ el-Mü'min, 40/29.

⁶²⁰ İbn Âşûr, **Tefsîru't- Tahrîr ve't- Tenvîr**, c, 24, s. 187.

⁶²¹ Hûd, 11/96-97.

⁶²² Hûd, 11/96-97.

*“Kendileri de bunların hak olduklarını kesin olarak bildikleri hâlde, sırf zalimliklerinden ve büyüklük taslamalarından ötürü onları inkâr ettiler. Ama bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bak.”*⁶²³

*“ Firavun, kavmini küçük düşürdü (ezdi). Onlar da kendisine itaat ettiler. Çünkü onlar yoldan çıkmış bir toplumdur.”*⁶²⁴

Mü'min Adam, kavmini yanlış yolda oldukları konusunda uyardı. Bu uyarılara rağmen, onlar Firavun'un yanlış yollarını takip ettiler. Hâlbuki Kur'ân-ı Kerim, Allah Teâlâ'ya isyan konusunda (ana ve baba dâhil) hiçbir varlığa körü körüne itaat etmeye izin vermez.⁶²⁵ Aksine, herkesi hem yöneticiyi hem de yönetileni eşit derecede sorumlu tutar. Bu ilkeyi vurgulamak adına Hûd Sûresi'nin doksan sekizinci âyetinde, Firavun ve onun ardından gidenlerin seçtikleri yolun sonunun cehennem ateşi olduğu açıkça ifade edilir. Aynı sûren'in doksan dokuzuncu âyetinde ise genel olarak tüm insanların önderlerini ve rehberlerini dikkatli ve bilinçli bir şekilde seçmeleri gerektiği hatırlatılır. Konu ile ilgili olarak âyetlerde şöyle buyrulur:

*“Firavun, kıyamet gününde kavminin önüne geçecek ve onları ateşe götürecektir. Ne kötü varış yeridir orası. Onlar hem bu dünyada hem de kıyamet gününde lânete uğratıldılar. Ne kötü destektir onlara verilen destek.”*⁶²⁶

Mü'min Adam, kavmini doğru yolu bulmaları için uyarırken, onlar bu uyarıları dikkate almayarak Firavun'un sapkın yolunu tercih ettiler. Kur'ân'da belirtildiği gibi, bazı insanlar, ne kadar açık deliller ve mucizeler görürlerse görsünler, içlerindeki inat ve kibir sebebiyle doğru yolu kabul etmeyeceklerdir. Konu ile ilgili olarak âyette şöyle buyrulur:

*“Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları âyetlerimden uzaklaştıracam. (Onlar) her âyeti görseler de ona iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Ama sapıklık yolunu görseler onu (hemen) yol edinirler. Bu, onların, âyetlerimizi yalanlamaları ve onlardan hep gafıl olmaları sebebiyledir.”*⁶²⁷

⁶²³ en-Neml, 27/14.

⁶²⁴ Zuhurf, 43/54.

⁶²⁵ el-Ankebût, 29/8.

⁶²⁶ Hûd, 11/98-99.

⁶²⁷ el-A'râf, 7/146.

Bu âyet, insanların gözle görülür mucizelerle karşılaşsalar bile iman etmeyeceklerini ve doğru yolu takip etmeyeceklerini vurgulamaktadır. İnsanların bu tutumu, kendi içsel kibirlerinden kaynaklanabilir veya mevcut düzenlerini koruma arzularıyla ilişkilendirilebilir. Zira bazı insanlar, hakikati reddeder ve kendi sapkınlıklarını sürdürmeye devam ederler. Gösterilen mucizeler ve deliller bile onları iknâ etmeye yetmez, çünkü kalpleri kapanmış ve gaflete düşmüş olabilirler. Bu durum, insanların düşünsel ve manevi açıdan ne kadar uyarılsa da bazen inatlaşarak veya mevcut yanlış inançlarına sıkı sıkıya sarılarak gerçeği görmemelerine neden olabilir.

2.1.5. Mü'min Adam'ın Kavmine Tarihten Ders Alma Çağrısı

Kur'ân-ı Kerim'e bakıldığında pek çok kavmin helak olduğu görülmektedir. Bu kavimlerin helak sebepleri genellikle Allah'ın buyruklarına karşı çıkmak ve gönderilen peygamberlerin öğütlerini reddetmekten kaynaklanmaktadır. Nûh, Âd, Semûd ve onlardan sonra gelen kavimler bu cümledendir. Misal olarak şu âyetleri gösterilebilir:

“Onlardan önce Nûh’un kavmi ve onlardan sonra gelen topluluklar da yalanlamıştı. Her ümmet kendi peygamberini yakalayıp cezalandırmaya azmetmişti. Hakkı yok etmek için batıl şeyler ileri sürerek tartışmışlardı. Bu yüzden onları kısıkrak yakaladım. Benim cezalandırmam nasılmış, (gördüler)!”⁶²⁸

“Onlara kendilerinden öncekilerin; Nûh, Âd ve Semûd kavimlerinin; İbrâhîm’in kavminin; Medyen halkının ve yerle bir olan şehirlerin haberleri ulaşmadı mı? Peygamberleri onlara apaçık mucizeler getirmişti. (Ama inanmadılar, Allah da onları cezalandırdı.) Demek ki Allah onlara zulmediyor değildi, ama onlar kendilerine zulmediyorlardı.”⁶²⁹

Bu âyetler, kavimlerin peygamberlere karşı sergiledikleri olumsuz tutumları ve Allah'ın bu tutumlara karşılık olarak verdiği cezayı açıkça ifade etmektedir. Kavimler, hakikati kabul etmeyerek batıl yollara sapmış ve peygamberleriyle mücadele etmişlerdir. Bu isyankâr tutumları nedeniyle Allah onları cezalandırmıştır.

⁶²⁸ el-Mü'min, 40/5.

⁶²⁹ et-Tevbe, 9/70.

Mü'min Adam, kendi kavmini bu kötü âkıbette kurtarmak için onlara bu tarihi kıssaların âkıbetlerini hatırlatmaktadır. O, bir yandan “*Doğrusu ben sizin için, Nûh kavminin, Âd, Semûd ve onlardan sonra gelenlerin durumu gibi toplulukların başlarına gelen bir sonuçtan korkuyorum...*”⁶³⁰ diyerek kavmini dünya azabından sakındırmaya çalışırken, diğer yandan “*...Allah, kullarına bir zulüm dileyecek değildir*”⁶³¹ şeklinde ifade ederek Yüce Allah’ın hiçbir topluluğa zulmetmediğini belirtmiştir. Nitekim şu âyette de Allah Teâlâ’nın hiçbir kimseye zerre kadar zulmetmeyeceği bildirilmiştir.

“*Kıyamet günü için adâlet terazileri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. (Yapılan iş) bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa, onu getirip ortaya koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz.*”⁶³²

Bu âyet, Yüce Allah’ın herkese adâletle muamele edeceği ve hiç kimsenin haksızlığa uğramayacağı güvencesini vermektedir.

Mü'min Adam, kavminin Hz. Mûsâ (a.s)’ın getirdiği mucizelere inanmadığına tanık oluyordu. Bu nedenle, kavminin inançsızlıktan kaçınmaları için geçmiş kavimlerin başlarına gelen bela ve musibetlerin kendilerinin de başlarına gelebileceği konusunu hikmetli bir üslupla ifade etti.⁶³³ Amacı, onları inançsızlıktan korumak ve doğru yolu bulmalarına yardımcı olmaktı. Zira geçmişte, bu tür küfür ve isyanlar yüzünden her biri büyük bir azapla karşı karşıya kalmış ve tarih sahnesinden silinen kavimler bulunmaktadır; bu kavimler, nihayetinde birer ibret vesilesi olmuşlardır.⁶³⁴ Hz. Nûh,⁶³⁵ Hûd,⁶³⁶ Sâlih,⁶³⁷ Lût,⁶³⁸ Şuayb (a.s)’ın⁶³⁹ kavimleri bu cümledendirler. Onların helâk edilmesi adâlet ve hakkaniyete uygun bir sonuçtu, çünkü yaptıklarıyla

⁶³⁰ el-Mü'min, 40/30-31.

⁶³¹ el-Mü'min, 40/31.

⁶³² el-Enbiyâ, 21/47.

⁶³³ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, c. 1, s. 292.

⁶³⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, **Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâlî Âlîsi ve Tefsiri**, Sentez Yayınevi, İstanbul, ts, c. 7, s. 3145.

⁶³⁵ Hûd, 11/25-48; el-A'râf, 7/59-64; Yûnus, 10/71-73; el-Enbiyâ, 21/76-77; el-Mü'minûn, 23/23-30; el-Furkân, 25/37; eş-Şuarâ, 26/105-121; el-Ankebût, 29/141-5; es-Sâffât, 37/76-82; el-Mü'min, 40/5; ez-Zâriât, 51/46; en-Necm, 53/52; el-Kamer, 54/9-16; Nûh, 71/1-28.

⁶³⁶ Hûd, 11/50-58; el-A'râf, 7/65-72; eş-Şuarâ, 26/123-140.

⁶³⁷ Hûd, 11/59-68; el-A'râf, 7/73-79; eş-Şuarâ, 26/141-159; en-Neml, 27/45-53.

⁶³⁸ Hûd, 11/76-83; el-A'râf, 7/80-84; el-Hicr, 15/58-77; eş-Şuarâ, 26/160-174; en-Neml, 27/54-58; el-Ankebût, 29/28-35; es-Sâffât, 37/133-138; el-Kamer, 54/33-39.

⁶³⁹ Hûd, 11/84-94; el-A'râf, 7/85-94; eş-Şuarâ, 26/176-190; el-Ankebût, 29/6-37.

bu sonucu kaçınılmaz hale getirmişlerdir.⁶⁴⁰ Fakat peygamberlere uyanlar ve onların getirdiği hakikati kabul edenler ise, Yüce Allah'ın azabından selamete kurtulmuşlardır.⁶⁴¹ Konu ile ilgili olarak âyetlerde de şöyle buyrulur:

*“Bunların her birini kendi günahları yüzünden yakaladık. Onlardan taş yağmuruna tuttuklarımız var. Onlardan o korkunç sesin yakaladığı kimseler var. Onlardan yerin dibine geçirdiklerimiz var. Onlardan suda boğduklarımız var. Allah, onlara zulmediyor değildi, fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.”*⁶⁴²

*“(Yine) onlar, yeryüzünde dolaşıp kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğuna bakmadılar mı? Onlar kendilerinden daha kuvvetli idiler. Yeryüzünü sürüp işlemişler ve orayı kendilerinin imar ettiğinden daha çok imar etmişlerdi. Onlara da peygamberleri apaçık deliller getirmişlerdi. Allah, onlara asla zulmediyor değildi. Fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.”*⁶⁴³

Bu âyetlerde, pek çok topluluğun helâk olduğu ve ilahi cezalara maruz kaldığı ifade edilmektedir. Bu topluluklar, kendi günahları sebebiyle Allah'ın cezasına maruz kalmışlardır. Onlar, gönderilen peygamberlerin açık delillerini inkâr etmiş ve doğru yolu takip etmek yerine sapkınlıklarına devam etmişlerdir. Bu sebeple, Allah onlara zulmetmemiş, ancak kendi kötü eylemleri sebebiyle onları cezalandırmıştır.

2.1.6. Mü'min Adam Kavmini Kıyamet Günü ile Uyarması

Kıyamet günü, insanların dünya hayatında yaptıkları her türlü eylemin karşılığını alacakları, korkutucu ve çetin bir gündür. Bugünün korkunçluğu ve insanların karşılaşacakları zorluklar pek çok âyette vurgulanmıştır. Misal:

“Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Çünkü kıyamet sarsıntısı çok büyük bir şeydir. Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirmekte olduğu çocuğundan geçer ve her hamile kadın da karnındaki çocuğunu düşürür. İnsanları

⁶⁴⁰ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. 3, s. 426.

⁶⁴¹ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, c. 1, s. 292.

⁶⁴² el-Ankebût, 29/40.

⁶⁴³ er-Rûm, 30/9. Yüce Allah'ın her topluluğa peygamber gönderdiği, kendi peygamberlerini inkâr edenlerin ilahi azaba maruz kaldığı, hiç kimseye suçsuzca ceza vermediği Kur'an-ı Kerim'de pek çok âyette ifade edilmektedir. Geniş bilgi için bk. el-En'âm, 6/131; el-A'râf, 7/177; el-Enfâl, 8/51; Hûd, 11/101, 117; en-Nahl, 16/111, 33; el-Kehf, 18/49; Meryem, 19/60; el-Hac, 22/11, 48; el-Mü'minûn, 23/62; en-Neml, 27/52, 85; el-Kasas, 28/59; Sebe', 34/19; ez-Zümer, 39/69; Fussilet, 41/46; el-Mü'min, 40/17; el-Câsiye, 45/22; el-Ahkâf, 46/19; Kâf, 50/29.

sarhoş görürsün; hâlbuki onlar sarhoş değillerdir. Ne var ki Allah'ın azabı çok şiddetlidir."⁶⁴⁴

"Kimsenin kimse namına bir şey ödemeyeceği, hiç kimseden fidye alınmayacağı, kimseye şefaatin (aracılığın) yarar sağlamayacağı ve hiç kimsenin hiçbir taraftan yardım göremeyeceği günden sakının."⁶⁴⁵

Bu âyetlerde kıyamet gününün insanlar için ne denli ciddi bir hesap günü olduğu vurgulanmaktadır. Annelerin doğal bağlarından vazgeçecekleri, insanların şaşkınlık içinde olacakları ve Allah'ın azabının korkunçluğundan dolayı tüm insanların dehşet içinde olacakları anlatılmaktadır.

Mü'min Adam, kavmine "Yevmu't-tenâd" olarak adlandırılan ve kıyamet gününü ifade eden bu terimle hitap ederek, onları kıyamet gününün dehşeti hakkında uyardı. Aynı zamanda kıyamet gününde karşılaşılabilecek olan büyük korku ve pişmanlık anlarına da işaret etti. O gün insanların birbirlerine seslenecekleri ve yardım isteyecekleri, ancak Allah'ın yardımı dışında hiçbir yardımın fayda etmeyeceği çetin bir gün olarak tasvir edilmiştir. Mü'min Adam, bu uyarılarla kavmini kıyamet gününün dehşetinden sakınmaları ve doğru yolu bulmaları konusunda bilinçlendirmeye çalıştı. Konu ile ilgili olarak âyetlerde şöyle buyrulur:

وَيَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ يَوْمَ التَّنَادِ يَوْمَ تُتَوَلَّوْنَ مُدْبِرِينَ مَا لَكُمْ مِّنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ

"Ey kavmim! Gerçekten sizin için, o bağrışıp çağrışma gününden, arkanıza dönüp kaçmaya çalışacağınız ve sizi Allah'tan kurtaracak kimsenin olmayacağı o günden sizin adınıza korkuyorum. Allah, kimi saptırırsa artık onu doğru yola iletecek de yoktur."⁶⁴⁶

Mü'min Adam, kavmi için hem dünya hayatında başlarına gelebilecek azaptan hem de kıyamet günündeki ilahi cezadan endişe etti. Bu endişeyi öncelikle Mü'min Sûresi'nin otuzuncu âyetinde, *"Ey kavmim! Kesinlikle ben, Nûh kavmi, Âd kavmi,*

⁶⁴⁴ Hac, 22/1-2. Ayrıca; bk. el-Enbiyâ, 21/97; el-Mü'minûn, 23/101-115; el-Furkân, 25/22-23, 26-30; el-Kasas, 28/62-66, 74-75; er-Rûm, 30/43; Lokmân, 31/33; el-Mü'min, 40/10, 52; en-Necm, 53/38-41; el-Mümtehhine, 60/3; el-Kıyâmet, 75/12-15, 22-25; el-Fecr, 89/21-24; el-Kâria, 101/6-11. vb.

⁶⁴⁵ el-Bakara, 2/123.

⁶⁴⁶ el-Mü'min, 40/32-33.

Semûd kavmi ve onlardan sonra gelen toplulukların başına gelen olayların sizin de başınıza gelmesinden korkuyorum...”⁶⁴⁷ şeklinde dile getirmiştir.

Mümin Adam söz konusu endişesini “*Ey kavmim! Gerçekten sizin için, o bağrışıp çağırışma gününden, arkanıza dönüp kaçmaya çalışacağınız ve sizi Allah’tan kurtaracak kimsenin olmayacağı o günden sizin adınıza korkuyorum...*”⁶⁴⁸ ifadesiyle de dile getirdi. Dolayısıyla, bu âyetlerde iki boyutlu bir korkunun anlatıldığı görülmektedir. Bu durum, iman etmiş ve bilgili kişilerin, toplumlarının hem dünya hem de âhiret hayatı için endişe duymaları gerektiğini göstermektedir. Kur’ân-ı Kerim’de anlatılan Mü’mîn Adam kıssasının en önemli mesajlarından biri de budur. İnsanlığın iyilik ve gelişimini hedefleyen eğitim-öğretim yolu ile dinin yolu, bu noktada aynı amaçta birleşmektedir.

Mü’mîn Adam’ın dile getirdiği “Yevmu’t-tenâd” ifadesiyle ilgili müfessirler şu açıklamaları yapmışlardır.⁶⁴⁹

1. İnsanların, kıyamet gününde birbirlerini yüksek sesle çağıracaklarından dolayı bugün “yevmu’t-tenâd” olarak adlandırılmıştır. Konu ile ilgili olarak âyetlerde şöyle buyrulur:

Cennet ehli, cehennem ehline şöyle seslenecekler: “*Rabbimizin bize va’dettiğini biz gerçek bulduk. Siz de Rabbinizin va’dettiğini gerçek buldunuz mu?*”⁶⁵⁰ Cehennem ehli ise cennet ehline şöyle seslenecekler: “*Ne olur, sudan veya Allah’ın size verdiği rızıktan biraz da bizim üzerimize akıtın...*”⁶⁵¹ A’râf üzerinde bulunanlar ise tanıdıkları bazı insanlara şöyle seslenirler: “*Ne çokluğunuz ne de taslamakta olduğunuz kibir size bir yarar sağladı!*”⁶⁵²

2. Münadi, bugünde kimlerin bedbaht kimlerin de mutlu olduklarını ilan edeceğinden dolayı bu ismi almıştır.⁶⁵³ Nitekim Münadi, “*Bilin ki, filan oğlu filan saadete ulaşmıştır ve bundan sonra ebedi olarak bedbaht olmayacak. Yine bilin ki,*

⁶⁴⁷ el-Mü’mîn, 40/30.

⁶⁴⁸ el-Mü’mîn, 40/33.

⁶⁴⁹ er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Ğayb**, c. 24, s. 52; el-Kurtubî, **el-Câmi li Ahkâmi’l-Kur’ân**, c. 8, s. 202.

⁶⁵⁰ el-A’râf, 7/44.

⁶⁵¹ el-A’râf, 7/50.

⁶⁵² el-A’râf, 7/48.

⁶⁵³ es-Sa’lebî, **el-Keşf ve’l-Beyân ‘an Tefsîri’l-Kur’ân**, c. 8, s. 274; el-Kurtubî, **el-Câmi li Ahkâmi’l-Kur’ân**, c. 8, s. 202-203; eş-Şevkânî, **Fethu’l-Kadîr**, s. 1301.

filan oğlu filan bedbaht olmuştur ve ebedi olarak saadete ulaşmayacak” şeklinde nida edecektir.⁶⁵⁴ Bu nida, insanların amellerinin tartılacağı an geldiğinde yapılacaktır. O zaman melekler, cennet ehline şöyle seslenecekler:⁶⁵⁵ “...İşte yaptığınız (iyi işler) sayesinde kendisine varis kılındığınız cennet!”⁶⁵⁶

3. İnsanlar âhirette birbirlerinden kaçıp uzaklaşacaklardır.⁶⁵⁷ Konu ile ilgili olarak âyette şöyle buyrulur: “*Kişinin kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçacağı gün kulakları sağır edercesine şiddetli ses geldiği vakit, işte o gün onlardan herkesin kendini meşgul edecek bir işi vardır.*”⁶⁵⁸

4. İnsanlar kıyamet gününde mahşer meydanına çağırılırlar.⁶⁵⁹ Konu ile ilgili olarak âyette şöyle buyrulur: Mü'min kişiler, “...*Gelin, kitabımı okuyun*”⁶⁶⁰ diye nida ederken, Kâfir kişiler ise, “...*Keşke kitabım bana verilmeseydi*”⁶⁶¹ diye bağırır.⁶⁶²

5. Söz konusu günde ölüm, güzel bir koç şeklinde getirilir ve kurban edilir. “*Ey mahşer halkı, artık bundan sonra ölüm yok*” diye nida edilerek bu nida, cennetliklerin sevincini cehennemliklerin hüznünü artırır.⁶⁶³

6. Bu çetin günde insanlar, cehennemin korkunç gürlemesini işittiklerinde dehşet içinde kaçarlara, ancak nereye giderlerse gitsinler, karşılarında sıralanmış melekleri görürler ve birbirlerine yığılırlar. Bu sırada ansızın bir ses duyarlar: “*Hadi, hesap gününe der.*”⁶⁶⁴ Kendilerini kurtaracak bir yol da bulamazlar.⁶⁶⁵ Konu ile ilgili olarak âyette şöyle buyrulur:

“*O gün insan kaçış nereye? diyecektir. Hayır, hiçbir sığınacak yer yoktur. O gün varıp durulacak yer, sadece Rabbinin huzurudur.*”⁶⁶⁶

⁶⁵⁴ es-Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân**, c. 8, s. 274; en-Nesefî, **Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, c. 3, s. 210.

⁶⁵⁵ el-Kurtubî, **el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân**, c. 8, s. 203.

⁶⁵⁶ el-A'râf, 7/43.

⁶⁵⁷ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. 3, s. 426.

⁶⁵⁸ Abese, 80/34-37.

⁶⁵⁹ er-Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, c. 24, s. 52.

⁶⁶⁰ el-Hâkka, 69/19.

⁶⁶¹ el-Hâkka, 69/25.

⁶⁶² er-Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, c. 24, s. 52.

⁶⁶³ er-Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, c. 24, s. 52.

⁶⁶⁴ es-Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân**, c. 8, s. 274; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd Muhammed el-Begâvî, **Tefsir'l-Begâvî (Me'âlimü't-Tenzîl)**, Dâru'l İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts. c. 7, s. 148; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. 3, s. 426.

⁶⁶⁵ İbn Kesîr, **Âyet ve Hadislerle Peygamberler Tarihi (Kasasu'l-Enbiyâ)**, c. 1, s. 626.

⁶⁶⁶ el-Kıyâmet, 75/10-12.

Velhasıl, kıyamet gününe “çağrışma günü” adının verilmesi, bağrışmaların ve seslerin farklı yönleri doğru yükselmesini çağrıştırmaktadır. Çünkü söz konusu gün, kalabalık bir topluluğun birbirleriyle hesaplaşma ve davacı olma gününü tasvir etmektedir.⁶⁶⁷ Mü’min Adam, bugünün ne kadar zorlu olduğunu, mal, mevki, makam ve şöhret gibi dünyevi hiçbir şeyin bir faydası olmadığını, sadece imanın ve salih amellerin faydalı olduğunu biliyordu. Kavmi ise dünya hayatında maddi kazançlara ve dünyevi zevklere aşırı derecede bağlı olmaları sebebiyle, âhiret gününün varlığından habersiz bir şekilde yaşıyorlardı. Onların bu dünya merkezli yaşam tarzı, âhiret günü ve manevi değerler konusunda bilinçsiz olmalarına yol açmıştı. Bu yüzden Mü’min Adam onlara: *“Ey kavmim, her milletin ameliyle çağrılacağı kıyamet gününden sizin hesabınıza korkuyorum. O, öyle bir gündür ki, herkes dünyada yaptığı amelin karşılığını görecektir. O gün kimsenin kimseye hiçbir faydası olmayacak, herkes kendi derdine düşecektir”* şeklinde hitap ederek kavmini iman etmeye teşvik etti. Ancak kavmi, büyük bir gaflet ve küfür içinde oldukları için bu gerçekleri anlamadılar ve küfürde ısrar ettiler.⁶⁶⁸

er-Râzî bu âyet hakkında şöyle der: Mü’min Adam, kavmini *“Ey kavmim! Gerçekten sizin için, o bağrışıp çağrışma gününden, arkanıza dönüp kaçmaya çalışacağınız...”*⁶⁶⁹ şeklinde uyarılmış. Ardından, bu tehdidi *“...sizi Allah’tan kurtaracak kimsenin olmayacağı o günden sizin adınıza korkuyorum...”*⁶⁷⁰ âyetiyle vurgulanmış. Sonra dalâletlerinin kuvveti ve cehaletlerinin fazlalığına dikkat çekmek üzere, *“...Allah, kimi saptırırsa artık onu doğru yola iletecek de yoktur.”*⁶⁷¹ ifadesini kullanmıştır.⁶⁷²

Böylece Mü’min Adam, kıyamet gününün varlığı konusunda kavmini uyarak onların dikkati bu önemli gerçeğe çekti. Onlara, kıyamet gününün dehşetinden kurtulabilecek tek kurtarıcının Allah olduğunu ve gerçek rehberliğin Firavun’dan değil, Yüce Allah’tan geldiğini bildirdi. Nitekim Seyyid Kutub’un da belirttiği gibi, Mü’min Adam’ın. *“...Allah, kimi saptırırsa artık onu doğru yola iletecek de yoktur”*⁶⁷³

⁶⁶⁷ Kutub, **fi Zılâli’l-Kur’ân**, c. 8, s. 627.

⁶⁶⁸ es-Semerkandî, **Bahru’l-Ulûm**, c. 3, s. 166-167.

⁶⁶⁹ el-Mü’min, 40/32-33.

⁶⁷⁰ el-Mü’min, 40/33.

⁶⁷¹ el-Mü’min, 40/33.

⁶⁷² er-Râzî, **Mefâtihu’l-Ğayb**, c. 24, s. 52.

⁶⁷³ el-Mü’min, 40/32-33.

uyarısı, bir anlamda Firavun'un "...sizi ancak doğru yola götürüyorum..."⁶⁷⁴ şeklindeki yanıltıcı iddiasına karşı gizli bir itirazdır.⁶⁷⁵

Mü'min Adam'ın ifadesi olan. "...Allah, kimi saptırırsa artık onu doğru yola iletecek de yoktur"⁶⁷⁶ şeklindeki bu âyet, Allah'ın hidayeti ve saptırması üzerine vurgu yapar. Aynı zamanda söz konusu âyet, insanın Allah'ın hidayeti olmadan doğru yolu bulamayacağını ve Allah'ın saptırdığı kimsenin de başka bir hidayet kaynağı bulamayacağını ifade eder. Kur'an'da bu konu pek çok âyette teyit edilmiştir. Misal:

*"Allah, kimi doğru yola iletirse işte o, doğru yolu bulmuştur. Kimi de saptırırsa, böyleleri için O'nun dışında dostlar bulamazsın..."*⁶⁷⁷

*"Allah, kimi saptırırsa artık onu doğru yola iletecek kimse yoktur. Allah, onları azgınlıkları içinde bırakır, bocalayıp dururlar..."*⁶⁷⁸

*"Allah, kimi saptırırsa artık bundan sonra onun hiçbir dostu yoktur..... Onların Allah'tan başka kendilerine yardım edecek dostları da yoktur. Allah, kimi saptırırsa artık onun için hiçbir çıkar yol yoktur. Allah'tan, geri çevrilmesi imkânsız olan bir gün gelmeden önce, Rabbinizin çağrısına uyun. O gün sizin için ne sığınacak bir yer vardır ne de (günahlarınızı) inkâr edebilirsiniz!"*⁶⁷⁹

Bu âyetlerde Allah'ın hidayet verme ve saptırma yetkisi vurgulanırken, saptırılan kişilerin kendi başlarına doğru yolu bulmalarının mümkün olmadığı belirtilmektedir. Mü'min Adam'ın söz konusu ifadesi, bu ilahi prensibi kavmine hatırlatırken, Allah'ın mutlak otoritesini ve insanların bu otorite karşısındaki sınırlılıklarını vurgulamaktadır.

2.1.7. Mü'min Adam'ın Kavmini Doğru Yola Çağırması

Mü'min Adam, Firavun'un sinsi emellerini ve zalimce kararlarını çok iyi biliyordu. Ancak o, Firavun'un zulmünden, Hâmân'ın planlarından ve Firavun'a kötülükte destek olan ileri gelenlerinin kötülüklerinden hiç korkmadan, kendi kavmini

⁶⁷⁴ el-Mü'min, 40/29.

⁶⁷⁵ Kutub, *fi Zılâli'l-Kur'an*, c. 8, s. 627.

⁶⁷⁶ el-Mü'min, 40/32-33.

⁶⁷⁷ el-İsrâ, 17/97.

⁶⁷⁸ el-A'râf, 7/186.

⁶⁷⁹ eş-Şûrâ, 42/44-47.

Firavun'un söylediklerine değil, kendi uyarılarına ve tavsiyelerine uymaya çağırırdı. Konu ile ilgili olarak âyette şöyle buyrulur:

وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِيكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ

“O inanan kimse dedi ki: Ey kavmim! Bana uyun ki, sizi doğru yola ileteyim.”⁶⁸⁰

Mü'min Adam, sabırla ve yılmadan kavminin gönül tellerini okşayarak onları hakikate çağırmaya devam etti. O, bazen kendi kavmini önceki kavimlerin peygamberlerini inkâr etmeleri ve onlardan yüz çevirmeleri sebebiyle başlarına gelen musibetlerle korkutarak uyardı. Bazen kötü işler yaparak bizzat kendilerine zarar verdiklerini ifade ederek onların bu mantıksız davranışlarını eleştirdi. Bazen de âhiret gününün dehşetli sahnelerinden bahsederek onları düşünmeye ve Hz. Mûsâ (a.s)'ın getirdiği tevhid dinine tabi olmaya davet etti. Mü'min Adam, tüm bunları kendi kavmine anlatırken imanını açıkladığı için hayatının tehlikede olduğunun farkındaydı, ancak ölüme aldırmadan tebliğ görevini sürdürdü.⁶⁸¹

Mü'min Adam, zorlu ve meşakkatli bir mücadele veriyordu. Onun, amacı kendi kavmini doğru yola yönlendirmektir. Çünkü o, kavminin takip ettiği yolun yanlış bir yol olduğunu biliyordu. Bu nedenle, “... Ey kavmim! Bana uyun ki, sizi doğru yola ileteyim”⁶⁸² diyerek onları hakikat yoluna davet etti. Mü'min Adam, kendi yolunun doğru yol olduğunu vurgularken, dolaylı olarak Firavun ve kavminin yolunun yanlış yol olduğunu ima ediyordu.⁶⁸³

Bu âyette açık bir ifade olmamakla birlikte, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, “... Ey kavmim! Bana uyun ki, sizi doğru yola ileteyim”⁶⁸⁴ ifadesinden hareketle, yolun burasında Mü'min Adam'ın Firavun'la ilişkilerini keserek Hz. Mûsâ (a.s)'a yardım etmek için onun karşısında açıkça mücadeleye başladığını ve halkını kendisine tabi olmaya davet ettiğini ifade etmektedir. ((Mîzâncı) Murat Bey'in *Târîh-i Umûm* adlı eserinden de, Mısır kâhinlerinden “Uzarsif” adında birisinin Hiksoslar tarafına geçerek

⁶⁸⁰ el-Mü'min, 40/38.

⁶⁸¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâdûridî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, çev. Kemal Sandıkçı, 1. Baskı, Ensar Yayınları, İstanbul, 2020, c. 9, s. 62.

⁶⁸² el-Mü'min, 40/38.

⁶⁸³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 7, s. 428.

⁶⁸⁴ el-Mü'min, 40/38.

önemli bir ordu ile Firavun'a karşı ayaklandığını nakletmektedir. Her ne kadar tarihçiler bu kişiyi Hz. Mûsâ (a.s) olarak göstermiş olsalar da, Firavun ailesinden Mü'min Adam olması daha doğrudur, demektir.⁶⁸⁵ Zira Mü'min Adam, cesur bir şekilde kavminin refahını ve kurtuluşunu gözeten bir kişiydi. Firavun'un zalimliği ve sapkınlığı karşısında durarak hakkı haykıran, kavmini doğru yola yönlendirmeyi kendine görev edinen biriydi. Kavmini Firavun'un kötü etkilerinden korumayı amaçlayandı. Sürekli olarak kavmini Allah'a inanmaya, O'na şirk koşturmamaya, Allah'ın gönderdiği peygamberi kabul etmeye ve Firavun'un kötü işlerinden kaçınmaya davet edendi. Ne yazık ki, kavmi doğru yolu seçmek yerine Firavun'un sapkın yollarını tercih ettiler. Nitekim, "...*Firavun'un emrine uydular. Hâlbuki Firavun'un emri doğru değildi*"⁶⁸⁶ âyeti de bu durumu açık bir şekilde ifade etmektedir.

2.1.8. Mü'min Adam'ın Kavmine Geçici ve Kalıcı Değerler Hakkındaki Tavsiyesi

Dünya ve âhiret, birbiriyle bağlantılı ve birbirini tamamlayan iki yaşam alanıdır. İnsanlardan beklenen, hayata gözlerini açtıkları dünya ile hayata gözlerini yumduktan sonraki âhiret arasında bir denge kurmalarıdır. Bu dengeyi sağlamak, hem dünyada huzurlu ve dengeli bir yaşam sürmek hem de âhirette imtihanını kazanmak için gereklidir. Bu anlayışı destekleyen "*Allah'ın sana verdiği (servet ve zenginlik gibi) şeylerde âhiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma...*"⁶⁸⁷ âyeti, bu dengeyi sağlamak için hem dünya hayatındaki nimetlerden faydalanmayı hem de bu nimetleri âhiretteki hedefler doğrultusunda kullanmayı işaret eder.

Mü'min Adam, Firavun ve kavmini bu dengeyi sağlamak için uyardı. Konuşmasına dünyayı küçümseyerek başlaması, onun dünya nimetlerine aşırı bağlılığın ve dünya tutkusunun tehlikelerine dikkat çekme amacını taşıdığını gösterir.

"*Kesinlikle bu dünya hayatı ancak (geçici) bir yararlanmadır. Âhiret ise ebedî olarak kalınacak yerdir*"⁶⁸⁸ âyetiyle Mü'min Adam'ın vurguladığı temel nokta, dünya hayatının geçici ve aldatıcı doğası ile âhiret hayatının kalıcılığıdır. Aynı zamanda

⁶⁸⁵ Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, c. 6, s. 583.

⁶⁸⁶ Hûd, 11/97.

⁶⁸⁷ el-Kasas, 28/77.

⁶⁸⁸ el-Mü'min, 40/39.

Kur’ân-ı Kerim’in pek çok âyeti de bu konuya değilmıştır. Bu âyetlerden bazıları şunlardır:

“Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir. (Nihayet hepsi yok olur gider). Tıpkı şöyle: Bir yağmur ki, bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider. Sonra kurumaya yüz tutar da sen onu sararmış olarak görürsün. Sonra da çer çöp olur. âhirette ise (dünyadaki amele göre ya) çetin bir azap ve(ya) Allah’ın mağfiret ve rızası vardır. Dünya hayatı, aldaniş metaından başka bir şey değildir.”⁶⁸⁹

“Oysa âhiret, daha hayırlı ve süreklidir.”⁶⁹⁰

“Muhakkak ki âhiret senin için dünyadan daha hayırlıdır.”⁶⁹¹

“Bu dünya hayatı ancak bir eğlence ve oyundan ibarettir. âhiret yurduna gelince, işte gerçek hayat odur.”⁶⁹²

“Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçimliğidir. Oysa asıl varılacak güzel yer ancak Allah’ın katındadır.”⁶⁹³

“Mallar ve evlatlar, dünya hayatının süsüdür. Baki kalacak salih ameller ise, Rabbinin katında, sevap olarak da ümit olarak da daha hayırlıdır.”⁶⁹⁴

“Onlara dünya hayatının örneğini ver: (Dünya hayatı) gökten yağırdığımız yağmur sebebi ile yeryüzü bitkilerinin boy verip birbirine karışması, fakat sonunda bütün bu canlılığın; rüzgârın savurduğu kuru bir çer-çöpe dönmesi gibidir. Allah, her şeye karşı kudret sahibidir.”⁶⁹⁵

Bu âyetler, dünya hayatının geçici ve aldaticı doğasını vurgularken, âhiretin gerçek ve kalıcı değerini net bir şekilde ortaya koyar. Dünya hayatı, insanları geçici zevklerle meşgul eden ve gerçek anlamda kalıcı olmayan bir yaşantı sunar. Mal, mülk, kadınlar, çocuklar, şöhret ve diğer dünyevi değerler, âhiretteki kalıcı ödüllerle

⁶⁸⁹ el-Hadid, 57/20.

⁶⁹⁰ el-A’lâ, 89/17.

⁶⁹¹ ed-Duhâ, 93/4.

⁶⁹² el-Ankebût, 29/64. Ayrıca; bk. Âl-i İmrân, 3/185; el-En’âm, 6/32; Nahl, 16/117; Muhammed, 47/36.

⁶⁹³ Âl-i İmrân, 3/14.

⁶⁹⁴ el-Kehf, 18/46. Ayrıca; bk. el-Kasas, 28/60.

⁶⁹⁵ el-Kehf, 18/45.

kıyaslandığında yalnızca geçici süsler ve aldatmacalardır. Bu bağlamda, Mü'min Adam, kavmini bu gerçeklere yönlendirmek amacıyla büyük bir çaba sarf etti. Firavun ve kavminin geçici dünya zevklerinin ötesine geçmelerini ve kalıcı âhiret hayatına yönelmelerini teşvik etmek için, onlara dünyadaki süslerin ve geçici nimetlerin ötesindeki gerçek değerleri açıkça gösterdi. Mü'min Adam bu çabaları, kavminin dünya hayatının aldatıcılığından kaçınmasını ve gerçek ile kalıcı değerleri kavramasını sağlamak amacıyla yaptı.

Âlimlerden birisi de “Dünya, fani olan altın; âhiret ise devamlı olan kiremit olsaydı, âhiret yine dünyadan daha hayırlı olurdu. Dünya, sona eren kiremit, âhiret ise devamlı olan mesabesinde iken nasıl böyle olmasın?”⁶⁹⁶ ifadelerini kullanmıştır. Bu sözlerle dünya hayatının önemsizliğine ve geçiciliğine vurgu yapılırken, âhiret hayatının değerine ve önemine dikkat çekilmektedir. Çünkü dünya hayatı, oldukça kısa bir süre boyunca yararlanılabilecek bir geçimlikten ibarettir. Kur’ân’da da bu durum şöyle ifade edilmiştir: “...*De ki: Dünya geçimliği azdır. âhiret, Allah’a karşı gelmekten sakınan kimse için daha hayırlıdır. Size kıl kadar haksızlık edilmez.*”⁶⁹⁷

Hem isyankâr insanlar hem de itaatkâr insanlar, ölüm anına kadar bu dünya hayatından yararlanır.⁶⁹⁸ Ancak, dünya hayatı sona erdiğinde, bu geçici yaşantı yok olur ve âhiret hayatı ebedi ve sürekli bir yaşam olarak kalır.⁶⁹⁹ Çünkü âhirette insanlar ya nimetler içinde olur ya da ateşin içindedirler. Bunların dışında üçüncü bir seçenek yoktur. Nitekim şu âyetler bu hakikati net bir şekilde gözler önüne serer. “*Bir grup cennette, bir grup ise cehennemdedir*”⁷⁰⁰ ve “...*Âhirette ise (dünyadaki amele göre ya) çetin bir azap ve(ya) Allah’ın mağfiret ve rızası vardır...*”⁷⁰¹

Bu âyetlere göre, âhiretteki sonucun iki ana kategoriye ayrıldığını ve insanların bu iki durumdan biriyle karşılaşacağını açıkça belirtir. Cennet, Allah’ın nimetleriyle dolu, ebedi bir yaşam alanı olarak tasvir edilirken; cehennem ise, azap ve ızdırabın sürekli olduğu bir yer olarak tanımlanır.

⁶⁹⁶ er-Râzî, **Mefâtihu’l Ğayb**, c. 27, s. 60; ez-Zeydan, **Mustefâdî Kasası’l-Kur’an**, c. 2, s. 343-344.

⁶⁹⁷ en-Nisâ, 4/77.

⁶⁹⁸ el-Mâdûridî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, c. 9, s. 63.

⁶⁹⁹ er-Râzî, **Mefâtihu’l Ğayb**, c. 27, s. 60; el-Merâġî, **Tefsîrû’l-Merâġî**, c. 24, s. 74.

⁷⁰⁰ eş-Şûrâ, 42/7.

⁷⁰¹ el-Hadîd, 57/20.

Mü'min Adam, Firavun ve kavmine bu hakikati anlatarak onları âhirette karşılaşacakları gerçek sonuçlara hazırlamaya çalışıyordu. Ancak Firavun ve kavmi, onun bu uyarılarına rağmen dünya hayatını âhiret hayatına tercih ettiler ve sonunda dünyadan yalnızca kısa bir süre istifade edebildiler. Sonrasında ise tüm dünyevi varlıklarını geride bırakıp suda boğuldular. Konu ile ilgili olarak âyetlerde şöyle buyrulur:

*“Onlar geride nice bahçeler, nice pınarlar bıraktılar. Nice ekinler, nice güzel konaklar! Zevk ve sefasını sürdükleri nice nimetler! İşte böyle! Onları başka bir topluma miras bıraktık.”*⁷⁰²

*“Biz de Firavun’un kavmini bahçelerden, pınar başlarından, servetlerden ve iyi bir konumdan çıkardık. İşte böyle yaptık ve onlara, İsrailoğullarını mirasçı kıldık.”*⁷⁰³

*“Biz ise, istiyorduk ki yeryüzünde ezilmekte olanlara lütufta bulunalım, onları önderler yapalım ve onları varisler kılalım.”*⁷⁰⁴

Bu âyetlerde, Firavun ve kavminin acı akıbetleri açıkça anlatılmaktadır. Yüce Allah, Firavun ve kavmine pek çok mal, mülk ve zenginlik vermişti. Onlar ise bu nimetlerden yalnızca kısa bir süre için faydalanabildiler.

Mü'min Adam, Firavun ve kavmine sahip oldukları zenginliklerin ve dünya hayatının kalıcı olmadığını, asıl ve gerçek hayatın âhiret olduğunu hatırlatmasına rağmen, bu gerçeği idrak edemediler. Çünkü Firavun ve kavmi, azgın tavırları nedeniyle dünya hayatını âhiret hayatına tercih ettiler. Bu durum, insanların genellikle dünya nimetlerine olan düşkünlükleri ve azgınlıklarıyla ilgilidir. Bu hakikat kur’ân-ı Kerim’in pek çok âyetinde ifade edilmektedir.

*“Hayır, insan kendini yeterli gördüğü için mutlaka azgınlık eder”*⁷⁰⁵ âyeti, insanların azma özelliğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca *“Kim azgınlık eder ve dünya hayatını tercih ederse, şüphesiz, cehennem onun sığınağıdır”*⁷⁰⁶ âyeti de, insanların bu eğilimini ifade etmektedir. Bu eğilim, insanların dünya hayatının geçici cazibesine

⁷⁰² ed-Duhân, 44/25-27.

⁷⁰³ eş-Şuarâ, 26/57-59.

⁷⁰⁴ el-Kasas, 28/6.

⁷⁰⁵ el-Alak, 96/6-7.

⁷⁰⁶ en-Nâziât, 79/38-39.

kapılmalarına ve âhiret hayatını ihmal etmelerine neden olabilir. Firavun ve kavmi de bu eğilimle hareket etmişlerdir. Nitekim Kur’ân-ı Kerim’de onların azgınlık eğilimine açıkça vurgu yapılmıştır. Konu ile ilgili olarak âyetlerde şöyle buyrulur:

*“Firavun’a git, çünkü o azmıştır.”*⁷⁰⁷

*“Sonra bunların ardından Firavun ile ileri gelenlerine de Mûsâ ve Hârûn’u mucizelerimizle gönderdik. Ama büyüklük tasladılar ve suçlu bir toplum oldular.”*⁷⁰⁸

*“Firavun ve ileri gelenlerinin kötülük yapmaları korkusu ile kavminin küçük bir bölümünden başkası Mûsâ’ya iman etmedi. Çünkü Firavun, o yerde zorba bir kişi idi. O, gerçekten aşırı gidenlerdendi.”*⁷⁰⁹

Yüce Allah, insanlara birçok amaçla nimetler vermiştir. Bu nimetlerin başlıca amacı, insanların temel ihtiyaçlarını karşılamaktır. İnsanlar, bu nimetleri kullanarak günlük ihtiyaçlarını giderebilir ve yaşamlarını sürdürebilirler. Ancak, bu nimetlerin gerçek amacı, insanların dünya hayatında övünmek değil, Allah’a şükretmek ve O’nun rızasını kazanmaktır. Nitekim şu âyet bu gerçeğe işaret etmektedir:

*“(Dünyalık olarak) size her ne verilmişse, bu dünya hayatının geçimliğidir...”*⁷¹⁰

Mü’min Adam’ın kavmi ise, bu geçici nimetleri sadece günlük ihtiyaçlarını karşılamak için değil, aynı zamanda övünme ve kendilerini yüceltme aracı olarak kullanmışlardır. Firavun’un, *“... Ey kavmim! Mısır hükümdarlığı benim değil mi? Şu nehirler de benim altımdan akıyor (değil mi?) Hâlâ görmüyor musunuz?”*⁷¹¹ şeklindeki sözleri, onun ve kavminin nimetleri nasıl yanlış bir şekilde övünme ve kendilerini üstün görme aracı olarak kullandığını gösterir.

Böylece Mü’min Adam, Firavun ve kavmine dünya ve âhiret hayatının gerçeklerini detaylı bir şekilde açıkladı ve bu iki hayat arasındaki farkları derinlemesine anlattı. Ancak onlar, dünya hayatının sunduğu geçici zevklerin ve

⁷⁰⁷ Tâhâ, 20/24, 43.

⁷⁰⁸ Yûnus, 10/76.

⁷⁰⁹ Yûnus, 10/83.

⁷¹⁰ eş-Şûrâ, 42/36.

⁷¹¹ ez-Zuhuf, 43/51.

nimetlerin peşinden gitmeye devam ederken, âhiretin gerçek değerlerini göz ardı ettiler.

2.1.9. Mü'min Adam'ın Kavmine Terhîb ve Terğîb Üslubuyla Yaklaşması

Kur'ân-ı Kerim, insanları iknâ etmeye çalışırken sadece mantık ve muhakeme delillerini kullanmakla kalmaz; bunun yanı sıra terğîb ve terhîb âyetlerinde olduğu gibi insanların duygularına da dokunarak onları iknâ etmeye çalışır. Bu bağlamda, bazen küfür ve isyanları yüzünden bazı kavimlerin dünyada başlarına gelen felaketleri anlatıp âhirette uğrayacakları çetin azabı kısra eder, bazen ise iyi bir yaşamı, cenneti ve ondaki cismanî ile ruhanî güzellikleri ifade eder.⁷¹²

Mü'min Adam da, kavmini kötülüklerden sakındırmak ve iyiliklere teşvik etmek amacıyla terhîb ve terğîb yöntemlerini kullanmıştır. Çünkü davetçilerin, insanları Allah'a çağırırken korkutma ve teşvik yöntemlerini kullanmaları tavsiye edilir. Davetçiler, insanlara İslâm'ın hükümlerine uymaları ve dünyada mutlu bir yaşam sürmeleri durumunda Allah'ın mükâfatlarından faydalanacaklarını hatırlatmaları gerekir. Onlar, aynı zamanda, bu konuda Allah'ın kitabı ve Resûl'ün sünneti ışığında deliller sunmaları gerekmektedir.⁷¹³ Mü'min Adam, kavmine uyarı ve teşvik etme yöntemini şu şekilde ifade etmektedir:

مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا بُجْرَى إِلَّا مِثْلُهَا وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنَّىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ

*“Kim bir kötülük yaparsa, ancak onun kadar ceza görür. Kadın veya erkek, kim, mü'min olarak salih bir amel işlerse, işte onlar cennete girecek ve orada hesapsız olarak rızıklandırılacaklardır.”*⁷¹⁴

Mü'min Adam, öncelikle kavmini kötülüklerden sakındırmak amacıyla *“Kim bir kötülük yaparsa, ancak onun kadar ceza görür...”*⁷¹⁵ diyerek onları uarmıştır. Çünkü Yüce Allah, kötülük yapan kimseye sadece işlediği suç kadar ceza verecektir ve işlediği suçtan daha fazla ceza vermeyecektir. Nitekim pek çok âyette bu gerçek şöyle ifade edilir:

⁷¹² Hayati Aydın, **Kur'an'da Psikolojik İknâ**, 6. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006, s. 110.

⁷¹³ ez-Zeydan, **Mustefâd fi Kasasi'l-Kur'an**, c. 1, s. 179-180.

⁷¹⁴ el-Mü'min, 40/40.

⁷¹⁵ el-Mü'min, 40/40.

“Kötü işler yapmış olanlara gelince, bir kötülüğün cezası misliyledir ve onları bir zillet kaplayacaktır...”⁷¹⁶

“Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür (ona denk bir cezadır)...”⁷¹⁷

“Kim de bir kötülük getirirse, bilsin ki, kötülük işleyenler ancak yapmakta olduklarının cezasına çarptırılırlar.”⁷¹⁸

“...Kim de kötülük yaparsa kendi aleyhinedir. Rabbin, kullara (zerre kadar) zulmedici değildir.”⁷¹⁹

Bu âyetlerde vurgulanan ilke, kötülüklerin adil bir şekilde misliyle cezalandırılmasıdır. Söz konusu ilkeye göre, kötülüğün karşılığı, işlenen suçla orantılı olarak verilmelidir. Kötülüğün karşılığından fazla ceza vermek, hem çirkin hem de haksız bir davranış olarak kabul edilir. Fakat kısmen ya da tamamen affedilenler olabilir. Çünkü Allah Teâlâ, kendisine ortak koşanlar hariç, istediği kimselerin işledikleri kötülükleri bağışlayacağını pek çok âyette ifade etmektedir.

“Kesinlikle Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar...”⁷²⁰

“Kesinlikle Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışındaki günahları, dilediği kimseler için bağışlar...”⁷²¹

Bu âyetlerde vurgulanan ilkeye göre, şirk Allah’ın birliğine aykırı olduğu için asla bağışlanmaz. Buna karşılık, diğer tüm kötülükler ve günahlar, Allah’ın dilemesine bağlı olarak affedilebilir. Dolayısıyla, affedilmek, işlenen kötülüğün bir cezası değil, ayrı bir bağışlamadır.⁷²² Ancak peygamberler ve eşleri, işledikleri kötülükler açısından istisnai bir duruma sahiptirler. Onlar için ceza, misliyle değil, iki katı olarak uygulanır. Bu durum, onların özel bir statüye sahip olmaları ve yüksek bir sorumluluk taşımaları nedeniyle daha büyük bir yükümlülük altında olduklarını gösterir. Kur’ân-ı Kerim, peygamberlerin ve eşlerinin sorumluluklarını ve ceza sistemini şu şekilde ifade eder:

⁷¹⁶ Yûnus, 10/27.

⁷¹⁷ eş-Şûrâ, 42/40. Ayrıca; bk. el-En’âm, 6/160.

⁷¹⁸ el-Kasas, 28/84. Ayrıca; bk. el-A’râf, 7/147.

⁷¹⁹ Fussilet, 41/46.

⁷²⁰ en-Nisâ, 4/48.

⁷²¹ en-Nisâ, 4/116.

⁷²² Yazır, **Kur’an Dili Hak Dini**, c. 6, s. 583.

“İşte o zaman sana, hayatın da, ölümün de katmerli acılarını tattırırdık. Sonra bize karşı kendine hiçbir yardımcı bulamazdın.”⁷²³

“Ey Peygamber’in hanımları! İçinizden kim apaçık bir çirkinlik yaparsa, onun cezası iki kat verilir. Bu, Allah’a göre kolaydır.”⁷²⁴

Bu âyetler, peygamberlerin ve eşlerinin özel sorumluluklarını ve bu sorumlulukların getirdiği cezai yükümlülükleri net bir şekilde ortaya koyar.

Mü’min Adam, kavmini Cenâb-ı Hakk’ın azabı hakkında bilgilendirdikten sonra, onlara Yüce Allah’ın mükâfatını şu şekilde açıkladı:

“...Kadın veya erkek, kim, mü’min olarak salih bir amel işlerse, işte onlar cennete girecek ve orada hesapsız olarak rızıklandırılacaklardır”⁷²⁵ bu ifadeyle, Mü’min Adam, kavmini Allah’ın katındaki mükâfata teşvik etmiştir.⁷²⁶ Her ne kadar adâlet kanununda bir iyiliğin karşılığı kendisi gibi bir iyilik olsa da “ihsan” kanunu iyiliğin karşılığını on mislinden, hesapsız katlara kadar çıkar.⁷²⁷ Kur’ân-ı Kerim’de, Allah’ın iyiliklere verdiği mükâfatın misliyle değil, kat kat fazla olduğu birçok âyette belirtilmiştir. Bu konuyla ilgili bazı âyetler:

“Kim bir iyilik yaparsa, ona on katı vardır.”⁷²⁸

“Her kim iyi amel getirirse, ona ondan daha hayırlısı vardır. Onlar o gün korkudan emindirler.”⁷²⁹

“...Kim güzel bir iş yaparsa, onun iyiliğini artırırız. Kesinlikle Allah, çok bağışlayandır, şükriün karşılığını verendir.”⁷³⁰

“Kim bir iyilik getirirse, ona bundan daha hayırlısı vardır...”⁷³¹

“... Kesinlikle biz, iyiliğe çalışan (erdemli) kimselerin mükâfatını zayi etmeyiz.”⁷³²

⁷²³ el-İsrâ, 17/75.

⁷²⁴ el-Ahzâb, 33/30.

⁷²⁵ el-Mü’min, 40/40.

⁷²⁶ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve’n-Nihâye**, c. 1, s. 294.

⁷²⁷ Yazır, **Kur’an Dili Hak Dini**, c. 6, s. 583.

⁷²⁸ en-En’âm, 6/160.

⁷²⁹ en-Neml, 27/89.

⁷³⁰ eş-Şûrâ, 42/23.

⁷³¹ el-Kasas, 28/84.

⁷³² el-A’râf, 7/170.

*“Sabret! Çünkü, Allah iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanların mükâfatını zayi etmez.”*⁷³³

*“Herkesin nefsi için mücadele ederek geleceği, kendilerine zulmedilmeksizin herkese yaptığıının karşılığının eksiksiz ödeneceği günü düşün.”*⁷³⁴

*“...Bu dünyada iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlara (âhirette) iyilik vardır...”*⁷³⁵

*“Kim iyi bir iş yaparsa kendi lehinedir...”*⁷³⁶

Bu âyetler, iyiliklerin sadece misliyle değil, on katı kadar, hatta daha fazla mükâfatla ödüllendirileceğini vurgular. Bu durum, Yüce Allah’ın rahmetinin gazap yönüne galip geldiğini açıkça gösterir.⁷³⁷

Böylece Mü’min Adam, kavmini bir yandan Allah’ın gazabından sakındırırken, diğer yandan da O’nun mükâfatına teşvik etmiştir. Bu yaklaşımıyla, kavminin hem kötülüklerden uzak durmalarını sağlamak hem de iyiliklere yönelmelerini teşvik etmek istemiştir. Mü’min Adam’ın bu dengeli yaklaşımı, onları sadece korku ile değil, aynı zamanda umut ve sevgi ile yönlendirme amacı taşır. Bu şekilde Mü’min Adam, kavminin hem dünya hem de âhiret saadetine ulaşmaları için gerekli adımları atmalarını istemiştir. Bu nedenle, Yüce Allah’ın lütuf ve ihsanına ulaşmanın iman etmeye bağlı olduğunu şu sözlerle ifade etti:

*“...Kadın veya erkeklerden kim Mü’min olarak yararlı bir iş yaparsa...”*⁷³⁸ bu ifadeyle Mü’min Adam, Yüce Allah’ın ihsanına ve mükâfatına erişmenin ön koşulunun iman olduğunu ve iman gereği olarak salih amellerin işlenmesi gerektiğini vurgulamıştır. İman olmadan yapılan amellerin geçerliliği ve mükâfatı olmayacaktır. Bu husus, Kur’ân-ı Kerim’de sıkça yer alan bir gerçektir ve iman ile salih amellerin birlikteliğine dikkat çeker. Kur’ân’ın pek çok yerinde bu ilkeye şöyle değinilmiştir:

⁷³³ Hûd, 11/115.

⁷³⁴ Hûd, 11/111.

⁷³⁵ ez-Zümer, 39/10.

⁷³⁶ Fussilet, 41/46.

⁷³⁷ er-Râzî, **Mefâtihu’l-Ğayb**, c. 14, s. 61; el-Merâğî, **Tefsîrü’l-Merâğî**, c. 24, s. 64.

⁷³⁸ el-Mü’min, 40/40.

*“Her kim de iman eder ve salih amel işlerse, ona mükâfat olarak daha güzeli var. (Üstelik) ona emrimizden kolay olanı söyleyeceğiz.”*⁷³⁹

*“Allah, iman edip salih ameller işleyenlerin dualarına karşılık verir; lütfundan onlara fazlasını da verir. Kâfirler için ise çetin bir azap vardır.”*⁷⁴⁰

*“Şu hâlde, kim mü'min olarak bir salih amel işlerse, çalışması asla inkâr edilmez. Kesinlikle biz onu yazmaktayız.”*⁷⁴¹

Bu âyetlerde, iman olmadan yapılan amellerin hiçbir fayda sağlamayacağını ve gerçek mükâfatın yalnızca iman ve salih amellerle elde edilebileceğini gösterir.

Mü'min Adam kötülük yapan kişilerin alacağı ceza ile ilgili kısımda cinsiyet belirtilmeden şu şekilde ifade etti: *“Kim bir kötülük yaparsa, ancak onun kadar ceza görür...”*⁷⁴²

İyilik yapanların mükâfatlandırılacağı kısmında ise kadın veya erkek cinsiyet kaydı zikredilerek şu şekilde dile getirdi: *“...Kadın veya erkek, kim, mü'min olarak salih bir amel işlerse, işte onlar cennete girecek ve orada hesapsız olarak rızıklandırılacaklardır.”*⁷⁴³

Müfessirler bu durumu şu şekilde açıklamışlardır: *“Amellerde cinsiyet ayrımı olmasa da, kadınlardan kaynaklanan kötülük erkeklere göre daha iğrençtir.”*⁷⁴⁴ Nitekim aynı üslup şu âyetlerde de yer almaktadır:

*“Kimler de kötü amel getirirse, yüzüstü ateşe atılırlar. (Onlara), Ancak yaptıklarınızın karşılığını görüyorsunuz (denir).”*⁷⁴⁵

*“Erkek veya kadın, kim mü'min olarak iyi iş işlerse, elbette ona hoş bir hayat yaşatacağız ve onların mükâfatlarını yapmakta olduklarının en güzeli ile vereceğiz.”*⁷⁴⁶

⁷³⁹ el-Kehf, 18/88.

⁷⁴⁰ eş-Şûrâ, 42/26.

⁷⁴¹ el-Enbiyâ, 21/94.

⁷⁴² el-Mü'min, 40/40.

⁷⁴³ el-Mü'min, 40/40.

⁷⁴⁴ es-Semerkandî, **Bahru'l-Ulûm**, c. 3, s. 168.

⁷⁴⁵ en-Neml, 27/90.

⁷⁴⁶ Nahl, 16/97.

“Şüphesiz ki sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar ve Allah’a güzel bir borç verenler var ya, (verdikleri) onlara kat kat ödenir. Ayrıca onlara çok değerli bir mükâfat da vardır.”⁷⁴⁷

Bu âyetlere bakıldığında ilk âyette, “...Kimler de kötü amel getirirse...” ifadesinde cinsiyet ayrımı yapılmadan genel bir şekilde kötü amellerin cezası belirtilir.

Öte yandan, “...Erkek veya kadın, kim mü’min olarak iyi iş işlerse...” ve “...Sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar...” gibi âyetlerde ise cinsiyet ayrımı yapılmıştır.

2.1.10. Mü’min Adam’ın Kavmini Şirk Karanlığından Tevhidin Aydınlığına Davet Etmesi

Firavun ve kavmi, Mü’min Adam’ın ailesine mensuptur. Bu nedenle onların sevinci, Mü’min Adam’ın da sevincidir; onların üzüntüsü de onun üzüntüsüdür. O, kendi ailesinden olan Firavun ve kavminin çok tehlikeli bir durumda olduğunu fark etmiş ve bu yüzden onlar için derin bir endişe duymuştur. Bu sebeple kavmine nasihat etmeyi bir görev olarak görmüş ve onlara karşı şefkat dolu bir tutum sergilemiştir.⁷⁴⁸

Mü’min Adam, kavmini Aziz ve Gaffâr olan Allah’a kulluk etmeye çağırırken, kavmi ise onu Yüce Allah’a ortak koşmaya çağırıyordu. Dolayısıyla o, kavmini diğer konularda uyardığı gibi bu konuda da uyararak kendilerine nelerin ateşe sürükleyeceğini ve nelerin de kurtuluşa ulaştıracağını bilgisini verdi. Bu nedenle şirkin ateş, tevhid inancının ise kurtuluş olduğunu noktasında onları ikaz etti. Konu ile ilgili olarak âyetlerde şöyle buyrulur:

وَيَا قَوْمِ مَا لِي أَدْعُوكُمْ إِلَى النَّجَاةِ وَتَدْعُونَنِي إِلَى النَّارِ تَدْعُونَنِي لِأَكْفُرَ بِاللَّهِ وَأُشْرِكَ بِهِ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ
وَأَنَا أَدْعُوكُمْ إِلَى الْعَزِيزِ الْغَفَّارِ

“Ey kavmim! Bu ne hâl? Ben sizi kurtuluşa çağırıyorum, siz ise beni ateşe çağırıyorsunuz. Siz beni Allah’ı inkâr etmeğe ve hakkında hiçbir bilgim olmayan şeyleri O’na ortak koşmaya çağırıyorsunuz. Ben ise sizi mutlak güç sahibine, çok bağışlayana (Allah’a) çağırıyorum.”⁷⁴⁹

⁷⁴⁷ el-Hadîd, 57/18.

⁷⁴⁸ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. 3, s. 429.

⁷⁴⁹ el-Mü’min, 40/41-42.

Allah'ın varlığı ve birliği çok önemli bir konu olduğu için Mü'min Adam bu konuya büyük önem vermiştir. Bu nedenle, kavmine yaptığı uyarıların şiddetini artırmak, onları gaflet uykusundan uyandırmak ve bu işe ne kadar büyük önem verdiğini ifade etmek için “Ey kavmim”⁷⁵⁰ hitabını altı kez tekrar etmiştir.

Mü'min Adam'ın kullanmış olduğu bu tekrar yöntemi, Kur'ân-ı Kerim'in başka kıssalarında da görülmüştür. Örneğin, Hz. İbrâhim babasına nasihatte bulunurken “Babacığım”⁷⁵¹ hitabını üç kere tekrar etmiştir.⁷⁵² Aynı şekilde, Hz. Lokmân da oğluna nasihat ve öğüt verirken “Yavrucuğum” ifadesini üç defa tekrar etmiştir.⁷⁵³ Bu yöntem sadece Kur'ân'da değil, Hz. Resûlullah (asm)'ın hadislerinde de görülmektedir.⁷⁵⁴ Bu yöntemin kullanılmasının asıl amacı, vaaz ve nasihatlerin insanların kalplerine daha etkili olmasını sağlamaktır.

Mü'min Adam'ın kavmi inanç açısından iki kısma ayrılıyordu. Bunlardan bir kısmı Yüce Allah'ın ulûhiyyetini tamamıyla inkâr ederken, diğer kısım ise Allah Teâlâ'nın ulûhiyyetini ikrar etmekle beraber O'na ibadet etmede putları ortak koşuyorlardı.⁷⁵⁵

Mü'min Adam, kavminin Yüce Allah'ın ulûhiyyetini inkâr eden kısmına hitaben, “*Siz beni Allah'ı inkâr etmeğe ... Çağırıyorsunuz...*”⁷⁵⁶ ifadesiyle, Allah'ın varlığını ve birliğini reddetmenin ne kadar yanlış ve tehlikeli olduğunu onlara bildirirken, aynı zamanda bu ifadeyle, kavminin sapkın inançlarını açıkça eleştirmiştir.

Mü'min Adam, kavminin Allah'ın ulûhiyyetini kabul etmekle birlikte O'na şirk koşan kısmına da şu şekilde hitap etti: “*...hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyleri O'na ortak koşmaya çağırıyorsunuz...*”⁷⁵⁷ bu ifade, hem Mü'min Adam'ın tevhid inancını ne kadar kararlı bir şekilde savunduğunu hem de kavminin şirk anlayışının ne

⁷⁵⁰ er-Râzî, **Mefâtîhu'l Ğayb**, c. 27, s. 61-62; en-Nesefî, **Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, c. 3, s. 213; Ebû's-Suûd, **Ebû's-Suûd Tefsîri (İrşâdu'l-Aklî's-Selîm)**, c. 7, s. 277.

⁷⁵¹ Meryem, 19/42, 43, 44.

⁷⁵² ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. 3, s. 429.

⁷⁵³ Lokmân, 31/13, 16, 17.

⁷⁵⁴ Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, **el-Câmiu's-Sahîh (Sahîhu Buhârî)**, Ofset Basımevi, İstanbul, 1981, İlim, 30, s. 32.

⁷⁵⁵ er-Râzî, **Mefâtîhu'l Ğayb**, c. 27, s. 62.

⁷⁵⁶ el-Mü'min, 40/41; er-Râzî, **Mefâtîhu'l Ğayb**, c. 27, s. 62.

⁷⁵⁷ el-Mü'min, 40/41; er-Râzî, **Mefâtîhu'l Ğayb**, c. 27, s. 62.

kadar yanlış ve temelsiz olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Böylece Mü'min Adam, kavmindeki her iki kesimin de inançlarının yanlış olduğunu açıkça ifade etti.

Mü'min Adam, kavminin kendisini küfre ve şirk koşmaya davet etmelerine karşılık olarak, onlara şu şekilde cevap vermektedir: “...*Mutlak güç sahibine, çok bağışlayana (Allah’a) çağırıyorum*”⁷⁵⁸ bu ifade, Mü'min Adam'ın onları şirkten ve küfürden uzaklaşmaya, Aziz ve Gaffâr olan Yüce Allah'a iman etmeye çağırdığını açıkça belirtir.

Mü'min Adam, özellikle Yüce Allah'ın Aziz ve Gaffâr isimlerine vurgu yaptı. O, Allah'ın “Aziz” isminden bahsederek kavmine şu mesajı iletmek istedi: Kudreti mükemmel olan zat ilahtır. Kudreti mükemmel olmayan zat ilah olamaz. Allah Teâlâ'nın kudreti her şeye üstündür, bu yüzden O ilâh olmaya lâyıktır. Firavun'un kudreti mükemmel değildir, o aciz bir varlıktır. Putlar ise yontulmuş taşlardan yapılmış cansız varlıklardır. Dolayısıyla hem Firavun hem de putlar ilah olmaya layık değildirler. O halde, onların ilah olarak düşünülmesi de mümkün değildir.⁷⁵⁹ Nitekim Kur'ân-ı Kerim'in pek çok yerinde Cenâb-ı Hakk'ın mükemmel kudret sahibi olduğunu vurgulanmaktadır. Bu âyetlerden bazıları şöyle ifade edilebilir:

“*O, göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin Rabbidir. Mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.*”⁷⁶⁰

“...*Kesinlik Allah, mutlak güç sahibidir, intikam sahibidir.*”⁷⁶¹

Bu âyetlerde Yüce Allah'ın kudret ve mutlak güç sahibi olduğu açıkça ifade edilmiştir. Ayrıca, O'nun tüm âlemlerin Rabbi olduğu da vurgulanmıştır.

Mü'min Adam, Allah'ın “Gaffâr” isminden de bahsederek kavmine şu mesajı verdi: Bir kimsenin uzun süreden beri küfürde ısrar etmiş olmasına rağmen Yüce Allah'ın rahmetinden ümit kesmemelidir. Her ne kadar bu âlemin ilahı üstün bir Aziz ve karşı konulmayan bir Kâdir olsa da diğer yandan, O anlık bir iman ile yetmiş senelik küfrü bağışlayan bir Gaffârdır.⁷⁶² Nitekim Kur'ân-ı Kerim'e bakıldığında, Yüce

⁷⁵⁸ el-Mü'min, 40/42; er-Râzî, **Mefâtîhu'l Ğayb**, c. 27, s. 62.

⁷⁵⁹ er-Râzî, **Mefâtîhu'l Ğayb**, c. 27, s. 62.

⁷⁶⁰ Sâd, 38/66.

⁷⁶¹ İbrâhîm, 14/47.

⁷⁶² er-Râzî, **Mefâtîhu'l Ğayb**, c. 27, s. 62.

Allah'ın kullarının kötülüklerine karşı mağfiret sahibi olduğu bildirilmektedir. Bu âyetlerden bazıları şöyle ifade edilebilir:

*“...Kesinlikle Rabbin, insanların zulümlerine rağmen bağışlama sahibidir. Bununla beraber Rabbinin azabı pek şiddetlidir.”*⁷⁶³

*“...İyi bilin ki O, mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.”*⁷⁶⁴

Bu âyetler, Yüce Allah'ın bağışlayıcılığının ve affediciliğinin son derece geniş olduğunu, insanların tövbe edip kendilerini düzeltmeleri halinde O'nun engin merhametinin onlara yöneldiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte, Yüce Allah'ın azabının da son derece şiddetli olabileceği hatırlatılmaktadır.

Böylece Mü'min Adam, Yüce Allah'ın Aziz ve Gaffâr isimleriyle bir taraftan kavminin dikkatini Cenâb-ı Hakk'ın üstün kudretine ve engin rahmetine çekmiş, diğer taraftan da Firavun'un ve putların acizliğini gözler önüne sermiştir. Zira Firavun ve putların acizliği, Kur'an'ın pek çok âyetlerinde açıkça ifade edilmiştir. Bu âyetler hem Firavun'un hem de putların ne kadar aciz olduğunu vurgular ve bu acizlik, onların ilahi kudretin karşısında hiçbir güç ve yeteneğe sahip olmadığını gösterir. Firavun'un acizliğine dair bazı âyetler şöyledir:

*“Bunun üzerine onlar iplerini ve değneklerini attılar ve Firavun'un gücüyle elbette bizler üstün geleceğiz dediler. Mûsâ da asasını attı. Bir de ne görsünler, asa onların düzdükleri sihir takımlarını yutuyor. Bunun üzerine sihirbazlar derhal secdeye kapandılar. Âlemlerin Rabbine inandık dediler. Mûsâ'nın ve Hârûn'un Rabbi'ne. Firavun, Ben size izin vermeden ona inandınız ha? Mutlaka o, size sihri öğreten büyüğünüzdür. Yakında bilip göreceksiniz siz! Kesinlikle, ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim ve hepinizi asacağım dedi. Sihirbazlar şöyle dediler: Zararı yok, mutlaka Rabbimize döneceğiz. (Burada) ilk inananlar biz olduğumuz için kesinlikle Rabbimizin, hatalarımızı bağışlayacağını umuyoruz.”*⁷⁶⁵

Bu âyetlere göre, Hz. Mûsâ (a.s) ile sihirbazlar arasında bir yarışma olmuştur. Sihirbazlar, Firavun'un destek ve gücüyle yarışmaya başlamışlardır. Hz. Mûsâ (a.s) ise bu mücadeleyi, Allah'ın mutlak kudretiyle yürütmüştür. Sonuç olarak, Hz. Mûsâ

⁷⁶³ er-Ra'd, 13/6.

⁷⁶⁴ ez- Zümer, 39/5.

⁷⁶⁵ eş-Şuarâ, 26/47-48. Ayrıca; bk. el-A'râf, 7/116-124.

(a.s) üstün gelmiştir. Eğer Firavun gerçekten aciz bir varlık olmasaydı, onun tarafı üstün gelebilirdi. Ancak Firavun, Yüce Allah'ın karşısında aciz bir varlık olduğundan dolayı başarısız olmuştur. Hz. Mûsâ (a.s)'ın destekçisi olan Allah, her şeyin mutlak kudret sahibi olduğu için galip gelmiştir. Bu durum, Allah'ın tüm varlıkların Rabbi olduğunu ve Firavun ise Yüce Allah'ın yarattığı bir varlık olduğunu gösterir.

Putların acizliğine dair bazı âyetler şöyledir:

“Onların yürüyecek ayakları mı var? Yahut tutacak elleri mi var? Veya görecek gözleri mi var, ya da işitecek kulakları mı var? De ki: Haydi, çağırın ortaklarınızı, sonra bana tuzak kurun da bana göz açtırmayın bakalım!Allah'tan başka taptıklarınızın ise size yardım etmeğe güçleri yetmez. Onlar kendilerine de yardım edemezler.”⁷⁶⁶

“O, Allah'ı bırakır da kendine ne zarar ne de fayda veren şeylere tapar. Bu da derin sapıklığın ta kendisidir. Zararı faydasından daha yakın olana tapar. O (taptığı) ne kötü yardımcı ne fena yoldaştır!”⁷⁶⁷

Bu âyetler, putların hiçbir etkileri olmadığını ve kendilerine tapanlara hiçbir şekilde fayda sağlayamayacaklarını vurgular.

Böylece Mü'min Adam, bir yandan kavmine gerçek Rabbin kim olduğunu ve O'na niçin iman etmeleri gerektiğini açık delillerle ifade ederek Yüce Allah'ın varlığını ispat etmeye çalışırken, öte yandan Allah Teâlâ'nın dışındaki varlıkların hangi sebeplerden dolayı Rab olamayacaklarını da açık delillerle ispat etmeye gayret etti. Dolayısıyla, o, kavminin yanlış inançları üzerinde Cenâb-ı Hakk'ın varlığını ve kudretini ortaya çıkardı.

Bu çifte yaklaşım, hem tevhidin (Allah'ın birliği) gerekliliğini vurgulamak hem de şirk (Allah'a ortak koşma) inancının geçersizliğini gözler önüne sermek açısından son derece önemlidir. Çünkü şirk, dünyada ve âhirette insanları felakete sürüklemektedir. Zira Şirk, insanların doğru yoldan sapmasına, hakikati görmelerine engel olur ve onları sahte ilahlara yönlendirir. Bu durum, bireylerin manevi anlamda iç huzurunu kaybetmelerine, ayrıca toplumsal düzeyde adâletsizlik ve kaosun

⁷⁶⁶ el-A'râf, 7/195-197.

⁷⁶⁷ el-Hac, 22/12.

yayılmasına neden olur. Âhirette ise, şirk koşanlar Yüce Allah'ın rahmetinden mahrum kalacak ve ebedi azaba uğrayacaklardır. Dolayısıyla, Mü'min Adam'ın bu çifte yaklaşımı, kavmini dünyada ve âhirette kurtuluşa erdirmek için son derece hayati bir rol oynamaktadır.

Mü'min Adam bu sebeple , “*Ey kavmim! Bu ne hâl? Ben sizi kurtuluşa çağırıyorum, siz ise beni ateşe çağırıyorsunuz*”⁷⁶⁸ diyerek onların bu mantıksız tekliflerine şaşırdığını ifade etmiştir.⁷⁶⁹ Daha sonra ise Mü'min Adam bu mantıksız teklifi “*Siz beni Allah'ı inkâr etmeğe ve hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyleri O'na ortak koşmaya çağırıyorsunuz. Ben ise sizi mutlak güç sahibine, çok bağışlayana (Allah'a) çağırıyorum*”⁷⁷⁰ diyerek açıklamıştır.

2.1.11. Mü'min Adam'ın Kavminin İlahlarını Reddetme Sebepleri

Mü'min Adam, kavminin batıl inançlarını “لَا جَزَمَ” kelimesiyle kesin bir şekilde reddetmektedir. Konu ile ilgili olarak âyette şöyle buyrulur:

لَا جَزَمَ أَنَّمَا تَدْعُونِي إِلَيْهِ لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ فِي الدُّنْيَا وَلَا فِي الْآخِرَةِ وَأَنْ مَرَدَّنَا إِلَى اللَّهِ وَأَنَّ الْمُسْرِفِينَ هُمْ أَصْحَابُ النَّارِ

“Kesinlikle sizin beni tapmaya çağırdığınız şeyin ne dünya ne de âhiret konusunda hiçbir çağrısı yoktur...”⁷⁷¹

Bu âyette (لَا جَزَمَ) ifadesinin anlamı hakkında Basralılar şöyle demişlerdir: (لَا) harfinin anlamı, Mü'min Adam'ın kavminin kendisini çağırdıkları şeyleri reddetmesidir. Çünkü (لَا) harfi, olumsuzluk ve kesinlik ifade eden bir edattır. (جَزَمَ) kelimesi ise, “hak oldu, gerekti, sabit oldu...” anlamında bir fiildir. (أَنَّمَا) ise, kendisinden sonra gelenlerle birlikte (جَزَمَ) fiilin fâilidir. Bu kaideden yola çıkarak, âyetin anlamı şu şekilde olur: “Bu davetin bâtil oluşu, hak ve kaçınılmaz oldu” ya da (جَزَمَ) “kesebe” (كَسَبَ) “hâsıl etti, kazandı” manasında bir fiildir. Nitekim “...Sizi Mescid-i Haram'a girmenizi önledikleri için bir topluma karşı beslediğiniz kin, sakın sizde haddi aşma durumu hâsıl etmesin...”⁷⁷² âyetindeki وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ kelimesinde de

⁷⁶⁸ el-Mü'min, 40/41.

⁷⁶⁹ es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, c. 5, s. 358.

⁷⁷⁰ el-Mü'min, 40/42.

⁷⁷¹ el-Mü'min, 40/43.

⁷⁷² el-Mâide, 5/3.

“hâsil etti” manası vardır. Bu manaya göre de söz konusu âyetin anlamı; “o şeylere yapılan çağrı, onların bâtil olması durumunu hâsil etmiş, ortaya çıkarmıştır.” Bir başka ifadeyle, “o çağrıdan, onun bâtil bir çağrı oluşundan başka bir durum ortaya çıkmaz.”⁷⁷³

(لَا جَزَمَ) ifadesiyle ilgili olarak şöyle söylemek de mümkündür: (لَا جَزَمَ) ifadesi لَ لَا بُدُّ (lâ buddenin)’nin benzeri bir ifade olup tıpkı (budd) kelimesinin, ayırmak ve dağıtmak anlamına gelen “tebdîd” kökünden bir fiil olması gibi (لَا جَزَمَ) kelimesi de “kesmek, kat etmek” anlamında olan cerm ya da curm kökünden bir kelimedir. لَ لَا بُدُّ (lâ buddenin) ifadesinin manasının, “sen şunu yaparsın, mutlaka bunu yapmalısın” şeklinde olması gibi, “لَا جَزَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ”⁷⁷⁴ âyetinin manası da “onlar ebedî olarak cehenneme müstahaktırlar. Bu müstahakın sonu yoktur” şeklinde olup “bu ateşin sonu yoktur” anlamındadır. Putların davetinin batıl oluşu da sonsuzdur. Yani bu her zaman batıldır. Bu batıllık sona ermez, hiçbir zaman hakka dönüşmez.⁷⁷⁵

Böylece Mü’min Adam, kavminin Yüce Allah dışında taptıkları şeyleri (لَا جَزَمَ) kelimesiyle reddetti. Ardından da kavmine neden bu ilahları reddettiğini: “Kesinlikle sizin beni tapmaya çağırdığınız şeyin ne dünya ne de âhiret konusunda hiçbir çağrısı yoktur...”⁷⁷⁶ diyerek açıklamıştır.

Bu âyete göre, Mü’min Adam, kavminin kendisini çağırdığı ilahları iki temel sebepten dolayı reddetmiştir. Bu sebepler şöyle dile getirilebilir: Birincisi, putların dünya hayatında herhangi bir fayda sağlamamalarıdır. İkincisi ise, âhiret hayatında da hiçbir yarar sağlamayacak olmalarıdır. Çünkü putlar, dünyadayken cansız varlıklardır ve kimseyi bir şeye çağırmaya güçleri yoktur. Ancak âhirette Yüce Allah putlara can verdiğinde, dünyadayken kendilerine çağrıda bulunanlardan ve tapınanlardan uzaklaşacaklardır.⁷⁷⁷ Putlar, dünyada veya âhirette kendilerine dua edenlere cevap verme yeteneğine sahip değildirler. Bu gerçek, akıl ve gözlemler yoluyla da sabittir.⁷⁷⁸ Çünkü cansız varlıklar, kesinlikle insanları çağıramazlar ve onlara yardım edemezler. Bu nedenle putlar veya diğer cansız nesneler, ibadet ve dua edilmeye layık değildirler.

⁷⁷³ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. 3, s. 429; er-Râzî, **Mefâtihu’l Ğayb**, c. 27, s. 62.

⁷⁷⁴ en-Nahl, 16/62.

⁷⁷⁵ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. 3, s. 429; er-Râzî, **Mefâtihu’l Ğayb**, c. 27, s. 62.

⁷⁷⁶ el-Mü’min, 40/43.

⁷⁷⁷ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. 3, s. 430.

⁷⁷⁸ İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, c. 3, s. 1068.

İslâm dininde sadece Allah’a ibadet edilir. Zira O, kudret sahibi, her şeye gücü yeten ve insanların dualarını işiten bir tek ilahdır. Bu konu Kur’ân’da ve İslâm’ın öğretilerinde önemli bir prensiptir ve tevhid inancının temelini oluşturur. Cansız nesnelerin ilahlaştırılması veya ibadet edilmesi, İslâm’a göre şirk olarak kabul edilir ve bu büyük bir günah olarak görülür. Bu gerçek şu âyetlerde açık bir şekilde ifade edilmiştir

*“...Allah’ı bırakıp da ibadet ettikleriniz, bir çekirdek zarına bile hükmedemezler. Eğer onları çağırırsanız, çağrınızı duymazlar. Duysalar bile çağrınıza karşılık veremezler. Kıyamet günü de sizin ortak koştuğunuzu inkâr ederler. Bunları sana hiç kimse, hakkıyla haberdar olan (Allah) gibi haber veremez.”*⁷⁷⁹

Bu âyetlere göre, putların ilah olmalarının imkânsız olduğu işaret edilmektedir. Çünkü putlar, en küçük bir nesneye bile hükmedemezler. Zira onların hükmetme yetenekleri ve kuvvetleri yoktur.

Bu nedenle, Mü’mîn Adam, kavmine putlara tapmanın hem dünya hem de âhiret açısından yararsız olduğunu ve asıl doğru olanın yalnızca Yüce Allah’a ibadet etmek olduğunu belirtmiştir. Böylece o, kavminin sahte ilahlara olan inançlarının onları hem bu dünyada hem de âhirette zarara uğratacağını vurgulamış ve onları doğru yola yönlendirmeye çalışmıştır.

2.1.12. Mü’mîn Adam Kavmini Allah’a Dönecekleri Hakkında Bilgilendirmesi

Kur’ân-ı Kerim’de pek çok âyette, herkesin dönüşünün Allah’a olacağı bildirilir. Çünkü insanlar, dünyada yapıp ettiklerinin hesabını vermek zorundadır. Eğer insanlar âhiret gününde Allah’a hesap vermezlerse, isyankâr, kibirli ve zalimlerin yaptıkları yanlarına kâr kalır, iyilik yapanlar ise mükâfatsız bırakılır. Dolayısıyla, kötülük yapan insanların cezalarını çekmeleri ve iyilik yapanların mükâfatlandırılmaları için tüm insanların dönüşü Allah’a olacaktır. Nitekim şu âyetlerde, herkesin dönüşünün Allah’a olacağı açık bir şekilde beyan edilmektedir:

⁷⁷⁹ Fâtır, 35/13-14. Ayrıca; bk. er-Ra’d, 13/14; el-Ahkâf, 46/5-6.

“Hepinizin dönüşü ancak O’nadır. Allah, bunu bir gerçek olarak va’detmiştir...”⁷⁸⁰

“Dönüşünüz ancak Allah’adır. O, her şeye hakkıyla gücü yetendir.”⁷⁸¹

Bu âyetler, tüm varlıkların nihayetinde sadece Allah’a döneceğini vurgular. Allah, bu dönüşü kesin bir gerçek olarak va’detmiştir. Söz konusu dönüş, gölgelerin ışığa ve dalgaların suya dönüşü gibi kaçınılmaz bir gerçektir. Her insan, dünyada yaptığı her şeyin hesabını Allah’a verecektir. İyi ya da kötü tüm ameller, âhirette değerlendirilecek ve her bir kişi, yaptıklarının karşılığını adil bir şekilde alacaktır.

Mü’min Adam’ın kavmi, böyle bir günde Yüce Allah’ın huzurunda dünyada yaptıkları şeylerin hesabını vereceklerini bilmeyen bir topluluktu. Bu bilgi eksikliği, onların âhiret gerçekliği hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıklarını gösterir. Nitekim Firavun, Hz. Mûsâ (a.s)’a *“Geçmiş nesillerin hâli ne olacak?”⁷⁸²* şeklinde bir soru yöneltmiştir. Bu soru, Firavun’un ve kavminin âhiret günü hakkında bilgi eksikliği yaşadığını ve bu konuda net bir inançları olmadığını ortaya koyar. Eğer âhiret gününe dair bir bilgi ve inançları olsaydı, bu tür soruları sormazlardı. Bu durum, Firavun ve kavmi âhiret hayatının önemini kavrayamadığını ve bu konuda bir bilinçlenmeye ihtiyaç duyduklarını gösterir.

Mü’min Adam’ın kavminin âhiret günü hakkında bilgi sahibi olmadığını şu âyet de açıkça göstermektedir: *“...Gerçekten bize döndürülmeyeceklerini sandılar.”⁷⁸³*

Bu âyete göre, onların âhiret hayatına dair bir inanç veya bilgiye sahip olmadığını, bu nedenle âhiret gününün varlığına dair herhangi bir hazırlık veya endişe taşımadıklarını gösterir.

Mü’min Adam, kavmini bu kesin dönüş gerçeği hakkında bilgilendirmek amacıyla *“...Kesinlikle dönüşümüz Allah’adır...”⁷⁸⁴* ifadesini kullandı. Bu sözle âhirette hesap verme gününün önemini vurgulamakta ve onları bu gerçeklik konusunda uyarmaktadır. Böylece Mü’min Adam, Yüce Allah’a dönüşün gerçek ve

⁷⁸⁰ Yûnus, 10/4.

⁷⁸¹ Hûd, 11/4.

⁷⁸² Tâhâ, 20/51.

⁷⁸³ el-Kasas, 28/31.

⁷⁸⁴ el-Mü’min, 40/43.

kaçınılmaz bir olgu olduğunu kavmine hatırlatmış ve onları bu gerçeğe hazırlamaya çalıştı.

2.1.13. Mü'min Adam'ın Muhatablarını Müsrif Olmakla Suçlaması

Müsrif kelimesi, “srf” kökünden türetilmiştir. Bu kök, aşırıya kaçmak ve israf etmek anlamında kullanılır.⁷⁸⁵ Müsrif kelimesi bu bağlamda, aşırı davranışlarda bulunan, israf eden ve başkalarının haklarına tecavüz eden kişiler olarak tarif edilir. Özellikle büyüklük taslama, şirk koşma ve haksız yere cana kıyma gibi eylemler, müsrif kelimesinin kapsamına girer. Nitekim müsrif kelimesinin anlamı hakkında tefsir âlimleri de şunları ifade etmişlerdir:

Katâde ve İbn Sîrîn (öl. 110/729) şöyle demişlerdir: “Yüce Allah’a ortak koşan müşrik” demektir. Müçâhid b. Cebir (öl. 103/721) ise “delilsiz ve haksız yere kan döken kişiler olarak” açıklamıştır. İkrime (öl. 105/723) ise müsrif hakkında şu açıklamayı yapmıştır: “Zorba ve büyüklük taslayan kimselerdir.”⁷⁸⁶

Müsrif kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de ise, genellikle peygamberler ve onların ortaya koyduğu ilâhi hakikatler karşısında sağduyulu, adâletli ve gerçekçi davranış ölçüsünden sapan; çıkar kaygılarının, öfke ve şiddet duygularının etkisine kapılıp tepkisel davranışlar sergileyen, taşkınlık yapan putperestler ve inkârcılar için kullanılır. Bu kullanıma uygun bazı âyetler şöyledir:

*“...Kesinlikle, onlara resûllerimiz apaçık deliller (mucize ve âyetler) getirdiler. Ama onlardan birçoğu bundan sonra da (hâlâ) yeryüzünde aşırı gitmektedir.”*⁷⁸⁷

*“Yeryüzünde ıslaha çalışmayıp fesat çıkaran haddi aşmışların emrine itaat etmeyin.”*⁷⁸⁸

Bu âyetler, müsriflerin toplumdaki rollerini ve bu tür davranışların yol açtığı sonuçları açıkça gözler önüne sermektedir. Kur’ân-ı Kerim, aşırılık ve bozgunculuğun toplum üzerinde yarattığı olumsuz etkileri ve bu davranışların tehlikelerini defalarca vurgular.

⁷⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, c. 9, s. 148-150.

⁷⁸⁶ el-Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 8 s. 207.

⁷⁸⁷ el-Mâide, 5/32.

⁷⁸⁸ eş-Şuarâ, 26/151-152.

Mü'min Adam'ın kavminde de bu tür davranışlar bulunmaktaydı. Zira onların davranışları, aşırıya kaçma, adâletsizlik yapma ve ilâhi hakikatlere karşı duyarsız olma gibi özellikleri içeriyordu. İşte onların sergiledikleri bu davranışları âyetlerde şu şekilde görülmektedir:

*“...Firavun, o yerde zorba bir kişi idi. O, gerçekten aşırı gidenlerdendi.”*⁷⁸⁹

*“O ve askerleri yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve gerçekten bize döndürülmeyeceklerini sandılar.”*⁷⁹⁰

Bu âyetler, Mü'min Adam'ın kavminin ilâhi hakikatlere karşı sergilediği duyarsızlığı açıkça ortaya koyarken, aynı zamanda onların bu gerçeklere karşı nasıl büyüklük tasladığını da gözler önüne sermektedir. Bu nedenle, Mü'min Adam, kavminin aşırı ve yanlış davranışlar sergilediklerini gözlemleyerek onları uyarma gerektiğini hissetti. Ancak, uyarılarını yaparken kavmine karşı dikkatli bir şekilde hareket etti ve şu imali ifadeleri kullandı:

*“...Kesinlikle Allah, aşırı giden, yalancılık eden kimseyi doğru yola eriştirmez.”*⁷⁹¹

*“...İşte Allah, aşırı giden şüpheli kimseleri böyle saptırır.”*⁷⁹²

*“...Kesinlikle, aşırı gidenler cehennemliklerin ta kendileridir.”*⁷⁹³

Mü'min Adam'ın kavminde zorbalığın özellikleri açıkça görülmektedir. Zira İbn Ebû Hâtim'in İkrime'den ve Şa'bî'den naklettiğine göre, bir kişinin zorba sayılabilmesi için iki kişiyi öldürmesi gerekir. Ebû İmrân el-Cevnî ve Katâde ise zorbalığın işaretlerinden birinin haksız yere öldürmek olduğunu ifade etmişlerdir.⁷⁹⁴ Firavun, bazı rivayetlere göre 70 bin,⁷⁹⁵ diğer bir rivayete göre ise 90 bin kişiyi haksız yere öldürttü.⁷⁹⁶ Mısır halkı olan kavmi ise bu konuda ona destek verdi. Her iki tarafın suçu aynıydı. Çünkü sebep olanlar ile sebep olunanlar arasında herhangi bir fark

⁷⁸⁹ Yûnus, 10/83. Ayrıca; bk. ed-Duhân, 44/30-31.

⁷⁹⁰ el-Kasas, 28/39.

⁷⁹¹ el-Mü'min, 40/28.

⁷⁹² el-Mü'min, 40/34.

⁷⁹³ el-Mü'min, 40/43.

⁷⁹⁴ İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, c. 3, s. 1066.

⁷⁹⁵ İbn Atıyye, el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz, c. 4, s. 276.

⁷⁹⁶ er-Râzî, Mefâtihu'l-Ğayb, c. 24, s. 193.

yoktur.⁷⁹⁷ Ancak Mü'min Adam, söz konusu âyetlerde de görüldüğü üzere, kavmini doğrudan “siz müsrifsiniz” şeklinde nitelendirmemiştir. Zira Doğrudan suçlama, karşı tarafın savunma mekanizmalarını harekete geçirebilir ve bu da mesajın kabulünü zorlaştırabilir. İma ve dolaylı anlatım, bireylerin kendi davranışlarını değerlendirmelerine ve hatalarını fark etmelerine olanak tanır. Bunun yanı sıra, insanları hikmetli ve yumuşak bir üslupla davet etmek gerekmektedir. Mü'min Adam da bu prensibe uygun olarak, doğrudan bir üslup değil, imalı ve hikmetli bir üslup kullanmıştır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim, insanları Yüce Allah'a davet etmede hikmetli ve yumuşak bir üslupla çağırmaı istemektedir:

*“Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et...”*⁷⁹⁸ Ayrıca aşırı davranışlar sergileyen insanlar genellikle kendilerini haklı çıkarma eğilimindedirler. Bu nedenle, imalı ifadelerle uyarılar yapmak, onları bu yanlışların farkına varmalarına ve kendi hatalarını görmeye teşvik edebilir. Örneğin, Firavun, Hz. Mûsâ (a.s) kendisine pek çok açık deliller göstermesine rağmen, kendisini Hz. Mûsâ (a.s)'dan üstün görmüştür:

*“Firavun, kavmine seslenerek dedi ki: Ey kavmim! Mısır hükümdarlığı benim değil mi? Şu nehirler de benim altımdan akıyor (değil mi?) Hâlâ görmüyor musunuz? Yoksa ben, şu zavallı, nerede ise maksadını anlatamayacak durumda olan bu adamdan daha hayırlı değil miyim?”*⁷⁹⁹

Bu âyette de görüldüğü gibi, Firavun kendisini Yüce Allah'ın hak elçisinden daha üstün görme eğilimindedir.

Mü'min Adam, kavminin yanlışlarını düzeltirken, bu tür durumları göz önünde bulundurarak ima yoluyla uyarılar yapıyordu. Bu sayede, doğrudan suçlama yerine, daha etkili ve düşündürücü bir üslup kullanarak, onlar kendi hatalarını fark etmelerini sağlamaya çalıştı.

2.1.14. Mü'min Adam'ın Kavmine Son Uyarıları

Mü'min Adam, kavmine yaptığı son uyarısında, kendisinin söylediklerinin bir gün karşlarına çıkacağını bildirdi. Ayrıca onları tevekkül etmeye ve Yüce Allah'ın

⁷⁹⁷ el-Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 1, s. 262.

⁷⁹⁸ en-Nâhl, 16/125.

⁷⁹⁹ ez-Zuhuf, 43/51-52.

her şeyi gözetim altında tuttuğunu hatırlamaya çağırdı. Bu uyarısında, Mü'min Adam, kendi sorumluluğunu yerine getirdiğini ve bundan sonraki süreci Allah'a bıraktığını ifade ederek şöyle dedi:

فَسَتَذْكُرُونَ مَا أَقُولُ لَكُمْ وَأَفَؤُضُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ

“Söylediklerimi hatırlayacaksınız. Ben işimi Allah’a havale ediyorum. Kesinlikle Allah, kullarını hakkıyla görendir.”⁸⁰⁰

Mü'min Adam, kavmine çeşitli konularda hikmetli ve iknâ edici bir üslupla nasihatlerde bulunmuş, onlara doğru yolu gösterme ve Allah'ın birliğini anlatma çabası içinde olmuştur. Ancak, onun kavmine yaptığı son uyarı *“Söylediklerimi hatırlayacaksınız...”⁸⁰¹* şeklinde tehditkar bir üslupla olmuştur. er-Râzî, “Mü'min Adam'ın kavmine yaptığı bu nihai uyarısı son derece kuvvetli ve etkili bir uyarıdır” demiştir.⁸⁰² Çünkü Mü'min Adam'ın kavmine yaptığı öğütlerin bir gün hatırlarına geleceği kesindir. Ancak, bu öğütlerin ne zaman ve nerede hatırlarına geleceği belirsizdir. Öğütler, dünya hayatının son bulduğu vakitte, yani ölüm anında veya kıyamet gününde, insanların o günün dehşetini müşahade ettikleri zamanda hatırlarına gelebilir.⁸⁰³ Nitekim bu konu Kur'ân-ı Kerim'in birçok âyetinde vurgulanan bir gerçektir.

“Her haberin gerçekleşeceği bir zamanı vardır. İleride bileceksiniz.”⁸⁰⁴

“Hayır, ileride bilecekler. Yine hayır; ileride bilecekler.”⁸⁰⁵

“Hayır; ileride bileceksiniz! Hayır, Hayır! İleride bileceksiniz!”⁸⁰⁶

Bu ve benzeri âyetler, Mü'min Adam'ın uyarılarının kavminin önüne geleceğini teyit etmektedir. Zira bütün kâfirlere, dünyada inkâr ettikleri hakikat gün yüzü gibi açık bir şekilde önlerine gelecektir. O zaman onlar, hakikati inkâr etme şansına sahip olmayacaklardır. O vakit peygamberlerin ve onların varislerinin, yani ilim ehlinin, kendilerine söyledikleri şeyleri hatırlayacaklardır.

⁸⁰⁰ el-Mü'min, 40/44.

⁸⁰¹ el-Mü'min, 40/44.

⁸⁰² er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Ğayb**, c. 24, s. 63.

⁸⁰³ er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Ğayb**, c. 24, s. 63.

⁸⁰⁴ el-En'âm, 6/67.

⁸⁰⁵ en-Nebe, 78/4-5.

⁸⁰⁶ et-Tekâsür, 102/3-4.

Mü'min Adam, kavmine yönelik uyarılarını ve nasihatlerini başarıyla tamamladıktan sonra, üzerine düşen görevi yerine getirdiğini vurgulamak amacıyla, “...Ben işimi Allah’a havale ediyorum...”⁸⁰⁷ şeklinde bir ifade kullanmıştır. Bu ifade, Mü'min Adam'ın Cenâb-ı Hakk'a olan teslimiyetini ve güvenini kavmine açıkça göstermektedir. Çünkü tüm sebeplerin yerine getirdikten sonra Allah'a teslim olmak, O'nun kesin bir emridir. Bu gerçek, Kur'ân-ı Kerim'in şu âyetinde ifade edilmiştir:

“... Öyle ise O'na kulluk et ve O'na tevekkül et. Rabbin yaptıklarınızdan habersiz değildir.”⁸⁰⁸

Bu âyetle görüldüğü gibi, Allah'a tevekkül etmenin ve O'na güvenmenin temel bir prensip olduğu vurgulanmaktadır.

Mü'min Adam'ın söz konusu ifadesi de bu ilkeye uygun olarak, tüm gayretlerinin ve uyarılarının ardından, her şeyin Allah'ın iradesine ve hükmüne bırakıldığını ifade etmektedir.

Mü'min Adam, kavmine Allah'a tevekkül etmenin önemini açıkladıktan sonra, Yüce Allah'ın “...Kesinlikle Allah, kullarını hakkıyla görendir”⁸⁰⁹ buyruğunu atıfta bulunmuştur. Bu ifade, Allah'ın insanları en ince detaylarına kadar gözlemlediğini, bilgisinin sonsuz olduğunu ve O'nun her şeyi en iyi şekilde bildiğini vurgular. Bu gerçek, Kur'ân-ı Kerim'in şu âyetlerinde de ifade edilmiştir:

“...Yere gireni, ondan çıkanı, gökten ineni, oraya yükseleni bilir. Nerede olsanız, O sizinle beraberdir. Allah, bütün yaptıklarınızı hakkıyla görendir.”⁸¹⁰

“Kesinlikle O, yaptıklarınızı hakkıyla görür.”⁸¹¹

Bu âyetlerde görüldüğü gibi, Allah'ın her şeyi gördüğü ve hiçbir şeyin O'ndan gizli olmadığı vurgulanmaktadır.

Böylece Mü'min Adam, kavmine son uyarısını yaparken bile onlara tevekkül dersini vermiştir. Onlara, Allah'ın her şeyi bilen bir Rab olduğunu ve yaptıkları her

⁸⁰⁷ el-Mü'min, 40/44.

⁸⁰⁸ Hûd, 11/123.

⁸⁰⁹ el-Mü'min, 40/44.

⁸¹⁰ el-Hadîd, 57/4. Ayrıca; bk. Âl-i İmrân, 3/15; Ahzâb, 33/9; Fâtır, 35/45.

⁸¹¹ Hûd, 11/112. Ayrıca; bk. el-Fetih, 48/24; el-Hucurât, 49/18.

şeyin O'nun tarafından bilindiğini hatırlatarak, kendi sorumluluğunu yerine getirdiğini ve bundan sonraki süreci Allah'a bıraktığını ifade etmiştir.

2.2. Mü'min Adam Kıssasında Muhatabların Tavrı ve Akıbeti

2.2.1. Mü'min Adam'ın Bulunduğu Çevrenin İnanç Durumu

Mü'min Adam'ın bulunduğu ortamın inanç durumunu belirlemeden önce, bu kişinin yaşadığı yeri tespit etmemiz gerekmektedir. Çünkü onun yaşadığı yeri tespit etmeden, bulunduğu ortamın inanç durumunu belirlemek mümkün değildir.

Kur'ân-ı Kerim'de Mü'min Adam'ın yaşadığı ortam açıkça belirtilmemiştir. Ancak Mü'min Adam'ın kıssasına bakıldığında, onun Mısır bölgesinde yaşadığı anlaşılmaktadır. Zira Mü'min Adam, Mısır'ın yöneticisi olan Firavun'a karşı Hz. Mûsâ (a.s)'ı savunmuştur. Yüce Allah, Hz. Mûsâ ve Hârûn (a.s)'ı Mısır krallı olan Firavun ve kavmine resul olarak göndermiş ve onları apaçık mucizelerle desteklemiştir. Konu ile ilgili olarak âyetlerde şöyle buyrulur:

*“Sen ve kardeşin mucizelerim ile (desteklenmiş olarak) gidin ve beni anmakta gevşeklik göstermeyin. Firavun'a gidin. Çünkü o azmıştır.”*⁸¹²

*“Sonra bunların ardından Firavun ile ileri gelenlerine de Mûsâ ve Hârûn'u mucizelerimizle gönderdik. Ama büyüklük tasladılar ve suçlu bir toplum oldular.”*⁸¹³

Bu âyetlere göre, Firavun ve kavmi Mısır'da büyüklük taslıyorlardı ve aynı zamanda Yüce Allah'ın birliğini ve varlığını inkâr ediyorlardı. Allah, onları uyarmak için pek çok mucizeyle desteklenmiş olarak Hz. Mûsâ ve kardeşi Hârûn (a.s)'ı peygamber olarak gönderdi. Bu durum, Mü'min Adam kıssasının Mısır coğrafyasında geçtiğini ve Hz. Mûsâ (a.s)'ın Firavun ile yaptığı mücadeleye odaklandığını göstermektedir. Söz konusu kıssa, Mısır'ın tarihsel ve dini rolünü yansıtarak, Hz. Mûsâ (a.s)'ın Firavun ile olan mücadelesine vurgu yapar.

Mü'min Adam'ın yaşadığı coğrafyada, genel olarak dini inançları çok tanrılı bir yapıya sahipti. Bu inançlar, çeşitli tanrılara tapmayı içeriyordu ve hangi nesnelere tapıldığı konusunda farklı yorumlar bulunmaktadır. Arkeolojik ve tarihsel verilere göre, bu coğrafyada yaşayan insanlar farklı tanrılara ibadet etmişlerdir. Özellikle Kıptî

⁸¹² Tâhâ, 20/42-43.

⁸¹³ Yûnus, 10/75. Ayrıca; bk. el-Mü'minün, 23/45-46; ed-Duhân, 44/19.

inancının öne çıktığı bu coğrafyada, yaklaşık otuz tanrıdan oluşan ilah bulunmaktaydı. Kiptiler arasında en büyük tanrı olarak “Amun Ra” kabul ediliyordu ve “Osiris, İsis ve Horus” gibi önemli tanrılar da tapınılan figürler arasındaydı.⁸¹⁴ Kur’ân’da bu tür çok tanrılı inanç sistemlerine eleştirel bir bakış sunar. “...Çeşit çeşit tanrılar mı edindiler?...”⁸¹⁵ âyeti, bu tür inançların mantıksızlığına ve bölünmüşlüğüne dikkat çeker. Aynı zamanda Mısır’da tek bir ilahın değil pek çok ilahın var olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla tefsirciler Mısırlıların ilahları hakkında pek çok görüş ileri sürmüşler bunların bazıları şöyle dile getirilebilir:

İbn Abbâs’a göre ineğe tapmışlardır. Güzel bir inek gördüklerinde, Firavun onlara ona tapmalarını emrederdi. Bu nedenle onlar için bir buzağı heykeli yaptırılmıştı. Bu heykele adak ve kurbanlar sunarlardı.⁸¹⁶

Başka bir görüşe göre, Mısırlılar sadece Firavun’a taparlardı, ancak Firavun’un kendisi hiçbir varlığa ibadet etmezdi.⁸¹⁷ Bu anlayışa göre, Firavun, kendisini ilah ilan etmiş ve halkını bu inanca yönlendirmiştir.

ez-Zeccâc (öl. 311/923) bu konuda şunları söylemiştir: Firavun, kavmine küçük putlar yapmıştı. Kavmi, Firavun’a yakınlaşmak amacıyla bu küçük putlara tapıyordu. Firavun, bu nedenle şu sözleri söylemişti: “*Ben, sizin en yüce Rabbinizim!*”⁸¹⁸

İsmâil b. İshâk (öl. 282/894) da şöyle der: Firavun’un “*Ben, sizin en yüce Rabbinizim!*”⁸¹⁹ demesi, Mısır halkının Firavun dışında başka şeylere de ibadet ettiklerini göstermektedir.⁸²⁰

Hasan-ı Basrî, şunları ifade etmiştir: Firavun’un, gizlice ibadet ettiği bir ilâhı olduğu bilinmektedir. Bu gizli ilâha tapıyordu. Aynı zamanda Firavun’un kavmi de

⁸¹⁴ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, c. 12, s. 65.

⁸¹⁵ Yûsuf, 12/39.

⁸¹⁶ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, c. 5, s. 3598; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. 2, s. 438.

⁸¹⁷ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, c. 5, s. 3599; er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, c. 14, s. 172; el-Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. 7, s. 167.

⁸¹⁸ Nâziât, 79/24.

⁸¹⁹ Nâziât, 79/24.

⁸²⁰ el-Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. 8, s. 188.

ona ibadet ediyorlardı. Hasan-ı Basrî'den gelen başka bir rivayete göre ise Firavun'un boynunda asılı bir inci bulunuyordu ve bu inciye ibadet ve secde ederdi.⁸²¹

eş-Şehristânî (öl. 548/1153), *Milel ve Nihal* adlı eserinde, Firavun'un saltanatının başlangıcında Sâbilik inancını benimsediğini, ancak zamanla bu inançtan saparak kendisini ilah ilan ettiğini ifade eder. Şehristânî'ye göre, Firavun'un bu sapması, sahip olduğu güç ve iktidarın verdiği kibir ve üstünlük duygusuyla hareket etmesinden kaynaklanmıştır.⁸²²

el-Kâsımî ise tefsirinde bu konuyla ilgili şu açıklamayı yapmaktadır. Mısır halkı arasında birçok ilah bulunmaktaydı. Bunlar arasında “أوسيريس” (Osiris) adlı bir ilah da yer almaktaydı. Osiris'e ait olan ruhun, “أپیس” (Apis) adlı bir boğada mevcut olduğuna inanılırdı ve bu nedenle boğaya da ibadet edilirdi. Ayrıca, çeşitli hayvanlara ve hatta karanlığa bile ibadet ederlerdi. “بغلز بوب” (Baal-Zebub) adlı bir putları da vardı; bu put, sinekleri kovma işlevine sahip olan “عقرون” (Akron) adlı bir putun sembolüydü.⁸²³

İbn Âşûr, konuyla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: Kıptîler, yıldızlardan ve çeşitli unsurlardan oluşan tanrılara tapmış olan müşrik bir topluluktur. Bu putlar zamanla farklı bölgelerde ve dönemlerde değişen birçok şekilde tasvir ediliyordu. Aralarında en meşhuru “Fitah” adını taşıyan puttu ki, onlar için en büyük tanrı konumundaydı ve özellikle Menfis şehrinde ona ibadet edilirdi. Diğer bir put olan “Ra”, güneş'i temsil ediyordu ve güneş ışınlarının farklı zamanlarda değişmesiyle farklı ilahlar türemişti. “Üzüris, İris ve Horos” gibi isimlere sahip diğer putlar da mevcuttu. Bu putlar arasında “Sâlûs” adını taşıyan üçlü bir grup bulunuyordu ve bu grup baba, anne ve oğuldan oluşuyordu. “Nut” adlı bir put ise ayı temsil ediyor ve bilginin rabbi olarak kabul ediliyordu. “Omon ra” adlı başka bir put da mevcuttu. Bu putlar, Kıptîler arasında meşhur olan putlardı. Bunun yanı sıra, “İbîs” adını taşıyan buzağı ve “Ci'ran” adındaki pislik böceği gibi birçok alt kategoride küçük putlar da bulunuyordu. Bu putların en büyüğü Firavun'un kendisine oğul ve hizmetçi olduğu puttu. Firavun, ilahlardan sayılmaktaydı. Hulul akidesinde olduğu gibi ilahlık ona da

⁸²¹ et-Taberî, *Câmiu'l- Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, c. 5, s. 3598; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. 2, s. 438.

⁸²² el-Kâsımî, *Mehâsinü't-Te'vil*, s. 2838.

⁸²³ el-Kâsımî, *Mehâsinü't-Te'vil*, s. 2828.

hulul etmişti. Zira Firavun, dinin uygulayıcısı Mısır'ın ilahıydı. Ona itaat etmek ilahlara itaat etmektir.⁸²⁴ Bu durumu Allah Teâlâ kendisinden nakilde bulunarak şöyle buyurmuştur: “Ben, sizin en yüce Rabbinizim!”⁸²⁵

Muhammed Esed'in bu konuya ilişkin açıklamaları oldukça aydınlatıcıdır. Esed'e göre, Mısır halkının sahte tanrıları oldukça fazlaydı. Firavunlar, bu tanrı fikrinin somutlaşmış temsilcileri olarak kabul edilirdi ve bu nedenle Firavun, kendisini en büyük Tanrı olarak görmüş, toplum tarafından da bu şekilde yüceltilmiş ve neredeyse tapılan bir varlık haline gelmiştir.⁸²⁶

Hız. Mûsâ (a.s), Allah'ın elçisi olarak gönderildiğinde Firavun'u âlemlerin bir tek Rabbi olan Allah'a çağırıldı. Firavun ise Hız. Mûsâ (a.s)'ın çağırısına karşı şu soruyu yöneltti: “Âlemlerin Rabbi de kim oluyor?” Hız. Mûsâ (a.s), şu cevabı verdi: “O, göklerin ve yerin ve her ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir. Eğer gerçekten inanırsanız bu böyledir.”⁸²⁷

Bu âyette, Hız. Mûsâ (a.s)'ın lisanından eski Mısır'ın batıl inançlarından, gök tanrısı Nut'un, yer tanrısı Geb'in ve gök ile yer arasındaki bölgenin tanrısı Şu'nun reddedildiği açıkça görülmektedir.⁸²⁸

Firavun'un Hız. Mûsâ' (a.s) yöneltilen “Eğer benden başka bir ilâh edinirsen, kesinlikle seni zindana atılanlardan ederim”⁸²⁹ şeklindeki sözünden, Firavun'un hakkında tek tanrı inancının hâkim olduğu ve başka ilahlara tapılmadığı sonucu çıkarılamaz. Firavun, kendisinin krallığa layık olduğunu vurgulayarak, güneş tanrısı “Ra”nın kendisinde tecelli ettiğine inanmıştı. Bu düşünceyi Mısır halkına kabul ettirmiş ve Tanrı'nın kendisine özel ve sevgili bir evlat olarak bağlandığına inandırmıştı.⁸³⁰ Bu nedenle Firavun, Mısır'ın hükümdarı olarak kabul ediliyordu. Bu perspektifle Firavun, siyasi ve hukuki olarak Mısır'ın tek ve yegâne hâkimi, emirlerin ve yasakların kaynağı olarak görmekteydi. Firavun, Hız. Mûsâ (a.s)'ın getirdiği mesaj ve emirleri sorgularken, kendi krallığının sarsılmasına karşı çıkarak “Mûsâ da neye

⁸²⁴ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 8, s. 244.

⁸²⁵ Nâziât, 79/24.

⁸²⁶ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, İşaret yayınları, İstanbul, 2001, s. 789.

⁸²⁷ eş-Şuarâ, 26/23-24.

⁸²⁸ Kara, *Kur'an'a Göre Hız. Mûsâ Firavun ve Yahudiler*, s. 164.

⁸²⁹ eş-Şuarâ, 26/29.

⁸³⁰ el-Merâğî, *Tefsîrü'l-Merâğî*, c. 9, s. 21, 37; Ebû'l Â'lâ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1987, c. 4, s. 161.

dayanarak bana vahiy getirip emirler veriyor?” şeklinde bir düşünceye sahipti. Ayrıca, halkına hitap ederken “*Ey kavmim! Mısır hükümdarlığı benim değil mi? Şu nehirler de benim altımdan akıyor (değil mi?)...*”⁸³¹ diye sorması da bu inancının bir yansımasıydı.⁸³²

Mü'min Adam'ın yaşadığı Mısır ülkesinin inanç sistemleri yalnızca bunlarla sınırlı değildi. Her bölge ve her yerleşim için kendilerine özgü bir ilah kabul edilirdi. İmm, İnûbis, Onuris, Osiris, Bast, Horus ve Unket gibi ilahlar da bu ilahlar arasında yer alıyordu.⁸³³ Çünkü Mısır yöneticisi olan Firavun'a göre, herhangi bir bölgeye hâkim olan ve orayı yöneten kişi, o bölgenin halkının mabudu, ibadet ve itaat edilen ilâhı olmayı hak ederdi.⁸³⁴

Kıptilere, benzer bir inancı Yunanlar da paylaşmışlardır. Bu açıdan bakıldığında, Arap müşriklerine kıyasla daha üstün bir durumdaydılar. Zira Arap müşrikler taşlara tapma yoluna gitmişlerdi. Kısacası ibadetlerinde, bazı kabilelerin tanrıları olarak belirledikleri taşları ilahlaştırdılar. Bir şair de bu durumu “Sakıf kendi Lat'na kaçtı” şeklinde ifade etmiştir. Aynı şekilde, Kıptiler çok tanrılılık konusunda Sabîi olan Keldanilere ve Asurilere kıyasla daha üstün bir durumdaydılar. Çünkü onlar tanrıları yıldızların ve gezegenlerin sembolleri olarak ilan etmişlerdi.⁸³⁵

Tefsircilerin, Mısır halkının ilahlar için dile getirdiği yorumlardan anlaşıldığı üzere, onlar müşrik bir toplumdur çünkü çok sayıda ilahları vardı. Bu durum, şirk anlayışının açık bir göstergesidir. Mısır kültüründe, her biri belirli bir gücü temsil eden ve çeşitli doğa olaylarını kontrol eden tanrılar bulunmaktaydı. Güneş tanrısı Ra, gök tanrısı Nut gibi tanrılar, Mısır halkının ibadet ettiği ve inandığı önemli figürlerdi. Bu çok tanrılı sistem, Mısır toplumunun günlük yaşamını ve dini ritüellerini derinden etkilemiştir. Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn (a.s), Allah'ın birliğini dile getirerek Mısır halkını tek ilah inancına çağırmak için gönderilmişlerdir. Onların tebliği ve gösterdikleri mucizeler, Mısır'daki çok tanrılı inancı sorgulayan ve tek ilahın varlığına dikkat çeken önemli bir rol oynamıştır. Bu peygamberlerin tebliğ görevi, Mısır toplumunda derin bir etki yaratarak insanları doğru yola davet etmişlerdir. Bu sayede, Allah'ın birliği ve

⁸³¹ ez-Zuhurf, 43/51.

⁸³² el-Merâğî, *Tefsîrû'l-Merâğî*, c. 10, s. 61; el-Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, c. 4, s. 161.

⁸³³ Kara, *Kur'an'a Göre Hz. Mûsâ Firavun ve Yahudiler*, s. 165.

⁸³⁴ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, c. 17, s. 165.

⁸³⁵ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 12, s. 65.

büyüklüğü daha belirgin bir şekilde ortaya konulmuş, insanlar gerçek ilaha yönlendirilmişlerdir.

Mü'min Adam, Mısır halkının putlara tapması ve çok tanrılı inanç sistemini eleştirerek şu sözlerle onları uyardı: *“Ey kavmim! Bu ne hâl? Ben sizi kurtuluşa çağırıyorum, siz ise beni ateşe çağırıyorsunuz. Siz beni Allah'ı inkâr etmeğe ve hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyleri O'na ortak koşmaya çağırıyorsunuz. Ben ise sizi mutlak güç sahibine, çok bağışlayana (Allah'a) çağırıyorum.”*⁸³⁶

2.2.2. Mü'min Adam'ın Bulunduğu Çevrenin Yeni Dine Karşı Tutumu

Mü'min Adam'ın yaşadığı coğrafyada insanların yeni dine karşı birçok olumsuz tavır sergilediği Kur'ân-ı Kerim'de belirtilmektedir. Hâlbuki Mü'min Adam'ın yaşadığı bu coğrafyada, güvenilir ve emin bir elçi olarak gönderilen Hz. Mûsâ (a.s), hem Mü'min Adam'ın kavmi olan Kıptîler'e hem de İsrailoğulları'na peygamber olarak gelmişti. Zira Yüce Allah, Hz. Mûsâ (a.s)'ı elçi olarak iki temel amaçla göndermişti. Birincisi, Mü'min Adam'ın kavminin lideri olan Firavun'u, Âlemlerin Rabbine kulluğa yani İslâm'a çağırmaktı. İkincisi ise İsrailoğulları'nı Firavun'un zulmünden kurtarmak, inançlarını düzeltmek ve tevhid inancının savunucuları haline getirmektir.⁸³⁷ Konu ile ilgili olarak âyetlerde şöyle buyrulur:

*“Mûsâ dedi ki: Ey Firavun! Kesinlikle ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamberim. Bana, Allah'a karşı sadece gerçeği söylemem yaraşır. Ben size Rabbinizden açık bir delil (mucize) getirdim. Artık İsrailoğullarını benimle gönder.”*⁸³⁸

Bu âyetlere göre, Hz. Mûsâ, hem Firavun ve onun toplumu hem de İsrailoğulları'na peygamber olarak gönderilmiş ve onların hidayete ermeleri için tebliğde bulunmuştur. Ancak Hz. Mûsâ (a.s)'ın görevi sadece dini tebliğ etmekle sınırlı kalmamış, aynı zamanda İsrailoğulları'nı Firavun'un zulmünden ve kölelikten kurtarıp özgür bir topluluk haline getirmekte olmuştur. Şu âyetlerde de Hz. Mûsâ (a.s)'ın gönderildiği toplumla ilgili detaylı bilgiler verilmiştir:

⁸³⁶ el-Mü'min, 40/41-42.

⁸³⁷ el-Mevdûdî, **Kur'ân'da Firavun**, s. 17.

⁸³⁸ el-A'râf, 7/104-105.

“Sonra Mûsâ ve kardeşi Hârûn ’u mucizelerimizle ve apaçık bir delille Firavun ve ileri gelenlerine peygamber olarak gönderdik de (onlar) büyüklük tasladılar ve kendilerini büyük görüp böbürlenlen bir topluluk oldular.”⁸³⁹

“Kesinlikle, Firavun ’un ailesine de uyarıcılar gelmişti.”⁸⁴⁰

“Kârûn ’u, Firavun ’u ve Hâmân ’ı da helâk ettik. Kesinlikle, Mûsâ kendilerine apaçık mucizeler getirmişti de yeryüzünde büyüklük taslamışlardı. Oysa bizi geçip (azabımızdan) kurtulamazlardı.”⁸⁴¹

Mü’min Adam ’ın kavmi ister yöneticileri olsun ister diğer kesimleri olsun, Hz. Mûsâ ve Hârûn (a.s) ’ın getirdikleri gerçeklere olumlu bir şekilde yanıt vermek yerine, aksine onların tebliğ ettiklerini yalanlamışlar, sihirle suçlamışlar, hatta bu peygamberleri deli, sihirbaz ve yalancı olarak nitelemişlerdir. Konu ile ilgili olarak âyetlerde şöyle buyrulur:

“Katımızdan kendilerine hak (mucize) gelince, Kesinlikle bu, apaçık bir sihirdir dediler.”⁸⁴²

“Mûsâ, onlara delillerimizi apaçık olarak getirince onlar, Bu, ancak uydurulmuş bir sihirdir... dediler.”⁸⁴³

“Bütün âyetlerimizi yalanladılar. Biz de onları mutlak güç ve iktidar sahibinin yakalaması gibi yakaladık.”⁸⁴⁴

Mü’min Adam ’ın kavmi, Hz. Mûsâ (a.s) ’a tabi olmayı reddetmelerinin nedenlerini Kur’ân-ı Kerim birçok sebebe bağlamaktadır. Bu sebepleri âyetlerin ışığında aşağıdaki şekilde ifade edebiliriz:

Birincisi: Onların körü körüne Firavun ’un yönetimine tabi olmalarıdır. Konu ile ilgili olarak âyetlerde şöyle buyrulur:

“...onlar Firavun ’un emrine uydular. Oysa Firavun ’un emri doğru değildi.”⁸⁴⁵

⁸³⁹ el-Mü’minûn, 23/45-46. Ayrıca; bk. el-A’râf, 7/104; Hûd, 11/96; en-Neml, 16/12; el-Ankebût, 29/39.

⁸⁴⁰ el-Kamer, 54/41.

⁸⁴¹ el-Ankebût, 29/39. Ayrıca; bk. el-Mü’min, 40/24.

⁸⁴² Yûnus, 10/76.

⁸⁴³ el-Kasas, 28/36. Ayrıca; bk. el-İsrâ, 17/10; eş-Şuarâ, 26/34; eş-Şuarâ, 26/49; ez-Zuhruf, 43/49.

⁸⁴⁴ el-Kamer, 54/42.

⁸⁴⁵ Hûd, 11/97.

“Firavun, kavmini küçük düşürdü (ezdi). Onlar da kendisine itaat ettiler. Çünkü onlar yoldan çıkmış bir toplumdur.”⁸⁴⁶

Bu âyetlere göre, Firavun, kavmini dalalete yönlendirmiştir. Kavmi de Firavun’un söylediklerini kabul ederek ona itaat etmiş ve Hz. Mûsâ (a.s)’ı yalanlamışlardır. Bu durum, onların Allah’ın itaatinden uzaklaşmış kimseler olduklarını göstermektedir. Firavun’un liderliğindeki bu sapkınlık, halkının doğru yoldan sapmasına ve ilahi gerçekleri reddetmesine neden olmuştur.

İkincisi: Firavun’un zalim yönetiminden duydukları korkudur. Konu ile ilgili olarak âyette şöyle buyrulur:

“Firavun ve ileri gelenlerinin kötülük yapmaları korkusu ile kavminin küçük bir bölümünden başkası Mûsâ’ya iman etmedi. Çünkü Firavun, o yerde zorba bir kişi idi. O, gerçekten aşırı gidenlerdendi.”⁸⁴⁷

Firavun, aşırı giden, zulüm ve fesatta haddi aşan, son derece gaddar ve inatçı bir diktatördü. Kendi ilahlığını iddia ederek şu sözleri sarf ederdi:

“Ey ileri gelenler! Sizin benden başka bir ilâhınız olduğunu bilmiyorum.”⁸⁴⁸

“Ben, sizin en yüce Rabbinizim!”⁸⁴⁹

Mü’min Adam’ın kavmi, Firavun’un bu aldatıcı iddialarına boyun eğerek Hz. Mûsâ (a.s)’ın doğru yolunu takip etmek yerine Firavun’un korkutucu tehditlerinden etkilenip yanlış yolu tercih etmişlerdir. Bu da, onların iman yolundan sapmalarına sebep olmuştur.

Üçüncüsü: Cehennem ateşinin yolunu gösteren ve kötülüğün sembol tipleri (Eimme) olmalarıdır. Konu ile ilgili olarak âyette şöyle buyrulur:

“Biz onları, ateşe çağıran öncüler kıldık. Kıyamet günü de kendilerine yardım edilmeyecektir. Bu dünyada onları lânete uğrattık. Kıyamet gününde de onlar iğrenç kılınmış kimselerden olacaklardır.”⁸⁵⁰

⁸⁴⁶ ez-Zuhruf, 43/54.

⁸⁴⁷ Yûnus, 10/83.

⁸⁴⁸ el-Kasas, 28/38.

⁸⁴⁹ en-Nâziât, 79/15-24.

⁸⁵⁰ el-Kasas, 28/41.

Bu âyete göre, insanları cehenneme sürükleyen sebeplerden biri de bazı yöneticilerdir. Çünkü bu yöneticiler, kendi koydukları kuralları Allah'ın hükümlerinin üzerinde tutarak, insanları doğru yoldan saptırabilir ve onları Allah'ın emirlerine uygun yaşamaktan uzaklaştırabilirler.

Dördüncüsü: Büyüklenmeye kapılmış olmaları ve kibirli bir tutum sergilemeleri idi. Konu ile ilgili olarak âyetlerde şöyle buyrulur:

*“Sonra Mûsâ ve kardeşi Hârûn’u mucizelerimizle ve apaçık bir delille Firavun ve ileri gelenlerine peygamber olarak gönderdik de (onlar) büyüklük tasladılar ve kendilerini büyük görüp böbürlenlen bir topluluk oldular.”*⁸⁵¹

*“Sonra bunların ardından Firavun ile ileri gelenlerine de Mûsâ ve Hârûn’u mucizelerimizle gönderdik. Ama büyüklük tasladılar ve suçlu bir toplum oldular.”*⁸⁵²

Bu âyetlere göre, insanları hak ve doğru yoldan saptıran nedenlerden biri büyüklük taslamaktır. İnsanlar, kendi güçlerine güvenerek Allah'ın hükümlerini ve emirlerini reddederler. Zira büyüklük taslama, insanın gerçekleri görmesini engeller ve doğru yolu bulmasını zorlaştırır. Firavun ve onun ileri gelen adamları da büyüklük taslamalarından dolayı hak yolundan sapmışlardır. Onlar, sahip oldukları dünyevi güç ve zenginliklerle kendilerini yeterli görmüş, Allah'ın gönderdiği peygamberleri ve ilahî mesajları küçümsemişlerdir. Nitekim, *“... O âyetlere uymayı kibirlerine yediremeyenler var ya...”*⁸⁵³ bu âyet, kibirli insanların Allah'ın âyetlerine karşı nasıl bir tavır içinde olduklarını net bir şekilde ortaya koyar.

Beşincisi: İnatla peygamberleri ve mucizeleri inkâr etmektir. Konu ile ilgili olarak âyetlerde şöyle buyrulur:

*“Sonra onların ardından Mûsâ’yı, apaçık mucizelerimizle Firavun’a ve onun ileri gelen adamlarına peygamber olarak gönderdik de onları (mucizeleri) inkâr ettiler. Bak, bozguncuların sonu nasıl oldu.”*⁸⁵⁴

⁸⁵¹ el-Mü'minûn, 23/45-46. Ayrıca; bk. el-Ankebût, 29/39.

⁸⁵² Yûnus, 10/75.

⁸⁵³ el-A'râf, 7/40.

⁸⁵⁴ el-A'râf, 7/103.

“Kendileri de bunların hak olduklarını kesin olarak bildikleri hâlde, sırf zalimliklerinden ve büyüklük taslamalarından ötürü onları inkâr ettiler. Ama bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bak!”⁸⁵⁵

Bu âyetlere göre, Firavun ve ileri gelen adamları, Hz. Mûsâ (a.s)’ın getirdiği mucizelerin hak olduğunu kesin olarak biliyorlardı. Ancak, zalim bir toplum olduklarından dolayı, gün ışığı gibi aşikâr olan bu mucizeleri inkâr ettiler. Bu inatçılık ve zulüm, onların helak olmalarına sebep olmuştur.

Altıncısı: Sözlerinde durmamalarıydı. Firavun ve seçkin çevresi her hangi bir tehlike gördüklerinde defalarca Hz. Mûsâ (a.s)’a “tehlikeyi bizden sav, sana inanacağız ve İsrailoğullarını serbest bırakacağız” diye söz vermişlerdir, ancak tehlike geçtikten sonra aynı küfür ve inatlarını sürdürmüşlerdir. Bu da onların dürüst olmayan ve yalancı bir karaktere sahip olduklarını göstermektedir. Konu ile ilgili olarak âyetlerde şöyle buyrulur:

“Onlar azabı görünce Ey büyücü! Sana verdiği söze dayanarak, bizim için Rabbine dua et. Çünkü biz artık doğru yola gireceğiz dediler. Fakat biz onlardan azabı kaldırıncı bir de bakmışsın sözlerinden dönüyorlar.”⁸⁵⁶

Yedincisi: Geçmişteki gelenekleri, ataları ve babalarının bulundukları dini sorgulamadan onların dinini körü körüne takip etme eğiliminde olmalarıdır. Konu ile ilgili olarak âyette şöyle buyrulur:

“Mûsâ, onlara delillerimizi apaçık olarak getirince onlar, Bu, ancak uydurulmuş bir sihirdir. Biz geçmiş atalarımızın zamanında böyle bir şeyin varlığını duymadık dediler.”⁸⁵⁷

Bu âyet, insanların atalarının dinine körü körüne bağlı kalmalarının, hakikati ve Allah’ın gönderdiği delilleri kabul etmelerine engel olduğunu vurgulamaktadır. Firavun ve onun kavmi, atalarının dinine olan bağlılıklarını sürdürmek adına, Hz. Mûsâ (a.s)’ın getirdiği mucizeleri ve gerçekleri sihir olarak nitelendirip reddetmişlerdir.

⁸⁵⁵ en-Neml, 27/14.

⁸⁵⁶ ez-Zuhruf, 43/49-50.

⁸⁵⁷ el-Kasas, 28/36.

Sekizincisi: Mucizelerle alay etmeleridir. Konu ile ilgili olarak âyetle şöyle buyrulur:

“(Mûsâ) mucizelerimizi kendilerine getirince, bir de bakmışsın, o mucizelere gülüyorlar.”⁸⁵⁸

Bu âyet, Hz. Mûsâ (a.s)’ın getirdiği mucizelerin Firavun ve kavmi tarafından alay konusu yapıldığını göstermektedir. Firavun ve taraftarları, Hz. Mûsâ (a.s)’ın mucizelerini görmelerine rağmen bunları küçümsemiş ve ciddiye almamışlardır.

Mü’min Adam’ın kavmi gibi, insanlar tarih boyunca peygamberlerine karşı çeşitli olumsuz tavırlar sergilemişlerdir. Peygamberler, Allah’ın emirlerini tebliğ etmek ve insanları doğru yola yönlendirmek için gönderildiklerinde, inkârcılar genellikle onları yalanlamış, hatta alay etmişlerdir. Âyetlerde bu tavrın örnekleri açıkça belirtilmektedir. Misal:

“İşte böyle! Onlardan öncekilere hiçbir peygamber gelmemişt ki, O bir büyüçüdür yahut bir delidir demiş olmasınlar.”⁸⁵⁹

“Onlar bir mucize görseler yüz çevirirler ve süregelen bir sihirdir derler.”⁸⁶⁰

Bu âyetler, insanların tarih boyunca peygamberlerine karşı sergiledikleri olumsuz tutumu açıkça ortaya koymaktadır. Peygamberlerin getirdikleri mucizelere inanmayarak sihir veya büyü olarak nitelemişlerdir. Bu tutum, inkârcıların, gerçekleri reddetmek ve peygamberlerin getirdiği mucizeleri küçümsemek için kullandıkları yaygın bir yaklaşımdır.

2.2.3. Mü’min Adam’ın Kavminin Peygamberlere Karşı Tavırları

Mü’min Adam, Hz. Yûsuf (a.s)’ın zamanında yaşanan olayları gündeme getirerek, kavminin o dönemdeki tutumunu eleştirmektedir. Hz. Yûsuf (a.s), Mısır’da Allah’ın elçisi olarak birçok mucize ve açık delil sunmuş, ancak Mısır halkı, Hz. Yûsuf (a.s)’ın getirdiği hakikate şüpheyile yaklaşmış ve sonunda onu reddetmişlerdir. Hz. Yûsuf (a.s)’ın ölümünden sonra, Mısır halkı, Allah’ın bir daha peygamber göndermeyeceğine dair yanlış bir inanç geliştirmiş ve bu yanlış inançlarına saplanıp

⁸⁵⁸ ez-Zuhruf, 43/47.

⁸⁵⁹ ez-Zâriyât, 51/52.

⁸⁶⁰ el-Kamer, 54/2.

kalmışlardır. Mü'min Adam, kavminin geçmişteki bu hatalarını hatırlatarak, aynı hataları tekrar etmemeleri gerektiğini açıkça ifade etmektedir. Geçmişte peygamberlere karşı sergiledikleri şüpheli tavrı sorgulatarak, doğru yolda kalmaları ve Allah'ın mesajını kabul etmeleri konusunda onları uyarmaktadır. Konu ile ilgili olarak âyette şöyle buyrulur:

وَلَقَدْ جَاءَكُمْ يُوسُفُ مِنْ قَبْلُ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا زِلْتُمْ فِي شَكٍّ مِمَّا جَاءَكُمْ بِهِ حَتَّىٰ إِذَا هَلَكَ قُلْتُمْ لَن يَبْعَثَ اللَّهُ مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُّرْتَابٌ

“Kesinlikle, daha önce Yûsuf da size apaçık deliller getirmişti de, onun size getirdikleri hakkında şüphe edip durmuştunuz. Daha sonra o ölünce de, Allah, ondan sonra aslâ peygamber göndermez demiştiniz. İşte Allah, aşırı giden şüpheli kimseleri böyle saptırır.”⁸⁶¹

Kur’ân-ı Kerim’de 12. sûre, hemen tamamıyla Hz. Yûsuf (a.s) ile ilgili olup onun ismini taşımaktadır. Sûrede anlatıldığı üzere, Hz. Yûsuf, kardeşlerinin ihaneti sonucu Mısır’a götürülüp köle olarak satılmış, iftiraya uğrayarak hapse atılmış, Allah’ın kendisine verdiği ilim ve hikmet sayesinde rüyaları yorumlamadaki maharetiyle ismini Mısır hükümdarının sarayına kadar duyurmuş, hükümdarın rüyasını yorumlayarak onun ilgisini kazanmış ve hazine işlerine bakmakla görevlendirilmişti. Hz. Yûsuf (a.s)’a özel bir kitabın indirilmediği bilinmektedir. Ayrıca, Yûsuf sûresinde onun dürüstlüğünden bahsedilerek hazine yönetimine atanmasını talep ettiği ifade edilmekle birlikte, açık bir dini tebliğde bulunduğu dair bilgi verilmemektedir. Bununla birlikte, hapishanedeyken yanındakilere Allah’ın kendisine özel bir bilgi öğrettiğini ifade etmiş; aynı zamanda Mısır halkının Allah’a ve âhiret gününe inanmadıklarını belirtip onları eleştirmiş; kendisinin, ataları İbrâhim ve İshâk ile babası Ya’kûb’un dini geleneğine tabi olduğunu açıklamıştır. Bu şekildeki beyanlarını hapishaneden çıktıktan ve önemli devlet görevine getirildikten sonra da devam ettirmiş olabilir.

Allah Teâlâ, Hz. Mûsâ (a.s)’dan önce de Mü'min Adam'ın kavmine Yûsuf adında bir peygamber göndermişti. Ancak, Mü'min Adam'ın dile getirdiği Yûsuf'un hangisi olduğu konusunda müfessirler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Bazıları bu

⁸⁶¹ el-Mü'min, 40/34.

kişinin Ya'kûb'un oğlu Yûsuf olduğunu belirtirken,⁸⁶² bazıları ise onun İbrâhim'in soyundan gelen başka bir Yûsuf olduğunu söylemişlerdir.⁸⁶³ ez-Zemahşerî ise söz konusu âyette geçen Yûsuf'un Hz. Ya'kûb'un oğlu Yûsuf olduğunu ve Mısır'da yirmi sene boyunca peygamberlik yaptığını belirtmiştir.⁸⁶⁴ Ancak o zamanlarda Hz. Yûsuf (a.s.)'a sadece vezir olduğu ve dünyevi bir makamı işgal ettiği için itaat etmişlerdi. Mü'min Sûresi'nin 34 âyetine göre, dini meselelerde ortaya koyduğu açık gerçekleri ise kuşkuyla karşılamışlardı. Bu nedenle Mü'min Adam "...daha önce Yûsuf da size apaçık deliller getirmişti de, ..." ⁸⁶⁵ bu ifadeyle, Hz. Mûsâ (a.s.)'dan önce Mısır'da, Hz. Yûsuf (a.s.)'ı inkâr eden insanların ne kadar düşüncesizce davrandıklarını, Hz. Yûsuf (a.s.)'ın getirdiği mucizeleri ve kanıtları reddettiklerini ve onun ölümünden sonra söyledikleri sözleri kavmine aktarmaktadır. Aynı zamanda, hem onların hem de önceki toplumların, peygamberlerin getirdikleri mucizeler ve delillere dair sürekli kuşku içinde olduklarını bildirmektedir.⁸⁶⁶ Yüce Allah da aynı şeyi ifade buyurmaktadır: "...onun size getirdikleri hakkında şüphe edip durmuştunuz..." ⁸⁶⁷

Hz. Yûsuf (a.s) vefat edince Mısır halkı, "...Allah, ondan sonra aslâ peygamber göndermez..." ⁸⁶⁸ dedi. Ancak bu hüküm, bir delile dayanmak yerine onların arzu ve temennilerine göre oluşmuştu. Hatta bunu, bundan sonra gelen peygamberleri yalanlama konusunda bir ilke olarak ifade etmişlerdi. Zira onların bu sözlerinde, Hz. Yûsuf (a.s.)'ın peygamberliğini kabul etme eğilimi bulunmamaktadır. Çünkü onlar, onun peygamberliği konusunda şüphe etmiş ve onu kabul etmemişlerdir. Bu da şunu göstermektedir ki Hz. Yûsuf (a.s.)'ın peygamberliğini yalanlamanın yanı sıra, ondan sonra gelecek peygamberlerin peygamberliğini de reddetmektir.⁸⁶⁹ Hâlbuki Kur'ân-ı Kerim, peygamberlere iman etme konusunda hiçbir ayırım yapılmaması gerektiğini açıkça belirtmektedir. Zira Peygamberlerin her biri, Allah'ın emirlerini tebliğ etme ve doğru yolu gösterme görevini yerine getirmişlerdir. Bu nedenle, iman

⁸⁶² et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, c. 9, s. 7127; es-Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân**, c. 8, s. 275; el-Mâverî, **en-Nüket ve'l-Uyûn Tefsîri'l-Mâverî**, c. 5, s. 155.

⁸⁶³ es-Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân**, c. 8, s. 275; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. 3, s. 426; er-Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, c. 24, s. 55.

⁸⁶⁴ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. 3, s. 426; er-Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, c. 24, s. 55; el-Kurtubî, **el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân**, c. 8, s. 204; en-Nesefî, **Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, c. 3, s. 210.

⁸⁶⁵ el-Mü'min, 40/34.

⁸⁶⁶ el-Mâdürîdî, **Te'vîlâtü'l Kur'ân**, c. 9, s. 57.

⁸⁶⁷ el-Mü'min, 40/34.

⁸⁶⁸ el-Mü'min, 40/34.

⁸⁶⁹ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. 7, s. 426-427; er-Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, c. 24, s. 55.

edenler için peygamberler arasında ayırım yapmak, Allah'ın mesajının evrenselliğine ters düşer. Bunun açık delili de şu âyetlerdir.

“...Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz...”⁸⁷⁰

“Allah'a ve peygamberlerine iman edenler ve onlardan hiçbirini diğerlerinden ayırmayanlara gelince, işte onlara Allah mükâfatlarını verecektir...”⁸⁷¹

Bu âyetler, peygamberlerin hepsinin Allah'ın gönderdiği mesajları taşıyan kişiler olduğunu ve onlara karşı herhangi bir ayrımcılığın yapılmaması gerektiğini açıkça ortaya koyar. İman edenlerin, bu eşitlik ilkesine uyarak, tüm peygamberlere saygı göstermeleri ve onları aynı derecede kabul etmeleri gerektiği vurgulanmaktadır.

Her ne kadar Yüce Allah *“...Yûsuf size açık kanıtlar getirmişti...”⁸⁷²* ifadesinde, *“...Onun size getirdikleri hakkında da hep kuşku içinde oldunuz...”⁸⁷³* ilahi keliminde ve *“...Artık Allah ondan sonra kesinlikle hiçbir elçi göndermeyecek...”⁸⁷⁴* meâlindeki âyette Mü'min Adam'ın kavmi olan Mısır halkına hitap ediliyormuş gibi görünse de, aslında onların atalarını ve öncekilerini hedef almaktadır. Çünkü Hz. Yûsuf (a.s) öbürlerinin döneminde peygamber gönderilmemişti ki, babaların yaptıkları yüzünden çocukları azarlasın. Nitekim başka âyetlerde de bu azarlamanın örnekleri yer almaktadır: *“...Daha önce niçin Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?”⁸⁷⁵* ve *“...Sonra Mûsâ'nın ardından (altın) buzağıyı put edindiniz”⁸⁷⁶* Ancak bu insanlar, peygamberleri öldürmemiş ve altın buzağıya tapmamışlardı. Bu eylemleri, onların ataları ve öncekileri tarafından gerçekleştirilmişti. Ancak atalarının ve öncekilerin yaptığı kötülüğün azarı, bu insanlara gelmişti. Mü'min Sûresi'nin otuz dördüncü âyeti de bu şekildedir.⁸⁷⁷

Mü'min Adam, kuşkulanma ve yalanlamada aşırıya gitme konusuna dikkat çekerken hiddetleniyor ve *“...İşte Allah, aşırı giden şüpheli kimseleri böyle saptırır”⁸⁷⁸* şeklinde haykırarak kavmini uyarmaktadır. O, kendilerine gösterilmiş olan

⁸⁷⁰ el-Bakara, 2/136.

⁸⁷¹ el-Nisâ, 4/152.

⁸⁷² el-Mü'min, 40/34.

⁸⁷³ el-Mü'min, 40/34.

⁸⁷⁴ el-Mü'min, 40/34.

⁸⁷⁵ el-Bakara, 2/91.

⁸⁷⁶ el-Bakara, 2/92.

⁸⁷⁷ el-Mâdûrîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, c, 9, s. 57.

⁸⁷⁸ el-Mü'min, 40/34.

açık belgelere rağmen inançlarında kuşkuya düşen ve aşırıya giden kavmini Allah'ın saptırmasından sakındırmaktadır.⁸⁷⁹ Ancak Mü'min Adam, kavmini rencide etmemek ve Kur'an'ın olağanüstü üslubuna uygun davranmak amacıyla, doğrudan doğruya kavmine, “Sizler, Hz. Mûsâ (a.s.)’ın getirdiği hakikate yönelik aşırı şüphe içindesiniz” dememiştir. Bunun yerine, daha genel bir ifade olan “aşırı şüpheli” terimini kullanmıştır. Bu genel ifade tarzları, Kur'an-ı Kerim'in olağanüstü üslubundandır. Mü'min Adam'ın da kavmine karşı Kur'an'ın genel üsluplarından birini kullandığı bu âyette görülmektedir. Nitekim aşağıda aktarılan şu âyette de benzer bir ifade kullanılmıştır:

*“Bunlar cimrilik eden, insanlara da cimriliği emreden ve Allah'ın, lütfundan kendilerine verdiği nimeti gizleyen kimselerdir. Biz de o nankörlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.”*⁸⁸⁰

Bu âyet, çoğu tefsircilere göre Yahudilere yönelik olarak indirilmiştir. Söz konusu âyet, onların Hz. Muhammed (asm)'ın sıfatını gizledikleri ve insanlara açıklamadıkları zaman indirilmiştir. Yahudiler, Onun sıfatlarını kendi kitaplarında yazılı bulundukları halde saklamışlardır.⁸⁸¹ Âyette özel olarak “cimrilik eden Yahudiler” ifadesi kullanılmamış, söz konusu ifade genel bir üslupla ifade edilmiştir. Bu âyetlerin benzerleri Kur'an-ı Kerim'de pek çok bulunmaktadır. Çünkü Kur'an, hiçbir kişiyi veya topluluğu rencide etmeden tüm insanları ve toplumları kapsayacak şekilde hitap etmektedir. Zira Kur'an'daki pek çok âyet, insanların davranışları, inançları ve sorumlulukları hakkında genel ilkeler sunar ve bu ilkeler tüm insanlar için geçerli olur. Bu, Kur'an'ın insanlığa yönelik bir rehber olduğunu ve insanların hayatlarını düzenlemelerine yardımcı olduğunu gösterir.

2.2.4. Firavun'un, Mü'min Adam'ın Öğütlerine Karşı Hileye Başvurması ve Toplumun Gündemini Değiştirmek İstemesi

Mü'min Adam'ın Firavun ve kavminin kalplerini yumuşatmak için gösterdiği büyük çabaya rağmen, Firavun, sapkınlığında direnmeye devam etti ve hakk'a teslim etmeme konusunda kararlıydı. Bununla birlikte, Hz. Mûsâ (a.s.)'ın iddialarını

⁸⁷⁹ Kutub, *fi Zılâli'l-Kur'an*, c. 8, s. 628.

⁸⁸⁰ en-Nisâ, 4/37.

⁸⁸¹ Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 2. Baskı, Dâru'l-İslâh, Dimmâm, 1992, s. 152.

değerlendireceği izlenimini vermeye özen gösterdi. Bu durum, Mü'min Adam'ın sunduğu deliller ve gerekçelerin Firavun ve onunla birlikte olanlar üzerinde önemli bir etki yarattığını gösterir; bu yüzden onlar, bunları bilmezlikten gelediler. Bunun üzerine, Firavun kendine başka kaçamak yollar aramaya başladı.⁸⁸² Dolayısıyla, Firavun kendi adamlarından biri olan Hâmân'a, yüksek bir kule inşa etmesini emretti. Konu ile ilgili olarak âyetlerde şöyle buyrulur:

وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانُ ابْنِ لِي صَرْحًا لَّعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ أَسْبَابَ السَّمَاوَاتِ فَأَطَّلِعَ إِلَى إِلَهِ مُوسَى وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ كَاذِبًا وَكَذَلِكَ زَيَّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءَ عَمَلِهِ وَصَدَّ عَنِ السَّبِيلِ وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبَابٍ

“Firavun dedi ki: Ey Hâmân! Bana yüksek bir kule yap, belki yollara, göklerin yollarına erişirim de Mûsâ'nın ilâhını görürüm. Çünkü ben, onun yalancı olduğuna inanıyorum. Böylece Firavun'a yaptığı kötü iş süslü gösterildi ve doğru yoldan saptırıldı. Firavun'un tuzağı, tamamen sonuçsuz kaldı.”⁸⁸³

Firavun, Mısır'ın eski adet ve geleneklerine göre hareket ettiği için kendisini hem kral hem de tanrının oğlu olarak görüyordu. Bu nedenle, Hz. Mûsâ (a.s)'ın savunduğu tek tanrı inancına şiddetle karşı çıkıyordu. Çünkü Firavun, Hz. Mûsâ (a.s)'ın getirdiği tek ilah inancını kabul etmiyordu. Hz. Mûsâ (a.s) da kendi davasından taviz vermeden, Firavun'un tehditlerine rağmen tebliğ görevine devam ediyordu, bu durum Firavun'u çok rahatsız ediyordu. Firavun ve çevresindeki ileri gelenler, Hz. Mûsâ (a.s)'ın halk arasındaki itibarını düşürmek için onu sihirbazlıkla ve yalancılıkla suçladılar, ancak bu girişimleri sonuçsuz kaldı. Firavun, Hz. Mûsâ (a.s)'ı öldürmeye kalkıştı, ancak Firavun'un akrabası olan Mü'min Adam onun bu planı engelledi. Bununla yetinmeyen Mü'min Adam, pek çok konuda hem Firavun'u hem de kavmini uyardı. Firavun, Mü'min Adam'ın uyarılarının çevresindekileri etkilemesinden endişe ettiği için Hz. Mûsâ (a.s)'ın getirdiği tevhidi sınamaya karar verdi. Eğer Hz. Mûsâ (a.s)'ın getirdiği tevhid doğruysa, bu gerçeği çevresindekilerden gizlemeyecek; eğer doğru değilse, yine de kendi dinlerinden vazgeçmeyeceklerini vurgulamak amacıyla kendi danışmanı olan Hâmân'ı çağırarak yüksek bir kule inşa etmesini istedi.⁸⁸⁴ Kur'an-ı Kerim'de Firavun'un böyle bir kuleyi inşa ettirme amacına dair net bir

⁸⁸² Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, c. 8, s. 624.

⁸⁸³ el-Mü'min, 40/36-37.

⁸⁸⁴ el-Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 15, s. 205.

açıklama bulunmasa da, bazı âlimler bu konu hakkında çeşitli yorumlar yapmışlardır. Bu yorumların bazılarını şöyle ifade edilebilir:

1. er-Râzî'ye göre Firavun'un kule inşa etme amacı, Hz. Mûsâ (a.s)'ın savunduğu tek tanrı inancını reddetmektir. Dolayısıyla Firavun, şunu kanıtlamaya çalışıyordu: Tanrı'nın varlığı sadece O'nu görmekle anlaşılabilir. Tanrı'yı görmek için ise O'na yakın bir yere, yani yüксеğe çıkmak gereklidir. Ancak en yüksek yerden bile Hz. Mûsâ (a.s)'ın iddia ettiği Tanrı'yı görmek mümkün olmadığında ve O'nu görmek için başka bir yol da bulunmadığında, bu durumda Tanrı'nın varlığını kabul etmek mümkün değildir.⁸⁸⁵

2. el-Beydâvî'nin, bu konudaki yorumu şu şekildedir: Firavun'un Hâmân'a yapmasını emrettiği yüksek kule, aslında bir rasathanedir. Zira Firavun, böyle bir rasathane inşa ettirip yeryüzünün ahvalini gösteren yıldızlara bakarak öncelikle Allah'ın elçi gönderip göndermediğini anlamak, ardından da Hz. Mûsâ (a.s)'ın peygamber olarak görevlendirilip görevlendirilmediğini tespit etmek istiyordu. Dolayısıyla, o, söz konusu rasathaneyi bu amaçla yaptırmıştı.⁸⁸⁶

3. en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil* adı tefsirinde Firavun'un, Hâmân adlı kişiye inşa ettirmek istediği kule hakkında şu yorumu yapmıştır: "Firavun, ya kavminin kafasını karıştırmak amacıyla böyle bir yola başvurmuştu veya söz konusu talebi onun cehaletinin bir sonucuydu."⁸⁸⁷ eş-Şevkânî (öl. 1250/1284) da, en-Nesefî'nin yorumuna benzer bir yorum yaparak şunları söylemiştir: "Firavun'un bir kule inşa ettirip onunla göklerin yolunu bulma talebi son derece cahilce bir davranıştır."⁸⁸⁸

4. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ise, Firavun'un şöyle bir amacı olabileceği üzerinde durmaktadır: "Bakınız, biz bu kadar güç, kuvvet ve mali imkânlarımızla göklere çıkmanın bir yolunu bulamadık. O halde Hz. Mûsâ (a.s) nasıl göklere çıktı da bize kendisinin peygamber olarak gönderildiğini iddia ediyor?"⁸⁸⁹

5. İbn Âşûr'un, konuya bakışı da şöyledir: Mısır kralı Firavun, söz konusu kuleyi inşa ettirme amacının, kulenin tepesine çıkarak orada inzivaya çekilmek ve

⁸⁸⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. 24, s. 56-57.

⁸⁸⁶ el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Tev'il*, c. 2, s. 341.

⁸⁸⁷ en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl*, c. 3, s. 211.

⁸⁸⁸ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 1301.

⁸⁸⁹ Yazır, *Kur'an Dili Hak Dini*, c. 6, s. 579.

böylece ruhunu kötü düşüncelerden arındırarak Hz. Mûsâ (a.s)’a gelen vahyin kendisine de ulaşmasını sağlamak olduğunu düşünmekteydi. Çünkü inziva ve ruhbanlık, eski Mısır adet ve geleneğinde yer almaktaydı. Bu nedenle ruhbanlar, inziva yoluyla nefislerini kötülüklerden arındırıp olgunluğa eristirebiliyorlardı. Firavun, tanrının oğlu olarak kendini gördüğü için, yeryüzündeki inzivaya öncelikle kendisinin layık olduğunu düşünüyordu.⁸⁹⁰

Yukarıda bahsedilen müfessirlerin yorumlarının aksine, bazı âlimler kule inşa etmenin sadece bir laftan ibaret olduğunu ve böyle bir kule ile göklere çıkmaya çalışmanın akıl dışı bir eylem olduğunu savunmuşlardır.⁸⁹¹ Çünkü Firavun anlayışının ve kavrayışının bu kadar basit olmasının mümkün olmadığını düşünmüşlerdir. Ayrıca Hz. Mûsâ (a.s)’ın ilahını bu kadar basit ve somut bir şekilde aramaya kalkışmasının da mantıklı olmadığını belirtmişlerdir. Mısır Firavunlarının dönemindeki bilgi ve kültür seviyesinin böyle bir ihtimali dışladığına dikkat çekmişlerdir. Bu nedenle, kule inşa etme senaryosunun aslında yalancılık ve alay etmek amacı taşıdığını ve Firavun’un kendisine hakşinaslık ve temkinlilik vermek istediğini ifade etmişlerdir.⁸⁹² Ancak hangi sebep olursa olsun, Firavun böyle bir kule inşa ettirmeye muvaffak olamamış ve bu yolla kendi kavmini kandırmaya imkân bulamamıştır. Vakti mi olmadı, yoksa yaptırdığı kule yıkıldı mı, bu konuda Kur’ân-ı Kerim’de açık bir kanıt bulunmamaktadır.

Kule yapmak için Hâmân’a emir veren ve şımardıkça şımaran Firavun, bu çirkin ameli âyet-i kerimenin de belirttiği gibi kendisine cazip gelmişti: “...*Böylece Firavun’a yaptığı kötü iş süslü gösterildi...*”⁸⁹³

Firavun, tüm bu çirkin entrikaları kendi saltanatını korumak amacıyla gerçekleştiriyordu. Asıl amacı, kendi kavmini Hz. Mûsâ (a.s)’ın davetine inanmaktan alıkoymaktı. Bu nedenle çirkin hilelere başvuruyordu. Firavun, kendi perspektifinden bakarak kavmini doğru yola davet ettiğini düşünüyordu, ancak, şu âyetlerde de ifade

⁸⁹⁰ İbn Âşûr, **Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, c. 24, s. 197-198.

⁸⁹¹ er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Ğayb**, c. 24, s. 57.

⁸⁹² Kutub, **fî Zılâli’l-Kur’ân**, c. 8, s. 629.

⁸⁹³ el-Mü’min, 40/37.

edildiği gibi, Firavun kavmini doğru yoldan saptırmıştır. “...*Doğru yoldan saptırıldı...*”⁸⁹⁴ ve “*Firavun, halkını saptırdı, onlara doğru yolu göstermedi.*”⁸⁹⁵

Bu âyetler, Firavun’un kötü niyeti ve kavmini yanıltma çabalarını açık bir şekilde ifade etmektedir. Firavun, kendi çıkarları için insanları kullanarak gerçek dinden uzaklaştırmaya çalışmış ve bu amaçla pek çok hileye başvurmuştur. Ancak âyetin sonunda ifade edildiği gibi, “...*Firavun’un tuzağı, tamamen sonuçsuz kaldı.*”⁸⁹⁶

Allah, Firavun’un kurduğu bu tuzakları boşa çıkarmış ve onu hüsrana uğratmıştır. Çünkü göklerde bir yıldız arar gibi maddi bir şekilde Allah’ı aramak veya halkı böyle bir yolla aldatmaya çalışmak doğru bir yöntem değildir. Üstelik gökler ve yer, Allah’ın varlığına işaret eden delillerle doluyken böyle bir hileye başvurmak aslında bir aldatmaca ve hilekârlıktır.⁸⁹⁷

Firavun’un hilesi sadece bir kule inşa etmekle sınırlı değildi; aslında Firavun’un hileleri, Hz. Mûsâ (a.s) doğmadan önce başlamıştı. Firavun, öncelikle gördüğü bir rüya sebebiyle Hz. Mûsâ (a.s)’ı öldürmeye çalıştı. Ancak Hz. Mûsâ (a.s)’ın annesi, onu bir sepet içinde Nil Nehri’ne bırakarak kurtardı.⁸⁹⁸ Daha sonra Firavun’un sarayında büyüyen Hz. Mûsâ (a.s), bir Mısırlı’yı öldürdüğü için Firavun, onu nerede olduğunu bulmak için casuslar gönderdi ve onu yakalamak için her türlü çabayı gösterdi. Ancak Medyen’e kaçtığı için onu yakalayamadı.⁸⁹⁹ Hz. Mûsâ (a.s) Mısır’a döndüğünde Allah’tan peygamberlik görevini aldı ve Firavun’u âlemlerin Rabbi olan Allah’a davet etti. Kendi peygamberliğini kanıtlamak için Firavun’a mucizeler gösterdi, ancak Firavun hileye başvurarak onu yalancılıkla, sihirbazlıkla ve delilikle suçladı. Ardından onu zindana atmaktan tehdit etti. Hz. Mûsâ (a.s), bu suçlamalara ve tehditlere karşı davasından vazgeçmedi, aksine insanları doğru yola davet etmeye devam etti.⁹⁰⁰ Firavun, tüm bu çabaları sonuçsuz kalınca, Hz. Mûsâ (a.s)’ı öldürme fikrini ortaya attı. Ancak bu sefer imanını gizleyen Mü’min bir adam karşı çıkarak bu öldürme planını engelledi. Mü’min Adam, sadece bununla yetinmeyip

⁸⁹⁴ el-Mü’min, 40/37.

⁸⁹⁵ Tâhâ, 20/79.

⁸⁹⁶ el-Mü’min, 40/37.

⁸⁹⁷ Yazır, **Kur’an Dili Hak Dini**, c. 6, s. 579-580.

⁸⁹⁸ Tâhâ, 20/38-39; el-Kasas, 28/7.

⁸⁹⁹ el-Kasas, 28/20-22.

⁹⁰⁰ Tâhâ, 20/11-76; eş-Şuarâ, 26/10-51; en-Neml, 27/7-14; el-kasas, 28/30-36.

insanları hakikate davet etmeye başladı.⁹⁰¹ Firavun, tekrar hileye başvurarak kendi danışmanı olan Hâmân'a kule inşa etme emri verdi, ancak onun bu hilesi de sonuç vermedi.⁹⁰² Söz konusu âyetin sonunda ifade edildiği gibi, Firavun'un kötü niyeti ve hileleri hep boşa çıktı.⁹⁰³ Zira Kur'ân-ı Kerim'e bakıldığında, Firavun ve onun gibi inkârcıların tüm kötü amellerinin boşa çıktığı görülmektedir. Onlar, sadece kendi servetlerini insanları doğru yoldan alıkoymak için harcamışlardır. Ancak bu çabaları sonuçsuz kalmıştır. Şu âyetler de bunun açık kanıtıdır:

*“Kesinlikle, inkâr edenler mallarını (insanları) Allah yolundan alıkoymak için harcarlar ve harcayacaklardır. Sonra bu mallar onlara bir iç acısı olacak, sonra da yenilgiye uğrayacaklardır. İnkâr edenler toplanıp cehenneme sürüleceklerdir.”*⁹⁰⁴

*“İnkâr eden ve insanları Allah'ın yolundan alıkoyanların, yapmakta oldukları bozgunculuklarına karşılık azaplarının üstüne azap ekleriz.”*⁹⁰⁵

Bu âyetler, inkâr edenlerin mal ve servetlerini, insanları Allah'ın yolundan alıkoymak ve dinin yayılmasını engellemek amacıyla kullandıklarını açıkça ifade etmektedir. Ancak inkâr edenlerin sahip oldukları dünya malı, sonunda onlar için iç huzursuzluğa yol açacak ve bu dünyevi zenginlikler onları kurtaramayacaktır. Daha da kötüsü, âhirette büyük bir mağlubiyet ve azapla karşı karşıya kalacaklardır. Ayrıca, Firavun ve onun gibi düşünenler, mallarını hak ve gerçeği engellemek amacıyla harcadıklarında, bu çirkin ve kötü eylemler kendilerine cazip ve hoş görünür. Konu ile ilgili olarak âyetlerde şöyle buyrulur:

*“...Onların bu çirkin işleri, kendilerine süslenip güzel gösterildi. Allah, inkârcı toplumu doğru yola iletmez.”*⁹⁰⁶

*“...İşte o haddi aşanlara, yapmakta oldukları şeyler, böylece süslenmiş (hoş gösterilmiş)tir.”*⁹⁰⁷

Firavun ve onun gibi inkârcıların kötü amellerini süsleyen kim olduğu konusunda tefsir âlimleri arasında ihtilaf bulunmaktadır. Bazı tefsir âlimleri, Firavun

⁹⁰¹ el-Mü'min, 40/26-37.

⁹⁰² Kasas, 28/38; el-Mü'min, 40/36-37.

⁹⁰³ el-Mü'min, 40/37.

⁹⁰⁴ el-Enfâl, 8/36.

⁹⁰⁵ en-Nahl, 16/88.

⁹⁰⁶ et-Tevbe, 9/37.

⁹⁰⁷ Yûnus, 10/12.

ve benzeri inkârcıların kötü amellerini süsleyen kişinin şeytan olduğunu ifade etmişlerdir.⁹⁰⁸ Şeytan, insanları sapkın yollara çekmek ve onları yanlış yönlendirmek amacıyla kötü amelleri kendilerine güzel gösterir. Bu durum, şeytanın insanların kalbine vesvese vererek zulmü, kibri ve azgınlığı cazip ve haklı göstermesiyle gerçekleşir. Kur’ân-ı Kerim’de de, şeytanın insanlara yaptıkları kötülükleri güzel gösterdiğine dair birçok âyet bulunmaktadır. Misal:

“...Şeytan da yapmakta olduklarını zaten onlara süslü göstermişti.”⁹⁰⁹

“Hani şeytan onlara yaptıklarını süslemiş ve bu gün artık insanlardan size galip gelecek (kimse) yok, mutlaka ben de size yardımcıyım demişti....”⁹¹⁰

Bu âyetler, şeytanın insanları saptırma yöntemleri ve bu yöntemlerin insanlara olan etkilerini açıkça ortaya koyar. Şeytan, kötülüğü güzelleştirme, insanlara yanlış güvence verme ve doğru yoldan alıkoyma stratejileriyle, insanların hatalı davranışlar içinde kalmalarını sağlar. Bu durum, hem bireylerin hem de toplumların doğru yolda kalmalarını zorlaştıran önemli bir faktördür.

Diğer bazı tefsir âlimleri ise, Firavun ve onun gibi inkârcıların çirkin amellerini süsleyenin Yüce Allah olduğunu dile getirmişlerdir.⁹¹¹ Bu görüşe göre, onların çirkin işleri, sahip oldukları iktidar, servet ve dünyalık imkânlar nedeniyle kendilerine güzel gösterilmiştir. Yani, bu kişiler, sahip oldukları avantajlar ve nimetler sebebiyle kötü eylemlerini güzel ve makul görmüşlerdir. Dolayısıyla, bu imkânları onlara Allah Teâlâ verdiğinden, çirkin amelleri de Allah tarafından güzel gösterilmiş olmaktadır.⁹¹² Ancak, bu görüşün isabetli olmadığını söylemek mümkündür, çünkü Cenâb-ı Hak kötülüğü emretmez. Bu durumu açıkça gösteren bir delil, şu âyettir:

“Çirkin bir iş işledikleri vakit, biz atalarımızı bunun üzerinde bulduk, Allah da bize bunu emretti derler. De ki: Kesinlikle, Allah çirkin işleri emretmez. Siz bilmediğiniz şeyleri Allah’ın üzerine mi atıyorsunuz?”⁹¹³

⁹⁰⁸ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. 7, s. 428; er-Râzî, **Mefâtihu’l-Ğayb**, c. 24, s. 59; el-Beydâvî, **Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Tev’îl**, c. 2, s. 341.

⁹⁰⁹ el-En’âm, 6/43.

⁹¹⁰ el-Enfâl, 9/48. Ayrıca; bk. el-Ankebût, 29/38.

⁹¹¹ Geniş bilgi için bk. et-Taberî, **Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân**, c. 9, s. 7139; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. 7, s. 428; er-Râzî, **Mefâtihu’l-Ğayb**, c. 24, s. 59.

⁹¹² el-Mâdûridî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, c. 9, s. 54.

⁹¹³ el-A’râf, 7/28.

2.2.5. Mü'min Adam ve Kavminin Akıbeti

Mü'min Adam, kavmine doğru yolu göstermek ve Allah'ın emirlerine çağırmak için samimi bir şekilde çaba harcadı. Ancak bu tebliğ, Firavun ailesinin rahatsızlığına sebep oldu ve onlar Mü'min Adam'a karşı tuzaklar kurarak onu cezalandırmak istediler. Yüce Allah, Mü'min Adam'ı Firavun ailesinin tuzaklarının kötülüklerinden korudu. Aynı zamanda Firavun ailesini ise en kötü azapla cezalandırdı. Konu ile ilgili olarak âyetlerde şöyle buyrulur:

فَوَقَاهُ اللَّهُ سَيِّئَاتٍ مَا مَكَرُوا وَخَاقَ بَالٍ فِرْعَوْنُ سُوءَ الْعَذَابِ النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ

*“Allah, onu, onların hilelerinin kötülüklerinden korudu. Firavun ailesini, azâbın en kötüsü kuşattı. (Öyle bir) ateş ki, onlar sabah-akşam ona sunulurlar. Kıyametin kopacağı günde de, Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun denilecektir.”*⁹¹⁴

Bu âyete göre, Allah Teâlâ Mü'min Adam'ı Firavun ailesinin hazırladığı kötülüklerden korumuştur. Ancak, bu korumanın tam olarak nasıl gerçekleştiği konusunda tefsir âlimleri arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı müfessirlere göre Mü'min Adam, Firavun ve adamlarından kaçmış ve bir dağa sığınmıştır. Firavun, onun peşine yüzlerce adamını gönderdi. Onu bulduklarında namaza durmuş, etrafında vahşi hayvanlar saf tutmuştu. Bundan dolayı Firavun'un gönderdiği adamlar, ona zarar vermeye muvaffak olmadılar. Çünkü onu yakalamaya giden Firavun'un adamlarının bir kısmı vahşi hayvanlar tarafından yenildi, bir kısmı susuzluktan öldü, geri dönenler ise Firavun tarafından astırıldı.⁹¹⁵ Bu şekilde, Mü'min Adam korunmuş ve Firavun'un tuzaklarından kurtarılmıştır.

Diğer bazı tefsir âlimlerine göre, Firavun'un adamları Mü'min Adam'ı cezalandırmak için yakalamaya çalıştılar. Fakat onu hiçbir yerde bulmadılar çünkü o işini Yüce Allah'a havale etmişti.⁹¹⁶ Kur'ân-ı Kerim de bu durumu şu şekilde ifade

⁹¹⁴ el-Mü'min, 40/45-46.

⁹¹⁵ Mukâtil, *Tefsîru'l-Mukâtil b. Süleymân*, c. 3, s. 715; en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, c. 3, s. 214; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, c. 7, s. 448.

⁹¹⁶ el-Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 8, s. 207; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 24, s. 207.

eder: “...*Kim Allah’a tevekkül ederse, O kendisine yeter...*”⁹¹⁷ bu âyet, Allah’a güvenen ve tevekkül eden kişinin, Allah’ın koruması altında olduğunu ve her türlü tehlikeden korunacağını vurgular.

Bu iki görüş dışındaki müfessirlerin görüşlerine göre, Mü’min Adam, Hz. Mûsâ (a.s) ile birlikte Kızıl Deniz’i geçerek Firavun ve adamlarının zulmünden kurtulmuştur. Bu görüş, diğer görüşlere göre daha gerçeğe yakın görünmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, Mü’min Adam’ı hem dünya hem de âhiret azabından korumuştur. Allah’ın Mü’min Adam’ı dünyadayken koruması, Hz. Mûsâ (a.s) ile birlikte onu denizden sağ salim bir şekilde kurtarmış olmasıyla gerçekleşmiştir. Âhiretteki koruması ise cennet nimetleriyle mükâfatlandırılması şeklinde olacaktır.⁹¹⁸

Yüce Allah, onun düşmanı olan Firavun ve ailesini ise dünya, âhiret ve berzah âleminde cezalandırdı.⁹¹⁹ Onların dünyadaki cezaları Kızıl Deniz’in sularında boğularak gerçekleşti.⁹²⁰ Allah Teâlâ, Hz. Mûsâ (a.s)’a kavmini Mısır’dan çıkartmak için emir verdiğinde,⁹²¹ Firavun, bu durumdan haberdar olunca kavmiyle birlikte Hz. Mûsâ (a.s) ve İsrailoğulları’nı cezalandırmak amacıyla takibe koyuldu.⁹²² Bu takip sonucunda Firavun ve ailesi Kızıl Deniz’de boğuldular.⁹²³ Nitekim bu cezadan Kur’ân-ı Kerim’in pek çok âyetlerinde bahsedilmiştir. Söz konusu âyetleri şöyle ifade edilebilir:

*“Bu yüzden onlardan intikam aldık. Âyetlerimizi yalanlamaları ve onları umursamamaları sebebiyle kendilerini denizde boğduk.”*⁹²⁴

*“Biz de onu ve askerlerini yakaladık ve onları denize attık (Orada boğuldular). Zalimlerin sonunun nasıl olduğuna bak!”*⁹²⁵

⁹¹⁷ et-Talâk, 65/3.

⁹¹⁸ İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, c. 3, s. 1068; el-Merâgî, **Tefsîrü’l-Merâgî**, c. 24, s. 77-78.

⁹¹⁹ eş-Şenkîfî, **Advau’l-Beyan an Tefsiri’l-Kur’âni bi’l-Kur’ân**, ts, c. 7, s. 97.

⁹²⁰ İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, c. 3, s. 1068; eş-Şenkîfî, **Advau’l-Beyan an Tefsiri’l-Kur’âni bi’l-Kur’ân**, ts, c. 7, s. 97.

⁹²¹ eş-Şuarâ, 26/52.

⁹²² eş-Şuarâ, 26/60.

⁹²³ eş-Şuarâ, 26/66.

⁹²⁴ el-A’râf, 7/136.

⁹²⁵ el-Kasas, 28/40.

“Bunun üzerine Firavun askerleriyle birlikte onların peşine düştü de, deniz onları görülmedik bir şekilde kuşatıp yuttu.”⁹²⁶

Bu âyetlerden, Firavun ve ailesinin dünya hayatındaki cezasının denizde boğulmak suretiyle gerçekleştiği açıkça anlaşılmaktadır. Ancak onların cezaları sadece deniz’de boğulmakla sınırlı kalmamıştır. Zira ruhları kabirden de cezalandırılacaktır. Onların kabir cezası, sabah ve akşam cehenneme arz edilme şeklinde olacaktır. Bu ceza kıyamet gününe kadar sürecektir.⁹²⁷ Bu ceza hakkında âlimler şöyle demişlerdir.

İbn Mes’ûd şöyle der: “Firavun ailesinin ruhları, karakuşlar kursaklarında kıyamet gününe kadar sabah akşam ateşe arz olunur.”⁹²⁸

Mücahid’e göre, Firavun ailesinin ruhları akşamdan sabaha, sabahdan akşama kadar kabirlerinde azap görecekler.⁹²⁹ İkrime, Muhammed b Ka’b el-Kurazi (öl. 108/726) ve Mukâtil b. Süleyman de Mücahid’in bu görüşünü desteklemişlerdir.⁹³⁰

Katâde ise şöyle demiştir: Firavun taraftarlarına bir azap olmak üzere, sabah akşam cehennemdeki yerleri gösterilir ve onlara denilir ki: “İşte sizin menziliniz burasıdır.”⁹³¹

ez-Zemahşerî, bu iki vakitte Firavun ve ailesine ateşle azap edilir. Arada kalan vakitlerde ne olacağını ise en iyi Allah bilir. Ya başka bir tür azaba maruz kalırlar ya da azaba ara verilir.⁹³²

Bu âlimlerin Firavun ve ailesi hakkında dile getirdikleri ceza, onların kabirde azaba maruz kalacaklarına işaret etmektedir. Bu durum, kabir azabının mevcut olduğunu gösterir. Ayrıca, âyette geçen “...Kıyametin kopacağı günde de, Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun”⁹³³ ifadesi, Firavun ailesinin kabirlerinde de azap göreceklerini göstermektedir. Bu âyet, kabir azabının varlığına dair bir delil olarak

⁹²⁶ Tâhâ, 20/78. Ayrıca; bk. Yûnus, 10/90; ez-Zuhruf, 43/55; ed-Duhân, 44/24; eş-Şuarâ, 26/66; ez-Zâriyât, 57/40; el-İsrâ, 17/103.

⁹²⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, c. 3, s. 1068; el-Merâğî, *Tefsîrü’l-Merâğî*, c. 24, s. 78.

⁹²⁸ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, c. 9, s. 7145; el-Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn Tefsîri’l-Mâverdî*, c. 5, s. 159; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fi İlmi’t-Tefsîr*, c. 5, s. 339.

⁹²⁹ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, c. 9, s. 7146; el-Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn Tefsîri’l-Mâverdî*, c. 5, s. 159.

⁹³⁰ el-Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. 8, s. 208.

⁹³¹ el-Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn Tefsîri’l-Mâverdî*, c. 5, s. 159; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, c. 3, s. 1068.

⁹³² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 3, s. 430

⁹³³ el-Mü’min, 40/46.

değerlendirilir. Nitekim Ehl-i Sünnet âlimlerinin çoğunluğu da, “...Öyle bir ateş ki, onlar sabah-akşam ona sunulurlar...”⁹³⁴ âyetini, kabir azabının varlığına delil olarak kabul ederler.⁹³⁵ Ayrıca münafıkların iki kez azap gördükten sonra büyük bir azaba maruz bırakılacağını beyan eden “...Onlara iki defa azap edeceğiz. Sonra da büyük bir azaba itileceklerdir”⁹³⁶ âyeti de kabir azabının varlığına işaret eden bir başka delildir.

Firavun ve ailesinin kabir azabı sona erdikten sonra, onlara uygulanan diğer bir ceza da cehennem cezasıdır. Kıyamet günü melekler, onlara hitaben “... *Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun denilecektir*”⁹³⁷ şeklindeki emirleri, onların cehennemde çekecekleri cezanın son derece ağır ve şiddetli olduğunu açıkça ifade eder.⁹³⁸ Yani, kabir azabının ardından cehennemdeki ceza, daha ağır bir azap olarak devam edecektir. Nitekim şu âyetlerde de Firavun ve ailesinin âhiretteki cezaları açıkça ifade edilmektedir:

“Onlar, hem bu dünyada, hem de kıyamet gününde lânete uğratıldılar. Ne kötü destektir onlara verilen destek!”⁹³⁹

“Allah onu, ibret verici şekilde dünya ve âhiret cezasıyla cezalandırdı.”⁹⁴⁰

Anlaşıldığı gibi, Firavun ve ailesinin cezaları üç aşamada gerçekleşecektir. İlk aşama, denizde boğulma şeklinde meydana gelen dünyadaki cezadır. İkinci aşama, âhiretteki iki tür cezayı kapsamaktadır; kabir azabı ve cehennem ateşidir. Ancak, Firavun ve ailesinin cehennemde çekeceği ceza, âyette belirtildiği gibi “... *Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun denilecektir*”⁹⁴¹ diğer inkârcıların cezasından daha şiddetli olacaktır. Mâtürîdî, bu durumun nedenini iki sebeple açıklamaktadır:

Birincisi: Hz. Mûsâ (a.s)’ın getirdiği mucizelerin çoğu hissi mucizelerdi; diğer peygamberlerin getirdikleri ise daha çok akli mucizelerdi. Akıl yoluyla varılan sonuçlarda bazen şüphe etmek mümkün olabilir ancak bizzat gözle görülen bir olayın

⁹³⁴ el-Mü’min, 40/45-46.

⁹³⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. 3, s. 1068.

⁹³⁶ et-Tevbe, 9/101.

⁹³⁷ el-Mü’min, 40/46.

⁹³⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. 3, s. 1068.

⁹³⁹ Hûd, 11/99.

⁹⁴⁰ en-Nâziât, 79/25.

⁹⁴¹ el-Mü’min, 40/46.

gerçekliğinden şüphe etmek mümkün değildir. Bu açıdan bakıldığında Firavun taifesinin inatçılığının diğerlerine göre daha şiddetli olduğu anlaşılır.⁹⁴² Ancak bu görüşün isabetli olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü diğer peygamberlerin mucizeleri de Hz. Mûsâ (a.s)’ın mucizeleri gibi hissi mucizelerdi. Peygamberlerin mucizeleri, genellikle halkın görebileceği, dokunabileceği ve deneyimleyebileceği türden mucizelerdir. Örneğin, Hz. Sâlih (a.s)’ın devesi⁹⁴³ ve Hz. İsrâ (a.s)’ın kuş şekline soktuğu çamuru canlandırması, ölüleri diriltmesi, anadan doğma körleri ve alaca hastalığına tutulanları iyileştirmesi gibi mucizeler⁹⁴⁴, hissi mucizeler arasında yer almaktadır. Bu mucizeler, halkın gözleri önünde gerçekleşmiştir.

İkincisi: Hz. Mûsâ (a.s) sihirbazlıkla itham edildiği gibi diğer peygamberler de sihirbazlıkla itham edilmişlerdi. Ancak ileri gelenlerin ve liderlerin, halkın ve avam takımının kafasını karıştırmak amacıyla kendi peygamberleri hakkında ileri sürdükleri sihirbazlık ve yalancılık ithamından mâsum oldukları, bu gerçek onların kavimleri nezdinde bilinmiyordu. Buna karşılık, Hz. Mûsâ (a.s)’ın Firavun tarafından kendisine yöneltilen sihirbazlık ve yalancılık suçlamasından masum olduğu ve peygamberlik iddiasındaki sözlerinde haklı olduğu, Firavun ailesi nezdinde açık bir şekilde ortaya çıkmıştı. Bu nedenle Firavun’un tüm sihirbazları, Hz. Mûsâ (a.s)’ın getirdiklerinin hak ve söylediklerinin doğru olduğunu ikrar etmişler. Onların Hz. Mûsâ (a.s)’a olan imanları açık ve netti, öyle ki bu uğurda idam edilmeyi, ellerinin ve ayaklarının kesilmesini bile göze almışlardı. Firavun’un tehditleri bile onları Hz. Mûsâ (a.s)’a olan imanlarından vazgeçirememişti. Çünkü Hz. Mûsâ (a.s)’ın asasının canlı bir yılanı dönüştüğünü ve kendilerinin ortaya attığı ipleri yuttuğunu görmüşlerdi. Ancak Firavun tayfasının inadı daha şiddetliydi ve kibri daha fazlaydı. Bundan dolayı özellikle onlar azabın en şiddetlisine müstahak oldular.⁹⁴⁵ Aynı zamanda şu âyetler de bu görüşü desteklemektedir.

*“Kendileri de bunların hak olduklarını kesin olarak bildikleri hâlde, sırf zalimliklerinden ve büyüklük taslamalarından ötürü onları inkâr ettiler. Ama bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bak!”*⁹⁴⁶

⁹⁴² el-Mâdûrîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, c. 9, s. 70.

⁹⁴³ Hûd, 11/64-68; eş-Şems, 91/11-15.

⁹⁴⁴ Âl-i İmrân, 3/49; el-Mâide, 5/110.

⁹⁴⁵ el-Mâdûrîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, c. 9, s. 69.

⁹⁴⁶ en-Neml, 27/14.

“Mûsâ ise, İyi biliyorsun ki, bunları ancak, göklerin ve yerin Rabbi apaçık deliller olarak indirmiştir. Ey Firavun, ben de seni kesinlikle helâk olmuş bir kişi olarak görüyorum demişti.”⁹⁴⁷

Bu âyetlerde görüldüğü gibi, Firavun ve ailesi, Hz. Mûsâ (a.s)’ın gösterdiği mucizelerin gerçek olduğunu biliyorlardı. Ancak zalimlikleri ve büyüklük taslamaları nedeniyle bu gerçeği kabul etmediler ve bu sebeple helak oldular. Çünkü Yüce Allah, hiçbir kavmi sebepsiz yere helak etmez. Kur’an-ı Kerîm’de de helak olan kavimlerin sebepleri olarak, dünya hayatında işledikleri günahlar ve inkârları öne çıkmaktadır. Bu hakikati açık bir şekilde ifade eden âyetler şunlardır:

“Bunların her birini kendi günahları yüzünden yakaladık. Onlardan taş yağmuruna tuttuklarımız var. Onlardan o korkunç sesin yakaladığı kimseler var. Onlardan yerin dibine geçirdiklerimiz var. Onlardan suda boğduklarımız var. Allah, onlara zulmediyor değildi, fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.”⁹⁴⁸

“Başınıza her ne musibet gelirse, kendi yaptıklarınız yüzündendir. O, yine de çoğunu affeder.”⁹⁴⁹

Bu âyetlerde, helâk etmekten bahsederken bu olayın bir sebebe bağlı olduğu açıkça ifade edilmiştir. Çünkü lütuf sahibinin ihsanı karşılıklı olmaz. Adâletli olanın azabı ise ancak bir suçtan dolayı meydana gelir.⁹⁵⁰ Dolayısıyla, Mü’min Adam’ın kavminin helak edilmesi, adâlet kanununa uygun bir sonuç olarak gerçekleşmiştir. Zira Mü’min Adam, kavmine batıl yollarından dönmeleri için pekçok uyarıda bulunmuş ve doğru yolu göstermeye çalışmış olmasına rağmen, onlar bu uyarılara kulak asmamış ve batıl inançlarında ısrar etmişlerdir. Mü’min Adam’ın kavmini helak etmeleri, Allah’ın adâleti gereği olarak, onların seçimlerine ve tercihlerine uygun bir sonuç olmuştur.

⁹⁴⁷ el-İsrâ, 17/102.

⁹⁴⁸ el-Ankebût, 29/40.

⁹⁴⁹ eş-Şûrâ, 42/30.

⁹⁵⁰ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, c. 15, s. 60.

SONUÇ

Mü'min/Ğâfir Sûresi 40/23-46 âyetlerinde zikredilen ve yer aldığı sûreye ismini veren Mü'min Adam kıssası, başka hiçbir semavi kitapta yer almaması itibarıyla Kur'ân-ı Kerim'in insanlığa büyük bir hediyesidir.

Kur'ân'ın temel konuları ulûhiyyet, âhiret, nübüvvet, adâlet ve ibadettir. Bu konular, en kısa sûresinden en genişine kadar Kur'ân'ın tamamında yer almaktadır. Oldukça zengin bir muhtevaya sahip ve Kur'ân'ın üçte birine tekabül eden kıssalar, bu temel meseleleri doğrudan veya tarih boyunca gelmiş geçmiş birçok peygamber, veli ve salih insanlarla, onlara karşı çıkan ve mücadele eden kimselerin hayatlarından kesitler çerçevesinde veya dilleri üzere anlatmaktadır. Kıssaların ana temasını oluşturan *usûlüddin*, Kur'ân'ın ana eksenini oluşturduğu gibi muarızların itirazlarının da ana noktalarını oluşturmuş, iknâ ve irşada konu olmuştur. Bu itibarla söz konusu çalışmanın giriş kısmında kıssa mekanizması, eğitim-öğretim ve irşat açısından önemi ve fonksiyonu üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın birinci bölümde Mü'min Adam kıssasının geçtiği sûre hakkında bilgi verilmiştir. Mü'min/Ğâfir Sûresi 40/23-46 âyetlerinde, bu sûreye adını veren Mü'min Adam kıssası yer almaktadır. Çalışma esnasında, bu kıssanın bir nevi veciz bir Kur'ân niteliği taşıdığı müşahede edilmiştir. Zira bu kıssa Kur'ân'ın ana konuları olan ulûhiyyet, âhiret, nübüvvet, ibadet ve adâletin yanısıra insâf düstûru ve diğer birçok ahlak kaidelerini ihtiva etmektedir. Ayrıca Mü'min Adam kıssası özelinde Kur'ân'ın Kur'ân'ı tefsir ettiği, âlimlerin *Münasebatü'l-Kur'ân* veya *Tenasübüssüver* dediği Kur'ân'ın eşsiz ahengine misal teşkil edebileceği tespit edilmiştir. Bu yönüyle Mü'min/Ğâfir Sûresi'ndeki Mü'min Adam kıssası, Kur'ân'ın i'câzına bir misal teşkil ettiği açığa çıkmaktadır. Söz konusu kıssanın ihtiva ettiği mesajlar yönüyle, özellikle adâlet ve insâf düstûru açısından Kur'ân'ın daima gençliği ve yeniliğini göstermesi penceresinden Kur'ân'ın i'câzının bariz bir göstergesi olduğu ortaya konulmuştur.

Kur'ân'ın bir ismi veya sıfatı *mesanidir*. Kur'ân hak batıl, doğru yanlış, iyi kötüyu birlikte sunmakta; hakka sarılıp batıldan sakınmayı, doğruyu kabul edip yanlıştan uzak durmayı, iyiyi benimseyip kötünden kaçınmayı birçok vesile ile bildirmektedir. Kur'ân'ın *mesani* vasfının kıssalar için de geçerli olduğu müşahade edilmiştir. Zira Mü'min Adam kıssası özelinde hak batıl, doğru yanlış, iyi kötü

mücadelesinin devam ettiği ve süregeldiği görülmektedir. Keza bu kıssada hak tarafının akla hitap ettiği, iknâ ve irşat peşinde olduğu; batılın ise kaba kuvvete, zor ve şiddete başvurduğu açıkça ortaya çıkmıştır. Yaklaşık üç bin üçyüz sene önce meydana gelen bu olay, hak ile haksızlık, doğru ile yanlış arasındaki mücadelenin bitmediğini, kıyamete kadar süreceğini göstermektedir.

Mü'min/Ğâfir Sûresi 40/23-46 âyetlerinde yer alan Mü'min Adam kıssasında, bir peygamber ile bir zalim-kafir mücadelesinde, en kritik safhada inisiyatifi ele alan mü'min bir kişiden bahsedilmektedir. Bu kişi, hakkı tam bir iknâ üslubu ve insâf mekanizmasıyla savunmaktadır. Bu durum, din ile eğitim-öğretimin bu olumlu noktada buluştuğunu göstermektedir. İnsanlığın köklü bu iki kurumu arasında, tarih boyunca kıssanın önemli bir mekanizma olarak yer aldığı vurgulanmalıdır.

Mü'min Adam kıssası, Kur'ân-ı Kerim haricinde hiçbir ilahi kaynaktan geçmez. Bu durum, Kur'ân'ın gâipten haber vermesi cümlesinden olarak i'câzına işaret etmektedir. Ayrıca bu kıssa edebi açıdan incelendiğinde belagat i'câzının bir tezahür yeri olduğu açıkça görülmektedir. Kur'an'ın fesahat ve belagati her sûre ve âyette hatta her kelimedede tezahür ettiği asırlar öncesinden tespit edilmiştir. İnsanların benzerini getirmekten aciz oluşlarının bir sebebi bu i'câzdır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Mü'min Adam kıssasının taşıdığı hisseleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Mü'min/Ğâfir Sûresinde Mü'min Adam, halkını yalnızca Allah'a kulluk etmeye, âhiret hayatını düşünmeye ve peygambere iman etmeye çağırmıştır. Bunun yanında mülkün temeli olan adâlet ve insâfdan ayrılmamayı salık vermiştir. Esas adâlet, sadece Allah Teâlâ'ya ibadet etmek, O'na hiçbir ortak tanımamaktır. Bunun yanında insan ilişkilerinde adâlet ölçüsüne göre hareket etmek esastır. Söz konusu Kıssanın en önemli derslerinden biri olan insâf dahi adaletle doğrudan ilgili, adaletin ta kendisi ve evrenseldir.

Kur'ân'da yer alan bu kıssanın kahramanı Mü'min Adam'ın ismi zikredilmemiştir. Diğer kıssalarda olduğu gibi söz konusu kıssada da kişilerin kimlikleri, yaşadıkları zaman ve mekân değil, verilmek istenen mesaj öne çıkmaktadır. Kaynakların çoğunda, onun Firavun ailesine mensup bir kişi olduğu kaydedilmektedir.

Hz. Mûsâ (a.s)'ın daveti, Firavun'un tüm direncine rağmen halk arasında yayılmaya devam etmiştir. Firavun, aldığı önlemlerin etkisiz olduğunu gördükçe

giderek daha fazla öfkeye kapılmış, çaresizliği arttıkça Hz. Mûsâ (a.s)’a karşı düşmanlığını daha da derinleştirmişti. Lakin Hz. Mûsâ (a.s)’ı sihirbaz olarak nitelemesi, iman edenlerin erkek çocuklarını öldürtmesi gibi çırpınışları ne Hz. Mûsâ (a.s)’ı davetinden vazgeçirmiş ne de Firavun iflah olmuştur.

Mü’min Adam kavmine yaptığı bu uyarılarını bir gün hatırlayacaklarını, görevini yerine getirmenin rahatlığı içinde Allah’a tevekkül ettiğini ifade etmiştir:

“Söylediklerimi hatırlayacaksınız. Ben işimi Allah’a havale ediyorum. Kesinlikle Allah, kullarını hakkıyla görendir” (el-Mü’min, 40/44).

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerim.

ABDÜLBÂKÎ, Muhammed Fuâd. **el-Mu‘cemü’l-Müfehres li-Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerim**, Dâru’ İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, ts.

el-ÂLÛSÎ, Şihâbüddîn Mahmûd b. Mahmûd, **Rûhu’l-Meâni fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Azîm ve’s-Sebi’l-Mesânî**, Dâru’İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, ts.

ATEŞ, Süleyman, **Kur’ân’da Peygamberler Tarihi**, 1. Baskı, Bağımsız Gazete ve Yayıncılık, İstanbul, 2002.

AYDEMİR, Abdullah, **İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler**, DİB Yayınları, Ankara, 1990.

AYDIN, Hayati, **Kur’an’da Psikolojik İkna**, 6. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006.

el-BEĞAVÎ, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes’ûd Muhammed, **Tefsir’l-Begavî (Me’âlimü’t-Tenzîl)**, Dâru’ İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, ts.

el-BEYDÂVÎ, Nâsıru’d-din Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed, **Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Tev’îl**, 3. Baskı, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 2006.

el-BİKÂÎ, Ebû’l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbevî, **Nazmü’d-Dürer fi Tenâsübi’l-Âyât ve’s-Süver**, Dâru’l-Kutubi’l-İslâmiyye, by, 1984.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri**, Sentez Yayınevi, İstanbul, ts.

CÂDU’L-MEVLÂ, Muhammed Ahmed, **Kasasu’l-Kur’an**, çev. Abdulvehhab Öztürk, Karaman Yayınları, İstanbul, 2009.

CERRAHOĞLU, İsmail, **Tefsir Usûlü**, 23. Baskı, DİB. Yayınları, Ankara, 2012.

el-CÜRCÂNÎ, Ebû’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf, **et-Ta’rîfât**, Dâru’l-İlim’l-Ma’rife, by, 2018.

ÇELİK, Muhammed, **Kur’ân’ın İknâ Husûsiyeti**, Çağlayan Yayınları, İzmir, 1996.

DEMİRCİ, Muhsin, **Tefsir Usûlü**, 25. Baskı, MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013.

el-BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâîl, **el-Câmiu’s-Sahîh (Sahîhu Buhârî)**, Ofset Basımevi, İstanbul, 1981.

EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, **es-Sünenü Ebû Dâvûd**, nşr. İzzet Ubeyd ed-De’âsî, 1. Baskı, Dârü İbn Hazm, Beyrut, 2023.

- EBÛ HALÎL, Şevki, **Kur'ân Atlası**, 10. Baskı, Dâru'-Fîkr, Beyrut, 2009.
- EBÛ'S-SUÛD, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İmâdî, **Ebû's-Suûd Tefsîri (İrşâdu'l-Aklî's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbî'l-Kerîm)**, Dâru İhyâi't-Turâsî'l Arabî, Beyrut, 2007.
- EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf el-Endelüsî, **el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr**, thk. Şeyh Alî Muhammed el-Mûârid, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- EBÛ ZEHRÂ, Muhammed, **el-Mu'cizetu'l-Kubrâ el-Kur'ân**, Dâru'l Fikri'l-Arabî, Kâhire, 1970.
- ESED, Muhammed, **Kur'an Mesajı**, İşaret yayınları, İstanbul, 2001.
- el-GAZZÂLÎ, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed, **İyâü Ulûmi'd-dîn**, thk. Muhammed Muhammed Tamir, Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye, Kahire, 2004.
- HAMÛDE, Abdu'l-Vehhâb, **el-Kur'ân ve İlmu'n-Nefs**, Dâru'l-Kalem, Kâhire, 1962.
- el-HUMUSÎ, Naîm, **Kur'ân'ın İ'câzı Düşüncesi Bi'setten Asrımıza-Değerlendirme ve Özetle-** çev. Muhammed Çelik, 1. Baskı, Beka Yayınları, İstanbul, 2023.
- İBN ÂŞÛR, Muhammed et-Tâhir, **Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr**, 1. Baskı, Dâru't-Tûnusîyye, Tûnus, 1984.
- İBN ATIYYE, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdîrrahmân b. Gâlib, **el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l Kitâbî'l-Azîz**, 4. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2016.
- İBNÜ'L-ESÎR, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, **el-Kâmil fi't-Tarih**, Dâru's-Sadr, Beyrut, 1979.
- İBN KESÎR, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, 1. Baskı, Dâru'l-İbn Kesîr, Beyrut, 2013.
- İBN KESÎR, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, 3. Baskı, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1998.
- İBN KESÎR, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, **Âyet ve Hadislerle Peygamberler Tarihi (Kasasu'l-Enbiya)**, trc. Hanifi Akın, Çelik Yayınları, İstanbul, 2017.
- İBN MANZÛR, **Lisânü'l-Arab**, Dâru Sadr, Beyrut, 1955.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed, **Zâdü'l-mesîr fi İlmi't-Tefsîr**, çev. Abdulvehhab Öztürk, Karaman Yayınları, İstanbul, 2009.

- el-İSFEHÂNÎ, Râgıb, **Müfradât fî Ğarîbi'l-Kur'an**, Dâru'-Fîkr, Beyrut, ts.
- KARA, Necati, **Kur'an'a Göre, Hz. Mûsâ, Firavun ve Yahudiler**, Seha Neşriyet, İstanbul, 1989.
- KARAGÖZ, İsmail, **Kur'an'da İbadet Kavramı**, Şule yayınları, İstanbul, 1997.
- el-Kâsım, Muhammed Cemâlüddîd b. Muhammed Saîd b. ed-Dımaşkî, **Mehâsinü't-Te'vil**, by, 1957.
- el-KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an**, thk. Selam Mustafa Bedrî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2014.
- KUTUB, Seyyid, **Kur'an'da Edebi Tasvir**, trc İsmail, Aslan, Ravza Yayınları. İstanbul, 1999.
- KUTUB, Seyyid, **fî Zılâli'l-Kur'an**, çev. Salih Uçan, 1. Baskı, 9. Cilt, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1991.
- el-MÂCİD, Muhammed b. Mâcid, **el-İ'câzu'l-Beyânî fi Kıssatı Mü'min Âl Firavun**, by, Riyad, 2008.
- el-MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî, **Te'vîlâtü'l-Kur'an**, çev. Kemal Sandıkçı, 1. Baskı, Ensar Yayınları, İstanbul, 2020.
- el-MÂVERDÎ, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb, **en-Nüket ve'l-Uyûn Tefsîri'l-Mâverdî**, thk. Seyyîd b. Abdülmaksûd b. Abdurrahîm, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- el-MERÂĞÎ, Ahmed Mustafa, **Tefsîrû'l-Merâğî**, 1. Baskı, Şeriketu Mektebe, Mısır, 1946.
- el-MEVDÛDÎ, Ebû'l Â'lâ, **Tefhimu'l Kur'an**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1987.
- el-MEVDÛDÎ, Ebû'l Â'lâ, **Kur'an'da Firavun**, çev. Ömer Turan, 1. Baskı, Çizgi Yayınları, İstanbul, 1993.
- el-MEVDÛDÎ, Ebû'l Â'lâ, **Kur'an'a Göre Dört Terim**, çev. Osman Cilacı, 23. Baskı, Beyan Yayınları, İstanbul, 1998.
- MUKÂTİL b. Süleymân, Ebû'l Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşir el-Ezdî el-Belhî, **Tefsîru'l-Mukâtil b. Süleymân**, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.
- NECÂTÎ, Muhammed Osman, **el-Kur'an ve İlmu'n-Nefs**, 5. Baskı, Dâru'-ş-Şurûk, Kâhire, 1993.

- en-NECCÂR, Abdu'l-Vehhab, **Kıyasu'l-Enbiyâ**, 3. Baskı, Dâru' İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- en-NESEFÎ, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmet b. Mahmûd, **Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, thk. Yûsuf Ali Bedyîvî, 5. Baskı, Dâru'l-İbn Kesîr, Beyrut, 2011.
- NURSÎ, Bedüzzamân Said, **Sözler**, 5. Baskı, Envâr Neşriyat, İstanbul, 1991.
- NURSÎ, Bedüzzamân Said, **İşârâtü'l-İ'câz**, Sözler Yayınevi, İstanbul, 2004.
- er-RÂZÎ, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, **Mefâtihu'l-Ğayb**, 3. Baskı, 32. Cilt, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009.
- es-SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, **Safvetu't-Tefâsir**, trc. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, 4. Baskı, Enser Neşriyat, İstanbul, 2012.
- es-SA'LEBÎ, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm el-Nisâbûrî, **el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân**, thk. Ebî Muhammed b. Âşûr, 1. Baskı, Dâru' İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 2002.
- SAYI, Ali, **Firavun, Hâmân ve Kârûn Karşısında Hz. Musa**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1992.
- es-SEMERKANDÎ, Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim, **Bahru'l-Ulûm**, thk. Şeyh Ali Muhammed Ma'adî, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- es-SÜYÛTÎ, Celâlüddîn, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, trc. Sâkîp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, Madye Yayınevi, İstanbul, 2007.
- es-SÜYÛTÎ, Celâlüddîn, **ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-Tefsîri bi'l-Me'sûr**, trc. Hüseyin Yıldız, 2. Baskı, Ocak Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- ŞENGÜL, İdris, **Kur'ân Kıssaları Üzerine**, Işık Yayınları, İzmir, 1994.
- eş-ŞENKÎTÎ, Muhammed emin, **Advau'l-Beyan an Tefsiri'l-Kur'âni bi'l-Kur'ân**, Dâru'l-İlim'l-Fûid, by, ts.
- eş-ŞEVKÂNÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed b. Abdullah, **Fethu'l-Kadîr el-Câmi' Beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd min 'ilmi'tTefsîr**, 4. Baskı, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2007.
- et-TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, 4. Baskı, Dâru's-Selâm, Kâhire, 2009.
- et-TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, **Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk**, Beytu'l-Efkûru'l-Devleyetî, Suudi Arabistan, ts.

- el-VÂHİDÎ, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî, **Esbâbü'n-Nüzûl**, 2. Baskı, Dâru'l-İslâh, Dimmâm, 1992.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2007.
- YILDIRIM, Suad, **Kur'an-ı Kerîm'de Kıssalar**, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, 1979.
- YILDIRIM, Suad, **Kur'an İlimlerine Giriş**, by. İstanbul, 1993.
- YILDIRIM, Suad, **Kur'an'da Ulûhiyyet**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1987.
- ez-ZEBÎDÎ, Ebü'l Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî, **Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, "a-b-d" md. thk. İbrahim Terzî, Dâru' İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1975.
- ez-ZEMAŞERÎ, Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, **el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl**, Dâru'-Fîkr, Beyrut, 2008.
- ez-ZERKEŞÎ, Bedruddîn Muhammed b. Abdullah, **el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'an**, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 2006.
- ez-ZEYDÂN, Abdulkerîm, **el-Müstefâd min Kışâi'l-Kur'an li'd-Da've ve'd-Du'ât**, 1. Baskı, by. Beyrut, 1997.
- ez-ZUHAYLÎ, Vehbe b. Mustafa, **Tefsirü'l-Veciz Esbab-ı Nüzulü İle Beraber**, çev. Hacı İnan, Dua Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- ez-ZİYÂÜDDÎN, Ebü'l-Feth Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî, **el-Meselû's-Sâ'ir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâ'ir**. Dâr Nahdet Mısır, by, 2008.